

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Umut DAĞISTAN

TÜRK İŞ SİSTEMİNİN TEMEL DİNAMİKLERİNİN 1908-1960 ARALIĞINDA
TÜRKÇE ROMANLAR ÜZERİNDEN İNCELENMESİ

İşletme Ana Bilim Dalı
Doktora Tezi

Antalya, 2018

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Umut DAĞISTAN

TÜRK İŞ SİSTEMİNİN TEMEL DİNAMİKLERİNİN 1908-1960 ARALIĞINDA
TÜRKÇE ROMANLAR ÜZERİNDEN İNCELENMESİ

Danışman

Yrd. Doç Dr. Janset ÖZEN AYTEMUR

İşletme Ana Bilim Dalı

Doktora Tezi

Antalya, 2018

T.C.
Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Umut DAĞISTAN'ın bu çalışması, jürimiz tarafından İşletme Ana Bilim Dalı Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir

Başkan : Prof. Dr. Ferda ERDEM (İmza)

Üye (Danışmanı) : Yrd. Doç. Dr. Janset AYTEMUR (İmza)

Üye : Yrd. Doç. Dr. Onur DİRLİK (İmza)

Üye :. Doç. Dr. Umut KOÇ (İmza)

Üye :. Doç. Dr. Erkan ERDEMİR (İmza)

Tez Başlığı: Türk İş Sisteminin Temel Dinamiklerinin 1908-1960 Aralığında Türkçe Romanlar Üzerinden İncelenmesi

Onay: Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi : 25/12/2017

Mezuniyet Tarihi :18/01/2018

(İmza)
Prof. Dr. İhsan BULUT
Müdür

AKADEMİK BEYAN

Doktora Tezi olarak sunduğum “Türk İş Sisteminin Temel Dinamiklerinin 1908-1960 Aralığında Türkçe Romanlar Üzerinden İncelenmesi” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değere uygun bir biçimde tarafımda yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

Umut DAĞISTAN

T.C.
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU
BEYAN BELGESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
Adı-Soyadı	Umut DAĞISTAN
Öğrenci Numarası	20135213003
Enstitü Ana Bilim Dalı	İşletme
Programı	Doktora
Programın Türü	() Tezli Yüksek Lisans (X) Doktora () Tezsiz Yüksek Lisans
Danışmanın Unvanı, Adı-Soyadı	Yrd. Doç. Dr. Janset AYTEMUR
Tez Başlığı	Türk İş Sisteminin Temel Dinamiklerinin 1908-1960 Aralığında Türkçe Romanlar Üzerinden İncelenmesi
Turnitin Ödev Numarası	903126143

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam ...118 sayfalık kısmına ilişkin olarak, 16/01/2018 tarihinde tarafımdan Turnitin adlı intihal tespit programından Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları 'nda belirlenen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan ve ekte sunulan rapora göre, tezin/dönem projesinin benzerlik oranı;

alıntılar hariç % 13

alıntılar dahil % 13 'tür.

Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir:

(x) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylarım.

() Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esasları 'nda öngörülen yüzdelerle sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.

Gerekçe:

Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlerin ışığı altında tarafımda yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim.

16/01/2018

(imzası)

Yrd. Doç. Dr. Janset AYTEMUR

İÇİNDEKİLER

TABLO LİSTESİ	iii
KISALTMALAR LİSTESİ	iv
ÖZET	v
SUMMARY	vi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KISIM I: SOSYAL BİLİMLERDE KURGU ESERLERİN KULLANIMI, İŞ SİSTEMİ VE ARAŞTIRMA TASARIMI ÜZERİNE AÇIKLAMALAR

1.1.Bilim İçin Sanat	4
1.1.1.Bir Temsil Biçimi Olarak Sosyal Bilimler.....	9
1.1.2. Sosyal Bilimlerde Evrensellik ve Nesnellik Sorunsalı.....	11
1.1.3.Sosyal Bilimlerde Farklı Temsil Biçimleri.....	17
1.1.3.1.Kurgu Eserler ve Gerçeklik.....	20
1.1.3.2. Sosyal Bilimlerde Temsil Biçimi Olarak Kurgu Eserler.....	23
1.1.3.2.1.Bir Kurgu Örneği Olarak Roman Sanatı.....	26
1.1.3.3. Örgüt Yazını ve Kurgu Eserler.....	29
1.2. Bilim İçinde Sanat: Tarihselliğin “Kurgusal” Anlamı.....	34
1.2.1. Kapitalizmle Tanışma.....	36
1.2.2. İktisadi Bir Devam Programı Olarak Cumhuriyet.....	38
1.2.3.Türk İş Sisteminin Nitelikleri.....	40
1.3. Araştırmanın Amacı ve Sorusu.....	42
1.3.1. Araştırmanın Yöntemi: Anlatı Geliştirme	43
1.3.2. Araştırmanın Kapsadığı Dönem ve Seçilen Romanlar	46
1.3.3.Roman Özetleri.....	49
1.3.3.1.Cevdet Bey ve Oğulları.....	49
1.3.3.2.Ankara.....	51
1.3.3.3. Ayaşlı ve Kiracıları	51
1.3.3.4. Sonsuz Panayır.....	53
1.3.3.5. Salkım Hanımın Taneleri.....	54

1.3.3.6. Panorama.....	55
1.3.3.7. Hanımın Çiftliği	56
1.3.3.8.Yusufçuk Yusuf	57
1.3.3.9.Zübük	60
1.3.3.10. Kurtlar Sofrası	61

İKİNCİ BÖLÜM

KISIM II: 1908-1960 ARALIĞINDA TÜRK İŞ SİSTEMİNİN TEMEL DİNAMİKLERİNİ KURGU ESERLER ÜZERİNDEN AKTARAN ANLATI

2.1. Devletçilikle Birlikte Gelişen Ekonomi	63
“Jön Türklerden Cumhuriyete: Modernleşme ve Milli İktisat”	63
“Bir Sorunsal Olarak Osmanlı’da Müslüman Türklerin Ticaret Algısı”	65
“Osmanlı’da Ticarete Siyasetin Önemi”	67
“Milli İktisat Mevhumu”	68
“Cumhuriyet’in Erken Dönemleri Liberal İzdüşümleri”	70
“Burjuvazinin Modernleşmeyle İmtihanı”	72
“Bürokrasi, Siyaset ve Rant”	75
“Zor Yıllar 1940’lar”	77
2.2. 1950’ler Dünya Ekonomisiyle Tarıma Dayalı Bütünleşme	80
“Bazı Şeyler Değişir”	80
“Bazı Şeyler Değişmez”	82
SONUÇ.....	87
KAYNAKÇA	91
ÖZGEÇMİŞ	111

TABLO LİSTESİ

Tablo 1.1. Çalışmada Yararlanılan Romanlar.....	44
---	----

KISALTMALAR LİSTESİ

A	: Ankara
akt	: Aktaran
AVK	: Ayaşlı ve Kiracıları
bkz	: Bakınız
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
CBVO	: Cevdet Bey ve Oğulları
DP	: Demokrat Parti
HÇ	: Hanımın Çiftliği
KS	: Kurtlar Sofrası
P	: Panorama
SHT	: Salkım Hanımın Taneleri
SP	: Sonsuz Panayır
YY	: Yusufçuk Yusuf
Z	: Zübük

ÖZET

Bu çalışmada Türkçe romanda, 1908-1960 aralığı temelinde Türkiye'deki iş sisteminin temel unsurlarının oluşumunun roman içerikleri üzerinden bir anlatı çerçevesinde incelenmesi amaçlanmıştır. Genel olarak sosyal bilimlerde, özel olarak yönetim yazınında kurgu öğelerin kullanılması son yıllarda artan bir olgu olmasına rağmen, belirli bir kesim tarafından mesafeye yaklaşılacak bir durumdur. Bunun en temel nedenlerinden biri genel olarak sanat eserlerine ve bilimsel çalışmalara gösterilen pozitivist yaklaşımdır.

Roman her dönemde edebi türler arasında en çok ilgi çekeni olmuştur. Esnek ve dinamik yapısı, öyküleme çeşitliliği ve kendine has anlatım biçimi yüzünden geniş kitlelerce tercih edilmiştir. Yönetim yazınında iş sisteminin temel unsurlarının romanlar üzerinden incelenmesi alan için yeni bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir. Özellikle Türkçe literatürde bu konuda bir eksiklik olduğu göze çarpmaktadır. Çalışmada özellikle sosyolojik okumaya imkân sağlayan ve Türkçe romanda kanonlar arasında kabul edilen eserler seçilmiştir.

Devlet, Türk iş sisteminde kurucu ve dönüştürücü bir aktör olduğundan Türk iş sistemi çalışmalarında özel bir yere sahiptir. Bu nedenle çalışmada, Türkçe romanda Türkiye'deki iş sisteminin temel unsurlarının oluşumu incelenirken devletin fonksiyonuna ve onun ticaret erbabıyla ilişkisine odaklanılmış ve İkinci meşrutiyetten 1960 kadar olan dönemi anlatan on roman belirlenmiştir. Bu romanlardan devlet ile ticaret erbabı ilişkisini anlatan bölümler seçilmiş, daha sonra seçilen bu parçalar dönemi anlatan tarihsel olaylarla birleştirilerek bir anlatı (narrative) çerçevesinde işlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türk İş Sistemi, Türkçe Romanlar, Anlatı Analizi.

SUMMARY
FORMATION OF BASIC COMPONENTS OF THE BUSINESS SYSTEM IN
TURKEY: INVESTIGATION THE PERIOD OF 1908-1960
THROUGH TURKISH NOVELS

The purpose of this research is to analyze formation of basic components of the business system in Turkey the period of 1908-1960 in Turkish novels within the context of a narrative. The use of fiction items in social sciences in general and that is, in management science in special terms, is becoming increasingly widespread, yet it is a phenomenon that is approached by a certain group of people remain distant. One of the most basic reasons for this is the positivist approach generally shown to art works and scientific studies.

The novel has attracted the greatest attention among literary genres in all periods. Because of its flexible and dynamic structure, variety of narration and its own way of phraseology, it has been widely preferred. The study of basic components of the business system in the management science through novels can be considered as a new approach for the field. Especially in the Turkish studies, it is seen that there is a deficiency in this matter. In the study, the selected novels which enables to read sociologically in particular, are considered to be one of canons of the Turkish literature.

Since the state is a founding and transformative actor in the Turkish business system, it is at the center and therefore has a special place in Turkish business system studies. In this study, ten novels which describe the period from the Second Constitution to the 1960 have been determined in order to examine the basic components of the business system through novel contents. From these novels, chapters describing the relationship between the state and the merchant were selected, then these selected pieces are combined in a narrative context by combining them with the historical events that describe the period.

Keywords: Turkish Business System, Turkish Novels, Narrative Analysis.

GİRİŞ

Roman okumak, dünyayı Descartesçı mantıktan başka bir mantıkla anlamak demektir... Roman okumanın asıl zevki, dünyayı dışarıdan değil; içeriden, o dünyada yaşayan kahramanların gözünden görebilmekle başlar.

Orhan Pamuk
Saf ve Düşünceli Romancı

Sanat, bireyin iç dünyasını yansıtmaya izin veren teknik bir icat, sembolik bir dil, yaşamın amaç ve hedeflerini, insanın tarihsel konumunu, geleceğe dönük beklentilerini canlandırıp ortaya koyan üslup ve biçimlerden oluşan bir formdur (Ulusoy, 2005). Birey ile toplum arasındaki etkileşim ve gerilim, kurgusal olan tüm sanat yapıtlarının temel izleklerinden biridir. Birey hem içinde yaşadığı sosyal yapıya uyum göstermek hem de bu yapının baskılarından kurtulmak ister. Bu düâlite modern bireyin belki de atalarından daha şiddetli yaşadığı en varoluşsal hikâyedir. Kurgu eserler bu hikâyeyi anlatırken, bireyin duygularına odaklandıkları gibi, bu duygulardan inşa edilen ama her zaman daha fazlası olan sosyal yapıyı da mercek altına alır (Önal, 2012). Bu hem çok özel bir gözlem ve yaratım sürecidir, hem de mitlerle, hikâyelerle, efsanelerle sosyal yapının temelini oluşturan, insanın hikâye anlatma ve dinleme gereksiniminin (Eliade, 2001), estetikle harmanlanmış bir sonucudur.

Sosyal bilimler kurgusal anlatılara nazaran son derece yeni bir kavramdır. Kökleri on sekizinci yüzyıla kadar uzanan sosyal bilimler, gerçeklik hakkında bir biçimde ampirik olarak doğrulanan sistemli bilgi üretme çabasına dayanır (Baker, 1969; Shapiro, 1984). Sosyal bilimlerdeki yöntem tartışmaları ise kimine göre alanın zenginliğinin kimine göreyse açmazlarının bir göstergesidir. Doğa bilimlerinin determinist anlayışının sosyal hayatı anlamada ve anlamlandırmada etkili bir yöntem olarak kullanılamaması bu tartışmaların temelini oluşturmaktadır (Gulbenkian Komisyonu, 2000). Sosyal bilimlerin konusu insan davranışları ve insanın toplumla ilişkisi olduğundan, bilimsel çalışmanın en doğal yöntemlerinden olan genelleme yapma yaklaşımı tam da bu noktada bir sorunsal doğurmaktadır. Zira belli bir yerde geçerli olan bir yaklaşımdan yola çıkarak genelleme yapma çabası, o genellemenin başka bir zamanda ve mekânda, farklı gruplar içinde veya farklı olgularla ilişkisinde geçersiz olması ihtimaliyle yara almaktadır (Meglio, 2007).

Bu çalışmanın temel çıkış noktası, sosyal bilimlerin ana akım epistemolojik yaklaşımı olan pozitivizme göre birbirinden ayrı alanlar olarak görülen sanat ve sosyal bilimlerin benzerliklerinde olduğu gibi farklılıkları sayesinde de insanı ve onun oluşturduğu sosyal,

siyasal ve ekonomik yapıyı anlamada etkileşim içinde olabilecekleri savıdır. Bilim ve sanat temelde aynı motivasyonla aynı hikâyenin peşinde koşan, birçok örnekte görüleceği üzere birbirini besleyen ve birbirine ilham kaynağı olan alanlardır. Daimi bir inşa ve değişim süreci içinde olan toplumsal yapı ve olgular (Berger ve Luckmann, 2008; Yücedağ, 2016) sosyal bilimlerin toplumu temsil etme biçimi ve yeteneği sayesinde araştırılır (Becker, 2016). Bu çalışmada, toplumu temsil etme yeteneğinin sadece bilimsel çalışmalara içkin olmadığı görüşü benimsenmiştir. Kurgu eserler, dramalar, filmler, tablolar, fotoğraflar, müzikler, vb. sanatsal disiplinler de içlerinden çıktıkları toplum hakkında bir şeyler söyleyebilir. O toplumun bir yönünü, çoğu zaman asli amaçları bu olmasa da yansıtır. Bu nedenledir ki, bir temsil yöntemi olarak okunabilirler. Gerçekliğin çoklu ve parçalı yapısında temsilin ontolojik sorunlarından kaynaklanan boşlukları, başka bir temsil biçimi doldurabilir. Bir bilimsel çalışmaya has analizler, tablolar, çizelgeler, sayılar, görüşme ve alan notları tıpkı bir zanaatın geleneksel yöntemleri gibi, gerçeğin kendisini değil, onun sadece dönüştürülmüş bir yönünü ortaya koyar (Becker, 2016). Temsil biçiminin kendisine içkin bu sorunu kabul etmek, bir temsilin eksik bıraktığını başka bir temsil biçiminin kapatma, fotoğrafın bir diğer yönünü ortaya koyma ihtimalini kabul etmektir.

Örgüt yazınında kurgu öğelerin kullanılması giderek yaygınlaşan bir olgudur. (Rhodes ve Brown, 2005; De Cock ve Land, 2006). Birçok araştırmacı için örgütler eskiden olduğu gibi rasyonel yapılardan oluşmamakta, bu nedenle de mekanik tekniklerle onları analiz etmek mümkün olmamaktadır. Örgüt teorisyenleri bu yüzden ilham ve yeni bakış açıları için edebi çalışmalara yönelmiş (De Cock ve Land, 2006:518) ve bu konudaki çalışmaların sayısı arttıkça, alanın zenginliği de artmıştır (Rhodes ve Brown, 2005; Watson, 2011; Phillips, 1995). Bu çalışma, literatürdeki bu yeni örneklerden biri olarak tasarlanmıştır.

Çalışmada, örgüt araştırmalarında yeni bir veri kaynağı olarak ele alınabileceği belirtilen kurgusal eserler aracılığıyla, yine örgüt araştırmaları alanı için farklı ülkelerde çeşitli öznellikler çerçevesinde ele alınarak yaygınlaşmaya başlayan iş sistemleri yazınına katkı sağlamak amaçlanmıştır. Çalışmanın amacı, 1908-1960 aralığında Türk iş sisteminin temel unsurlarının oluşum seyrini seçilen romanlar üzerinden incelemektir.

Tez iki ana bölüme ayrılmıştır. Birinci bölüm, sanatsal alanların bilim için kullanım olanaklarının; çalışmaya temel oluşturan kavramsal çatının ve ikinci bölümdeki tarihsel anlatı için kullanılan kurgusal malzemenin ve anlatıyı oluşturma yönteminin aktarıldığı kısımlardan oluşmaktadır. Bu kısımlarda, sanat ve bilim arasındaki benzerliklere ve farklara, sosyal bilimlerin tarihçesine, temsil biçimi olarak işlevine ve ondan farklı temsil biçimlerine değinilmiş, genel olarak sosyal bilimler ve kurgu eserler ilişkisinden, özel olarak ise yönetim

yazınında kurgu eserlerin kullanımından bahsedilmiştir. Romanlar özelinde sanat yapıtının alana sağlayacağı katkılar üzerinde durulmuştur. Ardından örgüt çalışmaları literatüründe “makro kurumsal perspektif” olarak adlandırılan kuramsal açılımın önemli bir örneği olan ulusal iş sistemi yaklaşımı çerçevesinde, Türk iş sisteminin temel nitelikleri anlatılmış; Türk iş sisteminde ve Türk siyasal modernleşmesinde devletin rolü ve imparatorluktan cumhuriyete miras kalan devlet ve bürokrasi geleneğine değinilmiştir. Böylelikle Türkiye’deki iş sisteminin ana unsurlarını merkeze alan bir tarihsel arka plan bilgisi sunulmaya çalışılmıştır. Türk iş sisteminin ana unsurlarının 1908-1960 aralığındaki oluşumuna odaklanılması nedeniyle, Öniş ve Şenses’in (2009) Türk iş sistemi için tespitini yaptıkları dört evreden 1923-1950 ve 1950-1980 aralığını ele alan ilk ikisi, ana çerçeve olarak kullanılmıştır. Ancak, Osmanlı’nın son dönemi Cumhuriyet rejimi ile siyasi, iktisadi ve ideolojik bir süreklilik arz ettiğinden, Öniş ve Şenses’in ilk evre dönemleştirmesinin 1908’e kadar çekilmesi tercih edilmiştir. Ayrıca, Türkiye’nin iktisadi tarihi açısından, çok partili döneme geçilmesi ve holdinglerin ortaya çıkışı sonrası 1960-1980, 1980-2000 aralıklarında ve 2001 sonrası dönemde farklı örgütsel yapılanmaları ve devletin piyasayla ilişkisinde farklı aktörleri beraberinde getirdiğinden, Öniş ve Şenses’in 1950-1980 dönemini kapsayan ikinci evresi yalnızca 1960’a kadar ele alınmıştır. Çalışmada ele alınan dönem içinde devlet, Türkiye’deki iş sisteminin ana unsurudur; devletle ilişkisi açısından ele alınması gereken diğer unsur ise “ticaret erbabı”dır. Çalışma boyunca ticaret erbabı ifadesi, ‘işadamı’, ‘esnaf’, ‘tüccar’ ve ‘girişimci’ kesimin tümünü ifade eden bir tanımlama olarak kullanılmıştır. Hangisinin ön planda olduğu, dönemsel gelişmeler bağlı olarak değişiklik göstermektedir. Birinci bölümün sonunda, araştırmada kurgusal metinlerden geliştirilen veriyi tarihsel arka plan ve Türk iş sistemi bilgisi içinde yorumlamayı/anlamlandırmayı kolaylaştıracak bir anlatı (narrative) oluşturmayı mümkün kılan ‘anlatı metodolojisine’ değinilmiştir. Bu kısım, anlatıyı oluşturmak üzere seçilen on roman, romanların anlattığı dönemler ve romanların özetleri ile son bulmaktadır.

Çalışmanın ikinci bölümünde, Türk iş sisteminin ana unsurlarının oluşum süreci ve seyri, 1908-1960 aralığındaki devlet-ticaret erbabı ilişkilerini merkeze alacak şekilde, seçilen romanların içerikleri üzerinden derlenerek, dönemin tarihsel arka plan bilgisi çerçevesinde, bir anlatı şeklinde kaleme alınmıştır. Ortaya çıkan anlatının, belirli bir kronoloji dâhilinde, ‘devlet ve ticaret erbabı ana karakterlerinin ilişkilerini’ yansıtarak, kısmen veri kaynağı olan romanlardakine benzer şekilde kendini göstermesinin, ‘sosyal bilim’ ve ‘kurgu eserler’ arasındaki sınırın, yeni metodolojik olanaklar sağlayabilecek düzeyde ‘gevşetilmesi’ ile ilgili tartışmaların bir örneği olarak değer taşıdığı düşünülebilir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KISIM I: SOSYAL BİLİMLERDE KURGU ESERLERİN KULLANIMI, İŞ SİSTEMİ VE ARAŞTIRMA TASARIMI ÜZERİNE AÇIKLAMALAR

1.1. Bilim İçin Sanat

Genel olarak sosyal bilimlerde, özel olarak örgüt yazınında kurgu öğelerin kullanılması, yaygınlaşan (Rhodes ve Brown, 2005; De Cock ve Land, 2006), buna karşın sosyal bilimlerin dayandığı anaakım epistemolojik temeli benimseyenlerce kuşku -ya da iyimser bir ifadeyle mesafeyle yaklaşılan bir olgudur (Usher, 1997). Sosyal bilimler felsefesi içindeki başat tartışma, ‘doğa bilimleri ile sosyal bilimlerin metodolojik uyumu’dur. Bu tartışmanın özünde, pozitivistin ‘gözlem ve deneyin kesin ve emin bilginin tek kaynağı olduğu” yönündeki savı vardır. Bunun dışındaki hiçbir yaklaşım bilimin yöntemi olmamalıdır (Keat ve Urry 1994: 7-8). Pozitivist epistemoloji nedenin, doğrunun ve geçerliliğin ön planda olduğu ve önemsendiği temel prensiplere dayanır. Bu epistemolojiyi benimsemiş araştırmacılar bilgiyi sadece beş duyunun algılayabileceği bir form olarak kısıtlatırlar (Hatch ve Cuncliffe, 2006: 13). Ana akım yaklaşımda yöntem sorunu bu çerçevede çizildiğinde bilimsel çalışmalarda sanat yapıtlarından faydalanma düşüncesine soğuk bakılmasının nedenleri görülebilir.

Stendhal’ın, “Bir edebiyat eserinde politika, bir konserin ortasında patlayan bir tabanca gibidir...” (Belge, 1975:40), sözü, sanatla politika arasındaki ayrımı vurgulamak için kullanılagelmiştir hep. Angaje bir sanat yapıtının evrensel ilkeler ve değerlerden ziyade, benimsediği ideolojinin hizmetinde olacağı düşüncesi bu yaklaşımın temelini oluşturmaktadır. Bu cümle pozitivist bilim yapma yolu için de sanat perspektifinden kullanılabilir. Zira hayal gücüyle ortaya çıkan ve insan sezgisiyle kurgulanan bir sanat yapıtıyla, deneye ve gözleme dayalı, nesnel bilimsel bir çalışmanın birbirinden uzak ve ayrı edimler olduğu görüşü önemli sayıda destekçi bulmaktadır (Watson, 2011). Bilim insanlarının bir kısmı için doğru olan bu yaklaşım, sosyal bilimlerin yeni bir metodolojiye ihtiyacı olduğunu düşünen ve pozitivist bir mantıkla sosyal olguların anlaşılamayacağını, onların tamamlanmış yapılardan ziyade, devam eden inşa süreçleri (Richardson 1994) olduğunu iddia eden diğer bir kesim içinse sosyal bilim içinde bilgi üretme yolunda aşılması gereken bir eşiktir (Alvarez ve Merchan, 1992). Sanat, hayatı hayal ve temsil ederek, bilim gözlemleyip modeller kurarak açıklamaya çalışır. Sanatı romantizmle özdeşleştirip bilimi salt akılcılıkla tanımlamak ve her iki disiplini de belirli

kalıplar içine koymak sosyal bilimlerde araştırmaya konu edilen olguların tüm yönleriyle ve derinlemesine anlaşılmasını engelleyecektir.

İki disiplinin de merkezinde insan, onun bilme arzusu, merakları ve yaşamı anlamlandırma çabası vardır. Bu noktadan yola çıkarak, sanatın ve bilimin çeşitli biçimlerde birbirinden yararlandığı ve birbirine ilham kaynağı olduğu çok farklı örnekler verilebilir (Oppper, 1973; Eskridge, 2003): Teknolojik bir yenilik olarak fotoğrafın bulunması resimdeki betimleme anlayışını kökten değiştirmiş (Eskridge, 2003), Jules Verne’in romanları birçok bilimsel gelişmeye ilham olmuştur (Yüksel, 2016).

Bilimi ve sanatı katı çizgilerle birbirinden ayıran yaklaşımın temeli modernizme dayanmaktadır. 17. yüzyılda bir insan hem sanatçı, hem filozof, hem bilim insanı olabilirken, modern dünyada bunun olması çok kolay değildir. Bu sadece bir zihniyet sorunu da değildir, ortada daha teknik bir problem vardır. Modern hayatın uzmanlaşmayı zorunlu kılan kaotik yapısı, bir insanın dört yüzyıl önceki ataları gibi birçok dalı aynı etkinlikte yapmasına imkân vermez. Ama sorun yalnızca bundan da ibaret değildir. Tekeli (1995: 64) modernite projesinin bilim, ahlak ve sanat (estetik) alanlarını birbirinden ayırdığını söylerken, teknik bir sorundan fazlasını ortaya koymaktadır. Romantik bir yaklaşımla modernizm, sanatçıyı yüceltip büyük oranda hayatın dışına itmiş, sanatı ve eserleri, sanatçıyı ve izleyiciyi ayıştırmıştır. Sanat bir takım üstün yetenekli insanların eylemi olarak değerlendirilmeye başlanınca, toplum içindeki diğer insanlar yalnızca edilgen bir izleyen durumuna indirgenmiştir. Aynı şey benzer boyutlarda bilim perspektifinden de ortaya konabilir. Bilim insanına atfedilen kutsiyet, onu yalnızca toplumdaki soyutlamakla kalmaz, bunun yanında bilimin olması gereken içrek yönüne de zarar verip bir çeşit meşruiyet kaybına yol açma potansiyeline sahip olur. Bilim insanı aynı sanatçı gibi, fildişi kulesinden dışarı çıkmayan ve yaşadığı topluma yabancılaşmış biri olarak kabul edilir. Pek tabii bilim insanının yalnız kalmaya, çalışmaya, üretmeye, aktüele teslim olmaktansa kendi gündemini yaratıp takip etmeye ihtiyacı vardır. Burada gözden kaçırılmaması gereken nokta, son kertede hangi saiklerle yola çıkılmış olursa olsun, bilim insanının çalışmasının da yaşadığı topluma ve kültüre içkin olduğudur. Bilim ve sanatın peşinde oldukları “evrensele”, içinden çıktıkları kültürel kodlarla ulaşabilecekleri söylenebilir.

Sanat, bireyin kendini ifade etmesine, kendini gerçekleştirmesine yardım eden sembolik bir dil, iç dünyasını aktarmasına imkân veren teknik bir icat, insanın yaşam sürecini, tarihsel konumunu, bir tarih nesnesi olarak kendini gerçekleştirme olanaklarını, yaşamın amaç ve hedeflerini, geleceğe dönük beklentilerini canlandırıp ortaya koymasını olanaklı kılan biçim ve üsluplardan oluşmaktadır (Ulusoy, 2005). Sanatın tam ya da üzerinde anlaşılmış eksiksiz bir tanımını yapmak ya da neyin bir sanat yapıtı olduğu konusu halen tartışmalıdır.

Popüler sanat, kitle sanatı, yüksek sanat¹ gibi ayrıştırma ya da sınıflandırma için kullanılan görece iyi niyetli kavram arayışları bu tanımsal karışıklığı azaltmaktan ziyade, yeni polemiklere ve tartışmalara yol açmıştır.

Gombrich (2014) *Sanatın Öyküsü* adlı kitabına iki farklı resimle başlar. Önce Felemenk ressamı Rubens'in küçük oğlunun resmini yaptığı tablosundan bahseder ve ressamın oğlunun güzelliğiyle övünç duyduğunu ve muhtemelen bunu herkesin görmesini istediğini belirtir. Rubens'in bu ünlü resminde çocuklara özgü bir masumiyet ve saflık vardır. Sonra Alman ressamı Dürer'in annesini konu alan resmine geçer ve onun annesinin resmini Rubens'inkiyle aynı hislerle, iki tablonun da aynı sevgiyle yapıldığını söyler. Dürer'in resmindeki yaşlı anne yorgun, kırışmış ve izleyiciye hüznü veren gözlerle uzaklara bakmaktadır. Biri, yaşamın başında, diğeri sonuna gelmiş bir insanı resmetmektedir. Biri masumiyeti ve güzelliği, diğeri görece çirkinliği ve çaresizliği merkeze alır. Gombrich'in buradaki iddiası bir sanat yapıtının güzelliğinin, onun konu aldığı şeyin güzelliğinden gelmediğidir. Bir yapıt son derece rahatsız edici, huzursuzluk verici konuları ele alabilir, önemli olan bunu ele alış, işleyiş tarzı ve biçimidir (Dağıstan, 2017). Buna edebiyattan da birçok örnek verilebilir. Yayımlandığı dönemde büyük sansasyon yaratan, hakaretlere uğrayan, bazı ülkelerde toplatılan Nabokov'un (2000) 'Lolita' adlı romanı bir pedofili merkezine almaktadır. Ama günümüzde eleştirmenler tarafından bu sansasyonel roman edebiyat tarihinin en önemli romanlarından, yazarı ise yirminci yüzyılın en büyük üslupçularından biri olarak kabul edilmektedir. Üstelik romanı yazdığı yıllarda nasıl bir tepkiyle karşılaşacağını farkında olan Nabokov, dönemin ünlü eleştirmeni ve arkadaşı Edmund Wilson'a yazdığı mektupta (Pitzer, 2014), "lütfen Lolita'yı okurken onun son derece ahlaki bir kitap olduğunu unutma," der. Nabokov'un buradaki vurgusu romanın kahramanı Humbert Humbert'in ahlakı değil, bizzatı metnin ahlakıdır. Aynı Dürer'in yaşlı annesini resmederken yansıttığı samimiyet ve o samimiyetten doğan güzellik gibi, Nabokov'un romanı da hiçbir satırında abartmaya veya kışkırtmaya kaçmadan yalnızca kendi yarattığı kahramanlara karşı değil, okuyucuya karşı da son derece sorumlu davranmaktadır. Buradaki soru, bu sorumluluk ve buna duyulan ihtiyacın nereden gelmekte olduğudur?

Fischer (2015: 22) sanata insanların neden gerek duyduklarını sorar. Milyonlarca kişi neden kitap okur, sinemaya ve tiyatroya gider, müzik dinler, bir resmin karşısında saatler geçirir? Eğlenmek, dinlenmek ya da oyalanmak için diye bir yanıt vermek, Fisher'a göre

¹ Somay'ın (2004) belirttiği gibi bu tip sınıflandırmalar zamana göre de değişmektedir. Örneğin 18. Yüzyıl Avrupa aydını için şiir ve tiyatro yüksek sanat ve roman kitle sanatı olarak değerlendirilirken, romanın 19. Yüzyıldaki parlak yükselişi kendisini yüksek sanat sınıfına sokmuştur.

soruyu daha da derinleştirmekten başka bir işe yaramaz. İnsanın bir başkasının yaşamına, sorunlarına gömülmesi, kendisini bir müzik parçası, bir resim veya bir roman, film, oyun kişisi ile özdeşleştirmesi olgusuna sadece oyalanmak ya da eğlenmek için diye bir yanıt verilebilir mi? Ya da böyle bir cevap bir şeyleri dışarıda bırakmayacak mıdır? Eğer sanat tüketimiyle başka bir yaşama kaçış planlanıyorsa, ortaya başka bir soru atılabilir; insanların kendi hayatı neden yeterli gelmez onlara? Ya da bir kurgu yapıta insan neden kendi gerçekliğinden daha önemli bir değer atfeder? Fisher'a göre bütün bu zor soruların yanıtı, insanın kendi gerçekliğini aşmak istemesidir. Daha derin, daha doğru, daha dolu, daha *anlamlı* bir hayata geçmek istemesidir. Sınırlı benliğini sanatla bütünleştirerek, bireyselliğini toplumsallaştırma arzusudur. İnsan bunu da yalnızca ötekinin deneyimlerini ve düşüncelerini paylaşabilme ve anlayabilme yeteneğiyle, imgelerle, mecazlarla, yaratıcı oyunlarla yapabilir. Fisher'ın bahsettiği anlam arayışı en temel beşeri arzulardandır. Birçok sanatçının ve filozofun daha soylu bir hayat isteği ve gayreti bu anlam arayışının yansımaları olarak kabul edilebilir.

Sanat yapıtının konusu nedir? Bu soru sanat felsefesi açısından önemli bir diğer sorudur. Çağdaş sanat anlayışına göre, her şey sanat yapıtının konusu olabilir. Bu doğrudur. İnsana ait her şey sanat yapıtının ana teması olabilir. Ama yine de burada bir seçme, ayıklama ve yoğunlaşma eylemi vardır. Bu eylem bütünü oluşturan her bir parça için geçerlidir. Bu konuda Bahtin'in edebiyattan verdiği örnek açıklayıcıdır (Dağıstan, 2017). Bir yapıtı oluşturan her bileşenin kendisini okuyucuya, yazarın bu bileşene tepkisi olarak sunduğu ve yazarın tepkisinin de hem bir konuyu hem de kahramanın bu konuya tepkisini (yani, bir tepkiye verilen tepkiyi) sarmaladığı bir gerçektir. Bu anlamda yazar, tıpkı gerçek hayatta etraftaki şeylerin her tezahürüne farklı değerler biçilerek tepki veriliyor olunması gibi, kahramanının her parçasını ve her kişilik özelliğini, hayatının her olayını, gerçekleştirdiği her eylemi, tüm düşüncelerini ve duygularını tonlandırır. Ama hayattaki bu tepkiler dağınık, düzensiz niteliktedir; yani bir insanın bütününe, onun tamamına verilen tepkiler değil, insanın yalıtılmış tezahürlerine verilen tepkilerdir. Hatta insan bir bütün olarak eksiksiz bir şekilde tanımlandığında-yani, nazik, iyi, kötü veya bencil vb. bir kişi olarak tanımlandığında- bile bu tür tanımlar, yaşanmış hayatla ilişkili takınılan pratik tavrı ifade eder: Kısacası onu, ondan beklenebilen veya beklenemeyen şeylerin öngörülmesini sağlayacak şekilde tanımlamazlar. Ya sadece bütünün rastlantısal izlenimleridir ya da nihayetinde, düzmece ampirik genellemelerdir. Hayatta bir insanla bütünüyle ilgilenilmez; tam tersine o insanla, hayatı yaşarken ilgilenmek zorunda kalındığında, şu ya da bu şekilde özel olarak dikkat çeken belirli eylemleriyle ilgilenilir. Öte yandan, yazarın bir sanat yapıtında kahramanın belirli

tezahürlerine verdiği tepkiler, kahramanın bütününe verdiği bütünlüklü tepkiye dayanır: Kahramanın belirli tezahürlerinin tümü, bütünün öğeleri veya kurucu özellikleri olarak bütünün nitelendirilmesi açısından önem taşır (Bahtin, 2005: 16). Burada genelde bir sanat yapıtında, özelde bir edebi eserde kullanılan olguların nihai bir hedef için belirli bir yöntemle kurulduğunun ve bundan dolayı yapıtın bütününe hizmet ettiğinin altı çizilir. Sanat eseri olguları belirli bir mantıkla seçer, konu edindiği yaşamları düzenler ve bunu bir forma çevirerek ortaya koyar. Bunu yaparken de hem izler çevreye ve içinden çıktığı dünyaya ait bir şeyler söyler, hem de bu bilgilerin aktarılması sürecinde estetik bir haz verir. Nietzsche'ye göre bu süreç hayatta kalmanın en etkili yollarından biridir. *“Varoluşun dehşetini ve anlamsızlığını katlanılabilir düzeye getiren tek güç sanattır... Dünya yalnızca estetik bir fenomen olarak haklı çıkar,”* (Zvdeick, 2014: 52).

Bugünü olanaklı kılan ve hayatı kolaylaştıran bilgiler toplamı olan görülen bilim, bir yönüyle doğayı öldüren ve insanın sonunu getirecek olan teknolojik bir çılgınlık olarak da değerlendirilebilir. Bilimin pratik yönü olan teknoloji hayatı kolaylaştıran unsurdur. İlk çağlardan itibaren artan ölçüde bilimsel yollardan öğrenilen bilgiler insanın çevreyle mücadelesinde ona avantaj sağlamış, hayatı daha güvenli ve görece daha kolay yaşama imkânı sunmuştur. Bu özellikler bilimin teknik cephesini oluşturur. Fakat bilimin insanlara yaptığı katkı bununla sınırlı değildir.

Kilisenin bilgi tekelinin matbaanın icadıyla kırılması ve Rönesans'la gelen yeni düşünme biçimiyle ve görece sistemli bilimsel keşiflerin başlamasıyla insanlar bilimin teknik yararını fark etmeye başlamışlardır. Ancak bilim teknik yararının ötesinde, güçlü ve sistemli bir düşünme yöntemi olarak da etkinliğini hissettirmiştir. Her şeyden önce bilimsel düşünme belli bir zihinsel disiplini gerektirir. Bu disiplini kazanmış kişi, yargılarında tutarlı ve ihtiyatlıdır, önyargılı olmamaya çalışır, olgulara dayanmayan uluorta genellemelerden kaçınır, duygusal çekiciliği ne olursa olsun her türlü iddia ve teori onun için öncelikle bir şüphe konusudur. (Yıldırım, 2011: 16).

Birçok sınamadan geçen nesnel bilgi olarak ifade edilebilen bilimsel bilgi, bilimsel bir çalışmanın nihai hedefidir. Nesnellik, bilgi zamandan bağımsız mı, yoksa tarihsel mi sorusunun cevabını bilginin zamandan bağımsız olması yönünde verir (Fay, 2001: 275). Bilimsel araştırmalarda herkes için geçerli, genellenebilir ve tutarlı, sübjektif görüşü işe karıştırmadan evrensel sonuçlara ulaşabilme, gözlem ve deney yoluyla olguları olduğu şekliyle anlamaya çalışma tavrı bir gerekliliktir (Keat ve Urry 1994: 9). Doğa bilimlerinde büyük ölçüde geçerli olan bu yaklaşım, söz konusu sosyal bilimlerde ise tartışmaya açıktır (Agassi, 1974; Gewirth, 1954).

Ancak doğa bilimlerinde de, bilimin ilerlemeye dayalı, nesnel, birikimsel bir toplam olduğu görüşü, kendisi de bir fizikçi olan Thomas Kuhn'un *Bilimsel Devrimlerin Yapısı* (*The Structure of Scientific Revolutions*) adlı kitabıyla yeni bir boyut kazanmıştır. Kuhn'a göre bilim kümülatif gelişen ve süreklilik arz eden bir bilgiler toplamı değil, belli sürelerle gerçekleşen devrimlerle kesintiye uğrayan paradigmlar toplamıdır (Kuhn, 1995). Kitabından sonra bilim dünyası tarafından çokça tartışılan paradigma kavramını Kuhn çok geniş bir yelpazeyi imlemek için kullanmakta ve son kertede onu bir dünya görüşü olarak ortaya koymaktadır. Ona göre karşılaşılan problemler bilim camiası tarafından kendilerini ait gördükleri paradigmlar çerçevesinde çözülmektedir (Masterman, 1970). Bu yaklaşım evrensel ve nesnel bilim anlayışına bir doğa bilimci tarafından getirilen en etkili eleştirilerdendir (Demir, 2000: 78). Kuhn'un eseri, ödünsüz ve geniş bir biçimde kabul edilmiş rasyonalist bilim değerlendirmesini önemli ölçüde sarsmıştır (Skinner, 2013: 124).

Genelle tikelin, ya da diğer bir deyişle toplumla (sistemle) o sistemi oluşturan bireylerin mücadelesi sanat yapıtlarının ana konularındandır. Genelin içinde var olan tikel, bir anlamda onunla birlikte ama bir yandan da ona rağmen varlığını sürdürmektedir. En azından teorik olarak, bundan farklı bir varoluş şekli giderek daha da zorlaşmaktadır. Tam bu noktada felsefe disiplini genel-tikel mücadelesini anlama hususunda yardımcı olabilir. Özlem'e (1998: 54) göre, ampirik yoldan bir genel kavramı oluşturmak son kertede problemlili bir olgudur. Bunun için tekillikle ortak olan yönleri tek tek tespit etmek ve bunları soyutlamayla bir araya getirip bir ortak nitelik olarak tüm tekillikler için geçerli kılmak gerekir. Oysa genel kavramı oluşturulurken, o sınıf içindeki her tekilin kendine has özellikleri, özgüllükleri genel kavramda yer almaz. Bir genel kavram olarak 'insanı,' tüm tekil insanlarda ortak olan akıllı, düşünen, iki ayaklı gibi niteliklerle ifade etmek mümkündür. Ancak her tekil insanın kendine has özellikleri mevcuttur; biri sinirlidir, biri nevroitik, bir diğeri topal, öbürü sağır, bazısının altı parmağı vardır, bu özellikler genel kavram olarak insan kavramının içinde yer almaz. Bir genel kavramın, kendi içinde yer alan tekilliklerin tekilliğini ifade etme imkânı son derece sınırlıdır. Diğer bir deyişle, tekil genelin içinde hep eksik kalacaktır. Tam da bu noktada sosyal bilimlerdeki nesnellik kavramına, sanat yapıtlarının tekilliği üzerinden yaklaşmak ve sosyal bilimlerdeki farklı temsil biçimlerine bakmak tartışmaya yeni kapılar açma potansiyeline sahiptir.

1.1.1. Bir Temsil Biçimi Olarak Sosyal Bilimler

Sosyal bilim kavramı ve içeriği modern dünyaya ait bir kavramdır. Genel bir tanımını yapmak güçtür. Bunun en önemli nedenlerinin başında, alanın içerik zenginliği gelmektedir.

Kökleri on sekizinci yüzyıla kadar uzanan, siyaset bilimleri ve tinsel bilimler denilen bilimlerin yerine kullanılan sosyal bilimler, gerçeklik hakkında bir biçimde ampirik olarak doğrulanan sistemli bilgi üretme çabasına dayanır (Baker, 1969; Shapiro, 1984).

Bilgi teorisi genel olarak üç döneme ayrılır. Bilgi elde etme sürecinin ilk döneminde merkezde ‘nesne’ vardır. Başlangıç nesnedir ve nesneden özneye giden bir süreç izlenir. İlkçağda kendini gösteren bu modelde, öncelikle çevredeki nesneler incelenir, onların bilgisine erişilmeye çalışılır. Aristoteles’in “bilmek nesnelerin özünü ve mahiyetini bilmektir” deyişi bu dönemin hâkim görüşünü özetler. İkinci dönem Descartes’la başlamıştır ve bu dönemde bilme sürecinde nesneden ziyade ‘özne’ önem kazanmıştır. “Düşünüyorum o halde varım” önermesi bilme sürecinde başlangıcın özne olduğunu ve öznenen nesneye doğru bir yol izlendiğini imlemektedir. Üçüncü dönemde ise bilginin kendisi sorgulanmaktadır (Köktürk, 2006: 60-62). Bilgideki değişimin ana nedeni sosyal olgularla, sosyal alana ait bilgilerle, doğaya ait bilgilerin farklı olduğunun, doğadaki determinist anlayışın sosyal hayatta geçerli olmadığına görülmesidir. Sosyal bilimler bir yönüyle bu ihtiyaçtan doğmuştur.

Alana önceleri farklı isimler de verilmiştir. Tinsel (manevi) bilim, insan bilimleri, tarih bilimleri ve ideografik bilimler gibi farklı adlarla da anılmıştır. 17. ve 18. Yüzyıllardaki biçimiyle doğa bilimleri öncelikle gökyüzü mekaniğinin incelenmesinden yola çıkılarak kurulmuştur. Başlangıçta bilim ve felsefe arasında fazla bir ayrım yapılmamıştır. Ancak deneysel ampirik çalışmalar bilimin vizyonunda merkezi bir yer edindikçe, felsefe, doğa bilimcilerine giderek, gerçek hakkında *a priori*, deneye tabi tutulamayan önermeler geliştirmekle suçlanan teolojinin yerini alan bir dal olarak görünmeye başlanmıştır (Gulbenkian Komisyonu, 2000: 14). Bunun sonucunda bilimin; kesin olan bilgiyi, ampirik bir tavırla aradığı, felsefenin ise; hayali olan ve tartışmalı olanı, metafizik yani spekülative bir biçimde aradığı görüşü hâkim olmuştur. Bu görüş bilim ve felsefe arasındaki ayrışmanın temelini oluşturmaktadır. Bu ayrışma bir anlamda bilginin sekülerleşmesinin bir sonucudur ve sosyal bilimler bu ayrışmanın üzerine oturmaktadır. Başlangıçta sosyal bilimler alanında da doğayı anlamayı mümkün kılan yöntemle, toplumsal dinamiklerin, insan ilişkilerinin anlaşılacağı öngörülmüş ve çalışmalar bu doğrultuda yapılmıştır (Gulbenkian Komisyonu, 2000: 22).

Wallerstein’a (1993: 156) göre, sosyal bilimler üç temel kabulden yola çıkmaktadır. Öncelikle gerçek dünyada olan her şey bilinebilirdir. İkinci olarak, toplumsala ilişkin bütün genellemeler zaman ve mekâna bağlı olmaksızın evrensel yasalar olarak ifade edilebilir. Üçüncü olarak da gerçek dünyayı bilmenin yegâne yolu bilimdir. Bu üç kabulden yola çıkan sosyal bilimler, üniversite sisteminin de değişmesi sonucunu doğurmuştur. Bilim ve felsefe

arasındaki ayrışma, üniversitelerde fen bilimleri ve beşeri bilimlerin ayrı bir fakülte olarak konumlanmasını sağlamıştır. Bu iki epistemolojik ayrım arasında sosyal bilimlerin doğa bilimlerine mi, yoksa beşeri bilimlere mi yakın olduğu sorunu devamlı tartışılmıştır. Sosyal bilimlerin doğa bilimlerinin yanında yer alması gerektiğini iddia edenler, onun nomotetik bir karakter taşıdığını ve doğa bilimleriyle arasında metodolojik bir ayrım olmadığını ileri sürmüşlerdir (Wallerstein, 2003: 61). “Sosyal fizik” tanımlaması² bu görüşün bir temsilidir. Newtoncu anlayışa uygun olarak, sosyal olaylara rasyonel bir şekilde yaklaşılması, fiziğin yöntemlerinin siyasal ve sosyal olgulara uygulanması amaçlanmıştır.

Sosyal bilimlerin ilk ortaya çıktığı ve sistematikleşme çabalarının yaşandığı dönemde fizik yöntemlerini taklit etmesi anlaşılabilir bir durumdur. Zira doğa bilimlerinin kullandığı deney ve gözlem yöntemi hazır bir metot sağlamaktadır alana. İkinci olarak, sosyal gerçeklik doğa gerçekliğiyle aynı kabul edilmiştir. Dış dünyanın genel yasalarının, sosyal olgular ve toplumsal yasalarla aynı olduğu düşünülmüştür. Buna karşın genelleyici ve yasa koyucu biçimde ilerleyen doğa bilimlerinin yöntemleri, bireyselliğin, kültürün ve özgünlüğün hâkim olduğu sosyal bilimler alanında bazı açmazlar doğurmuştur. Sosyal bilimciler toplumda genelleme yapma ve insan davranışlarını genel, evrensel yasalarla açıklama çabasına girdikçe bir yerde geçerli olan bir yöntem başka bir yerde ve zamanda başarısız olmuştur. Bir diğer deyişle, sosyal olguların genel geçer yasalarla açıklanması noktasında sıkıntılar ortaya çıkmıştır (Meglio, 2007). Bu durum nedensel kanunlar üretme konusunda sıkıntı yarattığı için sosyal bilimlerin meşruiyeti noktasında tartışmalara yol açmıştır. Alanda çalışan araştırmacılar bu noktada ‘gerçek bilimin’ ne olduğunun formal bir tanımının yapılması gerektiğini savunmuşlardır. Ancak burada temel bir açmazın içine de düşülmüştür, zira ortaya koyulan bilimsellik kriteri tümüyle pozitivist bir bilgi anlayışının kriter ve yöntemleriyle koşutluk oluşturmaktadır (Ataman, 2016).

1.1.2.Sosyal Bilimlerde Evrensellik ve Nesnellik Sorunsalı

Evrensellik kavramı, bilimsel ve toplumsal alanlarda genel geçer ilkelerin var olduğunu ve bunların herkes için mutlak geçerli olduğunu iddia eden anlayış biçimi olarak tanımlanabilir. Örneğin etik alanda evrensellik herkesin benimsediği veya benimsemesi gerektiği ilkeleri şart koşmaktadır (Badiou, 2013). Evrensellik kavramı ve düşüncesi her şeyden önce felsefenin alanına girmektedir. Bauman (2011: 53) zamanın hiyerarşik olduğunu

² Sosyal fizik kavramını ilk kullanan Auguste Comte’un da hocası olan Saint Simon’dur (1760-1825). Saint Simon Fransız ve Amerikan devrimlerini yakından görme ve farklı sosyal sınıfları içeriden deneyimleme fırsatı bulmuştur. Bu deneyimlerinden kurduğu yazılarında toplumsal değişimin ve dönüşümün belli yasalar çerçevesinde açıklanabileceğini iddia etmiştir (Freyer, 2012: 46-48).

söyler, daha doğrusu zaman algısının. “Sonra,” daha iyiyle, “kötü” ise geçmişle özdeştir. Bu algı modernizmin ilerlemeci yaklaşımına da uygundur. Bir anlamda evrensellik kavramı bu ilerlemeci yaklaşımda durağan olan “evrensel özne” teorisine duyulan ihtiyacı karşılamaktadır. Her yerde ve zamanda geçerli olan kavramların ve yasaların varlığına inanma, özelinde fizikle başlayan her şeyi açıklayan o “büyük teoriye” ulaşmak için pragmatik bir başlangıç da sağlar. Bir diğer husus ise evrenselin, çağdaş (modern) sözcüğüyle eş anlamlı görülmesidir. Bu durum onu eleştirmeyi zorlaştırmıştır.

Antik Yunan’dan, tek tanrılı dinlere kadar, Aydınlanma çağının filozoflarından günümüze kadar düşünürlerin ve ideolojilerin büyük çoğunluğu teorik altyapısını evrensellik kavramı üzerine kurmuştur. Klasik bilim anlayışının da temelinde bu dünya görüşü yer almaktadır (Russel, 2000). Newton fiziğine göre şekillenen klasik bilim anlayışının özellikleri şu şekilde sıralanabilir (Özlem, 1998: 57):

- Gerçeklik tüm heterojen görünümüne karşın homojendir. Akla uygun bir yapısı vardır. Bilimin görevi gerçekliğin bu akla uygun yapısını gözlem ve deney yoluyla ortaya koymaktır.
- Gerçeklik hiyerarşiktir. Aşağıdan yukarıya doğru düzenli bir yapısı vardır.
- Gerçeklik mekaniktir. Doğada her şey bir makine düzeni içinde işler.
- Gelecek ve gidişat bellidir. Zira doğaya hâkim olan yasalar gelecekte de geçerli olacağından, olacak olanı şimdiden tespit etmek mümkündür.
- Gerçeklikteki değişim niceliksel ve birikimseldir. Bu demektir ki gerçekliğin mekanik düzeni evrensel bir dille, matematiğin diliyle ifade edilebilir.
- Bilim nesneldir; özne olarak gözlemci, nesne karşısında tarafsızdır ve nesneden kesinlikle ayrı durur. Özne nesnesinin karşısına her türlü moral, dinsel, ahlaksal, siyasal, ideolojik kabullerinden arınmış olarak çıkabilir.
- Bilimin elde ettiği sonuçlar evrensel ve zorunludur. Çünkü tam bir nesnellikle, deneysel ve matematiksel yoldan elde edilmişlerdir.

Yüzyılın ilk çeyreğine kadar hâkim olan klasik görüşün karşısında her zaman tekilci bir doğa anlayışı da olmuştur. Bu anlayışa göre;

- Doğa tam bir kozmos değil, daha çok bir kaostur.
- Doğada akılsal yönden kavranabilir bir yön olsa da, o büyük ölçüde akıldışıdır.
- Doğa hiyerarşik değil, heterarşiktir. Onda aşağıdan yukarıya doğru basamaklı bir düzen değil, birbirinden farklı ve bağımsız birden fazla yapı bulunur.
- Doğa mekanik değil organik.
- Doğa tamamen düzenli değildir, tersine o büyük bölümüyle anarşiktir.

Sosyal bilimler söz konusu olduğunda evrensellik kavramı her zaman daha problematik olmuştur. Hâkim olan evrenselci felsefenin karşısında, tekilci felsefeyi savunanlar soruna daha farklı yaklaşmışlardır. Sosyal bilimlerde genel ve tikel kavramı ve buradan ortaya çıkarılan genellemeler alanın konusu itibariyle daima tartışmalıdır (Freyer, 2012: 212-223). Sosyal bilimlerin konusu son kertede insan davranışları ve insanın insanla ilişkisi olduğundan, bilimsel çalışmanın en doğal yöntemlerinden olan genelleme yapma yaklaşımı tam da bu noktada bir sorunsal doğurur. Zira belli bir yerde geçerli olan bir yaklaşımdan yola çıkarak genelleme yapmak, o genellenmenin başka bir kültürde geçersiz olması gerçeğiyle çöküntüye uğrar. Birçok araştırmacı için alanda meşruiyet krizine yol açan bu durum, başka birçok araştırmacı içinse alanın zenginliğinin bir göstergesidir.

Alman filozof Dilthey, sosyal bilimlerde tarihselci yaklaşımla evrenselci bakış açısının karşısında yer almıştır. Alanı “insan bilimleri” olarak tanımlamış, doğa bilimlerinin nedensel açıklamalar peşinde olduğunu, bunun yanında sosyal olayları tekilliği içinde ele alan insan biliminin ise “anlamanın” peşinde olduğunu belirtmiştir. Ona göre insan tarihsel bir varlıktır (Williams 1999: 51).

Evrensel özne yaklaşımının ve kabulünün politik bir içerik taşıdığına dair eleştiriler de vardır. Foucault (2005) evrensel özne teorisine şüpheyle yaklaşmakta, zamandan ve mekândan bağımsız, tarihsel bağlamından koparılmış bir öznenin mümkün olmayacağını iddia etmektedir. Ona göre özne; toplumsal kurum, yapılar ve iktidar tarafından kurulmaktadır. Özne, iktidar ilişkilerinin tarihsel etkisinden kendisini soyutlayamaz. Mutlak ve evrensel bir özne kabul etmek, aynı zamanda iktidarın boyunduruğunu kabul etmektir. Bauman (2011: 36) da, evrensellik mitosunun altında kültürel bir tahakküm yattığını belirtmektedir. Batı evrensellik iddiasıyla kendi tarihini ve kendi bilgisini ihraç etmektedir. Bauman bu şekilde tahakkümün küreselleştiğini iddia etmektedir. Eleştirel uluslararası siyaset kuramı da normatif anlamda politik ilişkilerin tikelci bir siyasal ontoloji üzerinden tanımlanmasını manipülatif bulmaktadır. Evrensel özne yaklaşımını eleştiren düşünürlere göre modern siyaset düşüncesindeki evrensellik-tikellik ve birey-topluluk ilişkisi tikelci bir ontolojiyle tanımlanmış, bu durum da egemen devletlerin stratejik ve pragmatik politikalarına hizmet etmiştir (Ağcan, 2013).

Evrensellik ile tikellik arasındaki ayrım, ya da evrensellik kavramının kullanımı sosyal bilimler açısından, özne nesne ilişkisinde öznenin incelenen nesnenin bir parçası olduğu gerçeğinin kabulüyle farklı bir düzleme taşınmak zorundadır. Sosyal bilimlerde alanındaki evrenselci tavır, pozitivist mantığın bir uzantısı olarak, yerelin ve farklı olanın göz ardı edilmesi sonucunu doğurmaktadır (Özlem, 1998).

Örgüt yazınında da evrensellik tartışması paradigma kavramı çerçevesinde önemli bir yer tutmaktadır. Burrell ve Morgan (1979) yöntemsel alanda bir çoğulculuk olması gerektiğini iddia eder ve örgüt kuramlarını paradigma kavramı ile açıklama yoluna gider. Kavramı Kuhn'un kullanma biçimiyle özdeş kullanarak, bir gerçekliğe ve olguya bakma yolunun ve bilimsel kazanımlarla gelişen düşünce tarzlarının bir tür araç olduğunu ve bilimsel çözüm sürecine bu araçlar sayesinde ulaşıldığını belirtir. Bu sayede yöntemsel ve kuramsal çoğulculuğu içeren bir model oluşturulmuştur.³ Burrell ve Morgan'a (1979) göre tüm örgüt kuramları, bir toplum kuramı ve bilim felsefesi üzerinde yükselmektedir. Araştırmacılar örtük kabullerle sosyal olgulara yaklaşmaktadır.

Burrell ve Morgan'a göre (1979), determinizmi, etik yaklaşımı ve pozitivizmi benimseyen yazarlar, kültürü örgütün sahip olduğu bir değişken olarak görmektedirler. Oysa anti-pozitivist, emik yaklaşımı benimseyen araştırmacılar için kültür bir değişken değil, bir örgütlenme sürecidir. Paradigma eksenli bu tartışmalar alan için dinamizmi ve yaratıcılığı beslediği gibi, yeni yaklaşımların ortaya çıkmasına da katkı yapabilecektir (Clegg vd., 1996). Ancak örgüt yazınında Burrell ve Morgan'ın (1979) paradigma kavramının keskin hatlarına ve kutuplaşmış varsayımlarına eleştiriler de vardır (Willmott, 1990; Pinder ve Bourgeois, 1982; Hassard, 1993). Ancak lokomotif görevi gören Burrell ve Morgan'ın (1979) çalışması olumlu ya da olumsuz eleştirilerin yanı sıra alan için farklı modeller kurulmasına önayak olmuştur (Scott, 1981; Pfeffer, 1982; Astley ve Van de Ven, 1983).

Pozitivist sosyal bilimin evrensellik iddiasının yanında bir diğer problematik kavram nesnellik vurgusudur (Öztürk, 2013). Nesnellik kavramının hem pratik hem de teorik bir boyutu vardır. Pratik kullanımıyla “nesnellik”, bir konu veya olay hakkında duygularımıza, kişisel veya grupsal eğilimlerimize ve çıkarlarımıza göre değil, herkes için bağlayıcı genel ilkelere göre düşünmeyi, karar verebilmeyi ve eylemde bulunmayı ifade eder. Teorik açıdan ise nesnellik, “doğruluk” terimiyle birlikte düşünülen bir kavramdır. Epistemolojik kullanımıyla “doğruluk”, bilginin nesnesine uygunluğunu ifade eden bir terimdir. Buna göre doğru bilgi, nesnesine uygun bilgidir. Dolayısıyla “nesnellik” nesnenin değil, bilginin bir niteliğini, değerini belirtir ve bilginin “doğruluk” oranıyla derecesini ifade eder (Özlem, 2013: 201). Pratik kullanımıyla nesnelliğin olabilirliği ya da bunun gerekliliği tartışmalıdır. Herkes için bağlayıcı genel ilkelere göre hareket etmek, baştan evrensel bir özne kabulüne göre düşünmeyi gerektirir. Bilgi ona ulaşmak isteyen öznenin, duygu ve düşüncelerinden bağımsız, onları aşan özelliklere sahiptir. Evrensel bir ahlak, evrensel bir yönetim şekli,

³ Bunlar; yapısalcı paradigma, yorumsamacı paradigma, radikal hümanist ve radikal yapısalcı paradigma olarak adlandırılmış ve her biri ayrı meta-teorik varsayımlarla birbirinden farklı dört sosyal dünya görüşü ortaya koymuştur (Burrell ve Morgan, 1979).

evrensel hukuk ilkeleri gibi tanımlar nesnel yaklaşım çabasının ürünleridir. Teorik açıdan ise nesnellik, öznenin konu edindiği nesnesine uygun bilgiyi edinmesidir. Nesneler hem kendileri adına vardırlar, hem de insan için bir yapı malzemesi oluşturdıkları için vardırlar. Sartre'a (1982: 59) göre bu düallite felsefenin de özünü oluşturur.

Nesnellik kavramı, sosyal bilimler açısından, teorik anlamıyla öznenin nesnesine yaklaşması boyutunda daha sorunludur (Ergün, 1973: 115). Çünkü bir yönüyle sosyolojik alanla psikolojik alanın birliğini ima etmektedir. Adorno'ya göre, sosyolojik olanla psikolojik olan arasında bir bağ vardır. Ancak hiçbirisi diğerine indirgenebilir değildir. Zira birey çelişkileriyle birlikte, bir bütünlüğü ve toplumdaki farklılığı temsil eder. Her toplumun bireyde ulaştığı bir nokta vardır, fakat bu bireyin içinde, günlük yaşamın dilinden tamamen farklı bir dile tercüme edilmiştir. Bu ilişki tarihle birlikte değişmektedir (Dellaloğlu, 2014: 51).

Doğa bilimleri yöntem sorununu düşüncenin merkezine yerleştirmiştir. Modern bilimin gelişmeye başlamasıyla birlikte bilimin araştırma yöntemi önem kazanmıştır. Çünkü bilimi felsefeden ayıran en önemli farkın kullanılan yöntem olduğu kabul edilmiştir (Hamzaoğlu, 2012: 45). Bir kere bu kabulden yola çıkıldığında doğa bilimlerinin olguları betimleme ve açıklama yöntemi olan pozitivist yöntem ana model olmuştur. Köken olarak antik Yunan'a kadar uzanan ve 19. yüzyılda Auguste Comte tarafından sistemli bir hale getirilen pozitivism, bilimin yalnızca doğrudan deney yoluyla bilinebilen, gözlenebilir büyüklüklerle ilgilenmesi gerektiğini ileri sürer (Giddens, 2012: 45). Comte'a göre sosyal araştırmaların özel hedefi, rasyonel gelişme sayesinde toplumsal ilerlemeyi ve düzeni sağlamaktır. İlerleme de fizikte olduğu gibi sosyal olguların bağlı olduğu değişmez yasalar bulunarak sağlanacaktır. Olaylar arasındaki nedensel ilişki anlaşılırsa, gelecekteki olayların nasıl olacağı öngörülebilir (Swingewood, 1998: 62). Pozitivism, metafiziği, dogmatik ve sezgisel olanı dışarıda bırakarak bilginin gerçek kaynağının ölçülebilir ve öngörülebilir doğa bilimleri olduğunu iddia eder. Bu hakim görüş Dilthey, Alman Tarih Okulu ve daha sonra eleştirel kuram tarafından sosyal bilimler alanında metodoloji bağlamında eleştirilmiştir (Wallace ve Wolf, 2015:149-151).

Genel olarak nesnelliğin karşıtının öznellik olduğu kabul edilir ve öznellik araştırmacının veri toplarken ve yorumlarken kişisel yargılarından kurtulamayacağı şeklinde tanımlanır. Sosyal bilimler açısından nesnellik/öznellik sorununu aşmak için farklı yollar denenmiştir. Bunlar arasında egemen olan iki modelden söz edilebilir. Sosyal bilimleri daha nomotetik⁴ olanları öznellik tehlikesini ortadan kaldırabilmek için verinin *sağlamlığını*

⁴ Nomotetik kavramı, Yunanca yasa anlamına gelen nomos kelimesinden türemiştir. Nomotetik yaklaşım, genel bir ilkeye ya da yasaya yönelik bilgi üretimi veya verilerin ve bulguların bu amaçla değerlendirildiği yaklaşımdır.

arttırmaya, yani ölçülebilir ve karşılaştırılabilir veriler toplamaya ağırlık vermişlerdir. Bu da onları, araştırmacının topladığı verinin kalitesini kontrol etmesinin daha kolay olduğu bugünkü zamanla ilgili veri toplamaya yöneltmiştir. Daha idiografik⁵ tarihçiler ise bu sorunu farklı şekilde çözümlenmişlerdir. Onlara göre çözüm, araya giren başkalarının (önceki araştırmacılar) kullanılmamış (çarpıtılmamış) birinci el kaynaklara ve araştırmacının kendini kişisel olarak taraf hissetmediği verilere ulaşarak bulunabilir. Bu da onları geçmişte yaratılmış, dolayısıyla geçmişe ait veriler ile araştırmacının önyargısı gibi görülen kendi modelini dış dünyaya yansıttığı durumun tersine, bağlam zenginliğinin araştırmacıyı, tarafların dürtülerini derinliğine anlamaya davet ettiği kalitatif veriler aramaya yöneltmiştir (Gulbenkian Komisyonu, 2000:85). Fakat bu iki model de nesnellik konusundaki tartışmaları gidermemiştir.

Popper nesnellikten bahsederken, genel kabulün aksine bilim insanların tarafsız olmalarını beklemeyiz. Ona göre nesnellik tarafsızlık değildir, bunun zaten olması da mümkün değildir. Nesnellik bilimin bir sorunla başladığını kabul etmektir. Kişisel inançlar elbette uğraşılacak bilimsel problemle doğrudan ilintili olacaktır. Popper'a göre nesnellik kişisel değil, yöntemsel bir sorundur. Bu nedenledir ki, doğa bilimleri sosyal bilimlere nazaran daha nesnel değildir. Ona göre bilimin nesnelliği eleştiriden gelir (Magee, 1990). Dilthey göre ise doğa bilimleri fiziksel nesneyi, doğayı incelerken, sosyal bilimler öznenin nesneyle ilişkisinde ortaya çıkan ve özneye bulunan şeyi inceleyecektir (Sözer, 2009: 80).

Weber de doğa bilimlerinin pratiklerini sorgusuz sualsiz kabul etmeyi reddeder. Ona göre insan eylemlerinin açıklanmak yerine anlaşılmaya ihtiyacı vardır ve bir eylemi anlamak, failin ona yönelttiği anlamı anlamaktır. İnsan eylemleri izlenerek, bu eylemlerin anlaşılması amaçlanarak da nesnellik düzeyine erişilebilir (Bauman, 1999: 239). Tam bu nokta bir anlamda sosyal bilimlerin doğa bilimlerinden farkını ortaya koymaktadır. Nesnesi insan olan bir disiplinin ya da disiplinler toplamının, hedefi sadece nedensel bir bağıntı ekseninde fenomeni açıklamak değil, aynı zamanda çalışılan gerçekliğin, fenomenin anlamını yakalamaktır.

19. yüzyılda sosyal bilimlerin merkezi problemlerinden olan tarih ve bağlam tarafından oluşturulmuş öznenin nasıl nesnel yargılar ortaya koyabileceği sorusunun yanıtları günümüzde halen tartışılmaktadır (Öztürk, 2013:202). Nesnelliğin sosyal bilimlerde doğa bilimlerinde olduğundan farklı bir anlam ifade ettiği, bilimsel alanda çalışanların da inançları, değerleri, yargıları olduğu, bilginin tarihsel, sosyal olguların bağlama içkin olduğu yaklaşımı sosyal bilimlerde yöntem tartışmalarının merkezinde yer almaktadır.

⁵ İdiografik Yaklaşım, her olayın kendi tekilliği içinde betimlenmesi gerektiğinden hareketle, vakaların içine girerek ve hayatın akışına dâhil olarak elde edilen öznel ifadelerin çözümlenmesi gerektiğini savunur.

1.1.3.Sosyal Bilimlerde Farklı Temsil Biçimleri

Sosyal bilimlerde kuramsal çalışmaların nihai hedefi çalışmanın nesnesinin daha anlaşılır ve açıklanabilir olmasını sağlamaktır. Bu anlama çabasında kullanılacak teorinin yapı-eylem ya da makro-mikro merkezli mi olacağı sorusu sosyal teoride üzerinde en çok tartışılan konulardandır. Marx, Weber ve Durkheim'in teorileri yapı merkezlidir ve çok az benlik modeli üzerinde durmuşlardır. Öte yandan Freud, Mead, Husserl ve Watson gibi diğer disiplinlerden düşünürler benliğin üzerinde durmuş, ama makro perspektifte zayıf kalmışlardır (Wiley, 1988: 260). Berger ve Luckmann, (2008) ise her iki yaklaşımın da tek yanlı olduğunu, daha bütüncül bir teoriye ihtiyaç duyulduğunu belirterek, bir noktada yapı ve eylem arasında bir denge oluşturmuştur. Onlara göre, sosyal düzen, her şeyden önce insani bir üründür ve olmuş bitmiş bir olgu değil, tam tersine sürekli akış halinde olan beşeri bir üretimdir. Nesnel bir dünya vardır, ama bu nesnel dünya bireyin aktif katılımıyla oluşmaktadır.

Gündelik hayat gerçekliği, kurumsallaşma süreciyle var olur. Bu süreç insani olarak üretilmiş bir nesnelliği temel alır, hem bireysel etkilere açıktır, hem de bireyden bağımsız bir niteliğe sahiptir⁶. Nesnelleşme, insan sübjektivitesinin varlık kazanmasıdır. İnsan tarafından yaratılan nesnellik, kendini dışsallaştırarak var eder. Tarihsel süreç içerisinde bu eylemler kurumsallaşır ve yeni nesiller tarafından içselleştirilir. Üreten insan ile sosyal hayat arasındaki ilişki diyalektiktir ve nesnelleştirmeler gündelik hayatta kendini göstergeler üzerinden belli eder. Burada 'dil' en önemli gösterge sistemidir. Dil bilgi stokunun aracı ve temelidir. Toplumda gerçekleşen etkileşim ve örüntülerin anlamlandırılması, bundan doğan tecrübelerin korunması ve geleceğe aktarılması dil sayesinde olur (Berger ve Luckmann, 2008).

Berger ve Luckmann'ın bu çalışmasının önemli temellerinden birini Alfred Schutz'un çalışmaları oluşturur. Schutz, sosyolojinin nesnesinin insanın anlam katan eylemleri olduğu düşüncesini savunup, toplumsal ve kültürel yaşamın irdelenmesinde pozitivist yöntemleri reddetmiştir. Ona göre, gündelik dünya öznelerarasıdır ve birbirleriyle etkileşim halinde çok sayıda aktör vardır. Toplum farklı çıkarlar ve yakın ilişkiler etrafında birleşen 'çok sayıda gerçekliğin' oluşturduğu bir yapıdır. Toplumsal dünya; dil, kurallar, roller ve statüler aracılığıyla anlam bulur (Swingewood, 1998: 314-317). Lefebvre'ye (2012) göre, bu çoklu gerçeklikler arasında gündelik hayatın gerçekliği ayrı bir yere sahiptir. Benzer şekilde fenomenolojik sosyoloji de sosyal dünyaya göreceli bir açıdan yaklaşmaktadır. Fizik

⁶ Lefebvre (2012) *Gündelik Hayatın Eleştirisi* adlı kitabında konunun politik yönüne dikkat çekerek, gündelik hayatta üretilen pratiklerin, toplumsal hayatın yeniden üretiminde son derece önemli olduğuna, insanlığın yaşayacağı ideal koşulları tasarlayabilme gücüne vurgu yapar.

dünyadaki nesneler, insanlardan bağımsız bir şekilde fiziksel olarak var olmalarına karşın, bu durum sosyal dünyadaki olgular için geçerli değildir. Sosyal dünyaya ait kavramlar insan algılarına, yorumlarına ve anlamlandırmalarına içkindir (Slattery, 2014: 232). Pierre Bourdieu ise, Berger ve Luckmann'ın çalışmasını daha da ileriye götürmüş ve makro-mikro, özne-nesne, yapı-fail gibi düalitelerin toplumsalı anlamada yeterli olmayacağını, onların birleştirilmesi işleminden ziyade, bu kavramların aşılması gerektiğini söylemiştir. Nesnelci bir tanımlamayla toplumun belirli ve değişmez kurallar temelinde yapılandığı ve bunun anlaşılmasının belirli bazı modeller üzerinden gerçekleştirilebileceği düşüncesine karşı çıkmıştır. Benzer eleştirileri öznelci kamp olarak tanımlanan paradigmaya da yöneltmiştir. Çünkü Bourdieu'nün düalite olarak tanımladığı öznelci ve nesnelci kamp, toplumsal gerçekliğin sadece kısmi bir açıklamasını sunabilir, zira her biri kendi başına gerçekliğin sadece eksik bir tanımını yapabilir. Bourdieu'ye göre toplumsal gerçekliği anlamada yaşanan çıkmaz, bir yandan toplumun bireyden çok önce var olan nesnel yapısının ve unsurlarının, diğer yandan ise nesnel yapının üretilmesi ve yeniden üretilmesinde bireyin ediminin önemine dikkat çekerek aşılabılır (Yücedağ, 2016). Bundan dolayıdır ki, toplum devamlı inşa edilen bir gerçekliktir. Gerçeklik bireylerden bağımsız değildir ve toplumsal olarak inşa edilmiştir. Bu gerçekliğin araştırılması, geleneksel yöntemlerin dışında farklı yöntemlerle de yapılabilir. Bu perspektifle, toplumsal yaşamdaki olguların temsilinin, yalnızca evrenselci ve nesnelci bilimsel çalışmalarla olması gerekmediği de düşünülebilir. Bu noktada Goffman'ın (2014) metaforik yorumu anlam kazanır: Ona göre dünya bir tür sahnedir; farklılık sahnenin unsurlarından değil, sonuçlarından kaynaklanmaktadır. Zira gerçek hayat oyunculara daha ağır bedeller ödetir. Ona göre, günlük hayat denilen bu sahnede pek çok performans sergilenmektedir. Herkesin farklı rolleri vardır; roller her gün yeniden dağıtılmakta ve oyuncular tarafından kurgulanmaktadır. Her rolün riayet edilmesi gereken asli unsurları vardır. Bireyler kendilerinden beklenen oyunu sahnede (Goffmann'ın tanımıyla ön bölge) oynamaktadır; burada metne uygun olmayan bir şey kullanılmamakta, seyirci ustalıkla idare edilmektedir. Buna karşılık arka bölgede ise seyirciden gizlenmiş, kostümlerin olduğu sahne arkası vardır. Oyuncular ancak burada kendileri olmaktadır. Ancak sahne arkasına bakılarak, oyuncuların oynadığı ve izleyenlerin “gerçek” kabul ettiği gizli işlem anlaşılabilir. Sosyal bilimlerdeki yeni metodolojik arayışların ve deneyimlerin, adeta Goffmann'ın ‘arka bölge’si gibi ‘sahnede görünmeyen ama olguların gerçekliğini daha yakından ve özüyle görmemizi sağlayan’ olanaklar sunabileceği düşünülmelidir.

Becker'ın tabiriyle “toplum hakkında bir temsil”, birinin izler çevreye toplumsal hayatın bir yönüne dair söylediği veya anlattığı bir şeydir (Becker, 2016: 25). Bu ucu çok açık

tanım, bir yönüyle belirsiz gibi görünse de, diğer yandan temsil biçimlerinin zenginliğini de ifade eder. Becker toplumsal hayatın içinde devamlı temsillerin ve anlatıların olduğunu ileri sürer. Bu konuda verdiği en temel örnek ise haritalardır. Harita yapımı yüzyılların birikimiyle, matematiksel akıl yürütmeye ve bilimsel çalışmaya dayanan profesyonelleşmiş bir etkinliktir. Ama bunun yanında bu alanda eğitim almamış sıradan insanların da arada sırada yaptığı bir etkinliktir. Ev tarifi yapılırken, bir yer anlatılırken herkes küçük haritalar yapar. Bütün bunlar basit bir coğrafi perspektifin kapsadığı bir toplum kesitinin temsilleridir. Bir yönüyle bu edim, toplumu ya da onun bir kesitini anlatmanın değişik biçimidir. Becker harita örneğinden yola çıkarak, sosyal bilimciler tarafından yapılan temsillerin yanı sıra, görsel sanatçıların, romancıların, oyun yazarlarının, fotoğrafçıların ve film yapanların da toplumu temsil etme biçimlerinin önemli olduğunu altını çizer. Ona göre, sosyal bilimcilerin yöntemi tek ve biricik değildir (Becker, 2016). Kurgu eserler, dramalar, filmler, tablolar, fotoğraflar, müzikler, bütün bu sanatsal disiplinler içlerinden çıktıkları toplum hakkında bir şeyler söyler. O toplumun bir yönünü, çoğu zaman asli amaçları bu olmasa da yansıtır. Bütün bu temsil biçimleri, sosyal gerçekliğimiz üzerine düşünmemize, onu kavramlaştırmamıza ve sınıflandırmamıza yardım eder.

Öte yandan, her temsil, temsil ettiği şeyin bilinçli ya da bilinçsiz bazı yönlerini dışarıda bırakır. Gerçekliğin kimi bileşenleri temsile dâhil edilmez; bir seçme ve ayıklama işlemi söz konusudur. Bilimsel her çalışmanın önemli unsurlarından olan seçme ve sınıflandırma işlemi bir yönüyle temsilin de ontolojik sorununu oluşturur. Becker'ın (2016: 46) verdiği örnekten gidilecek olursa, antropologlar alanda yaptıkları gözlemleri alan notlarına dönüştürüp bu notlardan standartlaşmış etnografik tasvirler üretirler; anket yapan araştırmacılar görüşmelerini tablolar ve çizelgeler oluşturmak için kullanacakları sayılara çevirirler; tarihçiler indeks kartlarını hikâyelere, karakter betimlemelerine ve analizlerine dönüştürürler; film yönetmenleri ham çekimleri düzenleyerek ve keserek sahneler ve filmlere çevirirler. Böylece temsillerin kullanıcılarının, hiçbir zaman gerçekliğin kendisi ile muhatap olmadıkları, daha ziyade belli bir zanaatın konvansiyonel diline çevrilmiş, dönüştürülmüş gerçeklikle karşı karşıya oldukları söylenebilir. Temsil biçiminin kendisine içkin bu sorunu kabul etmek, bir temsilin eksik bıraktığını başka bir temsil biçiminin kapatması, fotoğrafın bir diğer yönünü ortaya koyması ihtimalini düşünmeyi beraberinde getirir.

1.1.3.1.Kurgu Eserler ve Gerçeklik

Kurmaca ya da daha somut ve geleneksel formlar olarak mitler, masallar, destanlar insanlık tarihi kadar eskidir. Bir anlamda ilkel komünal topluluklardan itibaren insanlar bir arada durmak için anlatılara ihtiyaç duymuşlardır (Eliade, 2001). Barthes (1997:86), anlatısı, miti olmayan toplumun olamayacağını söyler. İnsan dili onun zihinsel esnekliğinin bir tezahürüdür ve hikayeler hem en basit hem de en sofistike iletişim aracıdır (Harari, 2015: 36). İnsan, var olan bir şeyi, örneğin bir tehlikeyi anlattığı gibi aynı zamanda hiç var olmayan bir şeyi de anlatabilir. Kurgu sadece bir şeyleri hayal edebilmeyi değil, aynı zamanda bunu kolektif olarak yapabilmeyi de sağlamıştır. Bu sayede yaratılış mitleri, ulusal devletlerin kuruluş efsaneleri, ya da modern örgütlerin kurucu efsaneleri ortaya çıkmıştır (Harari, 2015: 37; Knorr, 1994). Bunlar sayesinde insanlar belli bir aidiyet duygusu hissederek bir grubun üyesi olmayı içselleştirebilmiş ve başarılı bir işbirliği yapabilmişlerdir. İnsanlar hayal güçlerinde yarattıkları ortak mitler etrafında örgütlenmişlerdir. Kabul etmek gerekir ki, kurgulamak, başı sonu belli bir hikâye anlatmak insan zihninin en parlak melekelerinden biridir. Bu, bir yönüyle aynı zamanda gerçekliğe bir form kazandırma çabasıdır.

Gerçekliğin ne olduğu sorusu bilim ve felsefenin çalışma alanına girer. Bu konuda bir türlü tatmin edici bir yanıtın bulunamayışı, ya da bu sorunun aslında yanıtının olmadığına bilinmesi belki de bu alanlardaki çalışmaların hala sürmesinin ana nedenidir (Koç, 1994). “Ben kimim, nereden geliyorum ve nereye gidiyorum?” türü sorular felsefenin ve daha sonra daha sofistike düzeyde bilimin alanına girmeden önce mitolojinin cevaplar bulduğu sorulardır. Alegorilerle, sembolik öykülerle insanlar bu tip sorulara yanıtlar aramış ve kendilerini bir hikâyeye ait kılmak istemişlerdir. Bunu yaparken de ait olduklarını düşündükleri ya da inandıkları hikâyeleri gerçek kabul etmişlerdir. Bu da gerçek ve kurgu arasındaki ayrımın nerede başlayıp nerede bittiği sorusunun cevabını muğlâk bir zemine oturtmuştur.

Modern zamanlarda bir kurgu eser yaratıcısı için, ya da daha özelde, bir edebiyatçı için gerçeklik edebiyatın dışındaki her şeydir, fiziksel dünyadır. Kurmaca fiziksel dünyanın dışında bir zamanda var olan sanatsal bir etkinliktir. Sanatsal bir kaygıyla yapılan kurmaca, mitlerden çok farklı olarak, belki de daha dürüstçe baştan kurmaca olduğunun bilincinde hareket eder. Okunan roman, hikâye, şiir, drama, yazarın hayal gücünün bir ürünüdür. Jusdanis (2012), edebiyatın ya da kurmacanın varoluş nedeninin hayat ile kurgu arasındaki farkı çizmek olduğunu söyler. Bunu da kendini bir simülasyon yeri gibi sunarak, simülasyon amaçlı bir şey olduğunu vurgulayarak yapar. Edebiyat, dış dünyadan kendini ayırarak okuyucuya bir fantezi imkânı ve alanı sunar. Bu uzaklaşma, her gün karşılaşılan nesnelere ya da olaylara karşı bir tür yabancılaşmaya neden olur. Böylece okurlar hem estetik süreci hem

de temsil edilen nesnenin yapaylığını algılayabilir, bu sayede ona yeni bir perspektiften bakabilirler. Jusdanis edebiyatın gerçekliğe koyduğu mesafeyle hem özerk bir yapıya sahip olduğunu, hem de bu nedenle toplumsal olduğunu söyler.

Bu mesafe koyuş, okurların gerçeklikten biraz uzaklaşarak o gerçeklik üzerine derinlemesine düşünmelerini, daha sonra da onu değiştirmelerini sağlar... Edebiyat bir yandan kurgunun kullanımını azami ölçüde teşvik edip, öte yandan kendisinin bir kurgu alanı olduğunu açıkça savunarak, gerçek evrenle kesiştiği durumlarda alternatif bir evren yaratır (Jusdanis, 2012: 100).

Bu durum akıllara Brecht'in epik tiyatrosunu getirir⁷. Brecht, izleyicilerin oyunu verili kabul etmelerini, onu doğal bir şeymiş gibi görmelerini engellemiştir. Kimse aktörlerle ve eylemlerle özdeşleşemez, ama bu sayede içinde yer alınan, kanıksanan angajmanlar daha net anlaşılır. Adorno (2004:42), genelde kurgunun, özelde romanın geleneksel mirasına sadık kalmak için bu yabancılaşılmaya sarılması gerektiğini söyler. Ama Eco, bu gerçeklik ve kurgu ilişkisinde, romana özel bir paye verir. Burada bir yanılsama vardır, gönüllü bir aldanış. Eco (1996:87), okuyucunun elinde tuttuğu kitabın kurmaca olduğunu kabul ettiğini, ama yine de yazarla arasında yaptığı bir tür gizli sözleşmeyle, bu kabulü bozan bir antlaşmayla kitabı eline aldığını iddia eder. Okuyucu belki de daha ilk cümleyle bir yanılsamanın içine girer. Bu bir şekilde kolektif bilinçaltından gelen mitlere inanma isteğinin bir sonucu gibidir. Okuyucu elindeki kitabın bir tür gerçek olduğuna inanır. Onun gerçek hayattan bir kesiti temsil ettiğini düşünür. Bu yanılsama olmadan baştaki sözleşmeye sadık kalması zordur. Elindeki hikâye hem bir kurmacadır, hem de insanlık hakkında bir şeyler söyleyen gerçeğin sadık bir temsilidir. Bu sadece okuyucu açısından değil, yazar açısından da böyledir. Yazar hem bir kurgu yazdığının farkındadır, hem de onun gerçek gibi okunmasını ister ve bunun için hikâyeyi belirli bir yöntemle kurar. Orhan Pamuk'un, Masumiyet Müzesi romanının kahramanı Kemal için söyledikleri, buna iyi bir örnektir. "Bu hikâye gerçek mi, gerçekten bir Kemal var mıydı, yok muydu? Roman sanatı zaten bu belirsizlik üzerine kurulmuştur. Bir şey okuruz, 'Yazar bunları yaşadı mı, uyduruyor mu?' diye sorarız. Aslında kitabı cazip kılan da budur" (Tekelioğlu, 2012).

Kurgu ve gerçeklik, genellikle birbirine zıt kavramlar olarak görülür. Kurgunun gerçekliğe alternatif bir gerçeklik yarattığı ama dayanak noktası olarak mevcut gerçekliği baz aldığı kabul edilir. Kübalı ünlü romancı Infante (1999: 43) *Şehirler Kitabı*'nın Londra'ya

⁷ Epik tiyatro, politik bir tiyatrodur. Temelde, tiyatronun konusunu toplumsal yaşamdan alması ve kalıplaşmış değer yargılarını sorgulatması gerektiğini belirtir. Bunun için de, sahnedeki oyuncular ile seyirciler özdeşleşmemeli, seyirciler bir oyun izlediklerini daima akılda tutmalıdırlar. Epik tiyatrodan yabancılaşıma önemli bir yer tutmaktadır. (bkz. Nutku, 2007).

anlatan bölümünde Noel'in bir Charles Dickens buluşu olduğunu iddia eder. Noel'deki birçok ritüel Dickens'ın hikayelerinden doğmuştur. Gerçek kurguya göre dönüşmüş, ya da Oscar Wilde'ın dediği gibi, hayat sanatı taklit etmiştir (Artun 2015). Buna bir diğer örnek olarak, dünyanın en ünlü adresi verilebilir, Baker Caddesi 221 B. Bu adres dünyanın en ünlü kurgu kahramanlarından birinin adresidir. Conan Doyle'a göre Sherlock Holmes burada oturmaktadır. Müze olan bu evi, birçok ziyaretçi gezdikleri bu evin sahibinin bir kurgu kahramanı olduğunu unutarak, sanki Holmes gerçekten yaşamış gibi gezer.

Genel olarak sanatın gerçeklikle kurduğu ilişkide iki temel yaklaşım vardır. İlk yaklaşım, bir sanat yapıtını sadece sanatçının hayal gücüne hitap eden, kendi varlığı dışında hiçbir amaca hizmet etmeyen, kendi kendine yeterli ve tutarlı, bilimsel bir bileşik olarak kabul eder. İkinci yaklaşım ise sanatı hayatın eleştirisi olarak kabul eder ve sanatın, insan tecrübesini yansıtmak gibi bir sorumluluğu olduğu ve kendi amacını kendi içinde taşımak şöyle dursun, aksine kültür içinde etkin bir güç olduğunu iddia eder (Stevick, 2004: 311). Romanlar genel olarak daha çok ikinci yaklaşım çerçevesinde değerlendirilmişlerdir. Öyle ki, Watt (2007: 35), romanın gerçekliği taklit ediş tarzının mahkemedeki jüri üyelerininkine benzediğini söyler. Jüri üyeleri ile roman okurunun beklentileri pek çok açıdan kesişmekte, her ikisi de olayın 'tüm tikelliklerini', yani vakanın zamanı ve mekânını bilmek istemekte, karakterlerin kimliği konusunda doyurucu bilgi talep etmektedir.

'Gerçekçilik' romanda, çoğu zaman alt tabakadan insanların yaşamını anlatan bir mesele olarak görülmüştür. Ama kavramın bu şekilde kullanılması roman sanatının en özgün özelliğinin görmezden gelinmesi sonucunu doğurabilir. Roman sırf hayatı güçlüklerle dolu olarak gördüğü için gerçekçi kabul edilirse, o zaman ona sadece ters çevrilmiş romans adını vermek yeterli olur. Hâlbuki roman yalnızca belirli bir edebi perspektife uygun olanları değil, insan yaşantısını ve onun tüm çeşitliliklerini resmetmeye çalışır. Romanın gerçekçiliği sunduğu yaşam tarzında değil, o yaşamı sunuş tarzında yatar (Watt 2007: 11).

Alman felsefeci Hans Georg Gadamer, edebiyatı gerçeğin kaynağı olarak görmüştür. Gerçeklik kavramını, kavramsal tanımlamaların dar kalıplarına sıkıştırmayı reddetmiştir. Ona göre, sanat uygun bir tarzda gerçeğin daimi arayışı olarak anlaşılmalıdır. Sanatın gerçeği kavramsal açıdan tanımlanamaz, bununla birlikte sanat gerçeği, çok anlamlı ve sonu gelmez bir yorumlama kaynağıdır. Bir edebi metin tarihsel sorgulamalar ve cevaplar manzumesidir (Zima, 2004: 97). Bir yönüyle edebi gerçeklik, geçmişteki konuları ya da metnin zamanını günümüz bağlamı içinde yeniden üretir. Her üretim kendi bağlamına içkindir ve benzersizdir. Bu nedenledir ki, Eco'nun, okurla yazar arasında olduğunu söylediği sözleşmenin sınırları daima ihlal edilmiştir. Modern bir tür olan roman kendini ortaya koyuş biçimiyle, klasik

yönelimin aksine tümelleri reddederek, bireyin yaşamına ve hakikatine odaklanarak, karakterlerinin yaşadıkları çevrenin ayrıntılı sunumuna büyük önem vererek, ya da diğer bir deyişle evrenseli reddederek, paradoksal bir şekilde evrensel olarak okunan bir tür olmayı başarmıştır.

1.1.3.2. Sosyal Bilimlerde Temsil Biçimi Olarak Kurgu Eserler

Kurguya dayalı edebiyat eserleri, genel kanının aksine sıklıkla toplumsal tahlil aracı olarak işlev görmüşlerdir. Öyle ki, edebi eserin fonksiyonundan yola çıkan, onu toplum açısından değerlendiren, edebi eseri sosyal hayat içerisinde önemli bir unsur olarak gören ‘sosyolojik eleştiri’, önemli eleştiri türlerinden biridir. Bu yaklaşıma göre, eseri ortaya koyan sanatçının kendisi de sosyal hayatın bir parçasıdır ve istese de istemese de sosyal hayattan parçalarla eserini kurgular. Sosyolojik metot tarihi gelişimi içinde 18. ve 19. yüzyıllardan itibaren ortaya çıkan bir inceleme biçimidir ve eseri toplumsal açıdan değerlendirir. Bu inceleme metoduna göre, edebi eser sosyal hayatın bütün özelliklerini yansıtır (Önal, 2012:355). Bundan dolayı, bir edebi eser okunurken yazarın anlattığı hikâyenin yanında, o hikâyenin ortaya çıktığı kültür, zaman ve coğrafya hakkında da birçok şey öğrenilebilir.

Tarihsel olarak değerlendirildiğinde disiplinler arası çalışmalarda kurgu eserlerin kullanılması ve kabul edilmesi görece yeni bir gelişmedir. Buna rağmen sayıları giderek artan bir şekilde edebiyatın, sanat ve sanatçının sosyal bilimlerle bağıntılı olduğunu gösteren çalışmalar ve makaleler yayınlanmıştır (Bahou: 1961: 163). Bahou’nun altmışlı yılların başında yaptığı bu tespit, sosyal bilimler alanında dönemin bu konuya yaklaşımını göstermektedir. Blotner (1955:48) daha önce romanın bireysel ve grup davranışının analizi için son derece işlevsel bir enstrüman olduğunu belirtmiştir. Yine aynı yıllarda sosyoloji yazınında, sosyolojinin öğretilmesi alanında edebiyatın açtığı olanaklara odaklanılmıştır (Coser 1963; Nispet 1976; Stein and Vidich 1963), Rus sosyolog Sorokin (1947), roman gibi mantık ve estetiğin birleşimi sanatsal çalışmaların, biçimsel ve içeriksel uyumlarıyla, bazı durumlarda matematiksel denklemlerden daha tutarlı olduklarını söylemiştir (Carlin, 2010: 215). Esasında kurgu eserlerin bir eğitim aracı olarak görülmesi ve bu şekilde kullanılması Antik Yunan’a kadar uzanır. Sokrates dönemi ve sonrası Sokratik okullarda dönemin oyunları ya da buradan türetilen hipotetik hikâyeler öğrencileri sınamak için kullanılmıştır (Wolff, 2014: 7).

Kurgu eserlerin sistemli kullanımı ise Marx’ın çalışmalarına kadar götürülebilir. Marx teorik altyapısını oluştururken edebi eserleri yoğun bir şekilde kullanmıştır. Kapital’de sık sık Robinson Crusoe’ya, Goethe’nin Faust’una, Cervantes’e atıflar vardır. Marx bu edebi eserlere

sadece teorisini daha iyi anlatabilmek adına atıf yapmamıştır, aynı zamanda onları kapitalizmin ötesinde sosyal ilişkilerin alternatif bir versiyonunu ortaya koyabilme imkânı olarak gördüğü için de kullanmıştır. Çünkü ona göre birçok yazar baskın sınıfın sözcülüğünü yapmakta ve sadece büyük edebi eserler hâkim ideolojinin ötesini gösterebilmektedir (Prawer, 1976).

Knorr (1994: 6) kurgu eserlerin dünyanın büyüü olduğunu iddia eder. Büyü derken hikâyelerin renkli dünyası ima edilmektedir. Ama büyü tanımlamasının hemen arkasından, kurgunun modern kurumların analizinde önemli imkânlar doğurabileceği belirtilir. Kurgusalılık, söylem ve karşı söylem arasındaki farka dayanır ve bir kurgu eser gerçekliği yeniden üretirken temsil ettiği gerçekliği yok etmez. Kurgular bir çeşit sosyal simülasyonlardır. Knorr'a göre, modern kurumlar sürekli kurgular yaratırlar, yollarını kurgular sayesinde bulurlar, kurgularla hayatta kalırlar ve kurgular sayesinde kendi temellerini sağlamlaştırırlar.

Sosyal bilimlerde kurgu eserlere yaklaşım daha çok pragmatik olmuştur. Kurgu eserler özellikle sosyoloji ve tarih alanında bir öğrenme yöntemi olarak görülmüştür (Jones, 1975; Hegtvedt, 1991; Macbeth 1992; Watson, 2011). Bir akademik çalışmada, dikkati ve ilgiyi artırmak için kurgu bir eserden alıntı yapmak da giderek daha çok kabul gören bir yöntemdir. Buna kurguyu ambiyans yaratma aracı (Philips, 1995:637) olarak görme de denebilir. Makalenin kendisinde olmayan renkli dili, imgeleri ya da alternatif gerçekliği böylece yakalayabileceği düşünülmektedir.

Kurgu eserlerin sosyal bilimlerde veri kaynağı olarak alınmasına netameli yaklaşılmasının ana nedeni, araştırma sonucunun göreceli ve öznel bir yapıya bürüneceği endişesidir (Watson, 2000: 490). İlk başta haklı gibi görünen bu endişe disiplinler arası etkileşime açık, gelişme ve ilerleme için yeni bakış açılarına ihtiyaç duyan çağdaş bilim anlayışıyla çelişmektedir. Edebiyat her geçen gün sosyal bilimlerde farklı alanlarda yararlanılan önemli bir kaynak olma işlevini artırmaktadır (Whiteman ve Phillips, 2006: 11-12). Sosyal bilimlerde nesnellik ve ampirizm tartışmalarına kurgu eserlerin sosyal bilimlere yeni olanaklar sağlayacağını düşünen araştırmacılar da katılmıştır. Riley'e (1991) göre bir kültürün ya da örgütün araştırmacılar tarafından tarafsızca ve doğru bir şekilde temsil edilmesi ne kadar olanaklıdır sorusu yöntem kadar araştırma etiğine de vurgu yapmaktadır. Bir araştırma sonucunu zamandan ve bağlamdan bağımsız gerçeklermiş gibi görmek yerine, sonuçları zamana ve duruma özgü değerler olarak ifade etmek araştırmacı sorumluluğunun da gereğidir (Rhodes ve Brown, 2005: 478). Bağlamın olduğu yerde nesnellikten bahsetmek ne kadar olanaklıysa, alan ne olursa olsun yazma eylemi söz konusu olduğunda da kurgusal bir

edimi yok saymak ancak o kadar olanaklıdır. Richardson,'a göre (1994:518) sosyal bilimler alanında yazmak, diğer alanlarda olduğu gibi, toplumsal bir inşa eylemidir ve tam da bu yüzden değişkendir. Yazma eyleminin bizatihi kendisi kurgusaldır. Richardson'a göre kalemin olduğu yerde her şey kurgusaldır.

17. Yüzyıldan itibaren yazma eylemi, edebi ve bilimsel olarak iki ana kategoriye ayrılmıştır. Edebi yazında; kurgu, retorik, öznellik ön plandayken, bilimsel alanda yazan araştırmacıdan; olgular, açık bir dil ve nesnellik beklenmiştir. 19 Yüzyılda ise bu iki tür birbirinden ayrı iki alan oluşturmaya başlamıştır. Edebiyat; estetik, etik, dilsel haz, hümanizma, ahlak olgularının birleşiminden oluşan, metaforları ve çok anlamlı bir dili kullanabilen sanatsal ve kültürel bir yazın alanı kurarken, buna karşın bilim; nesnel, kesin, açık, evrensel ve metaforu dışlayan bir üslup oluşturmuştur kendine (Clifford ve Marcus, 1986:5-6). 20 Yüzyılla birlikte, özellikle sosyal bilimler ve edebiyat ilişkisinde “gerçek” ve “kurgu” ile “hakikat” ve “hayali” gibi katı ayrımlar bulanıklaşmaya başlamıştır (Richardson, 1994:519). Bu bulanıklaşma ve geçişkenlik sosyal bilimler alanında çalışmalar yapan araştırmacılara son derece zengin olan kurgu dünyasının kapılarını açmıştır. Bu dünya geleneksel yöntem ve epistemolojik ilkelerle, kabul edilen varsayımlarla çatışsa da, alana en çok katkıyı yapma potansiyeline de sahiptir. Merrill (2004: 45) Balzac'ın eserlerinde yarattığı iki bini aşkın karakterle onun sosyal hayatı en geniş şekliyle incelemiş olduğunu belirtir. Ona göre, Fransız toplumunu anlamak isteyen her toplum bilimci Balzac okumalıdır. Tıpkı Merrill gibi Lass'da (1998: 195), Stendhal'in *Kırmızı ve Siyah* romanı için Fransa'nın devrim sonrasındaki politik ve toplumsal yaşamının bu yapıtta yer aldığını belirtir. Hoggart (1966: 226) edebiyattan yararlanmayan toplum araştırmacılarının bütünlüklü bir analiz yapamayacaklarını, bir şeylerin eksik kalacağını iddia eder. Ona göre edebiyatın belgesel bir niteliği vardır, ama bundan daha önemlisi edebiyata daha içeriden bakıldığı ve yazarların yaratıcılığına odaklanıldığı takdirde metinlerin ele aldığı dönem daha açık bir biçimde ortaya çıkacaktır.

Türkiye'de edebiyat ve sosyal bilimler arasındaki ilişki konusunda sosyoloji alanında çalışan araştırmacılar 1960'lı yıllardan itibaren edebiyatı bir toplumsal okuma biçimi olarak kullanmaya başlamışlardır. 1960'ların ikinci yarısından itibaren de öğrencilerin bir kısmı mezuniyet tezlerini edebiyat sosyolojisiyle ilgili konulardan seçmeye başlamışlardır (Aydın, 2009). Alver'e (2015: 348) göre Türkiye'de edebiyat sosyolojisi çalışmaları ağırlıklı olarak üç grup yazar tarafından gerçekleştirilmiştir. Hem edebiyat ile toplumsallık arasında ilgi kurarak hem de bizzat bilimsel bir disiplin çerçevesinde çalışmalarını sürdürerek edebiyat sosyolojisine katkıda bulunan gruplar arasında sosyologlar, sosyal bilimciler, yazar,

eleştirmen ve edebiyatçılar vardır. Böylesi bir tasnifte edebiyat sosyolojisine azımsanmayacak sayıda kalemin katkıda bulunduğu söylenebilir. Ancak Alver, Türkiye’de edebiyat sosyolojisi kavramının yaygınlaşmamış olması ve bir disiplin halinde fazla gelişmemiş olmasını, bu alanda çalışan araştırmacıların ortak çalışmalar yapmamış olmasına ve birbirlerinden habersiz olmalarına bağlamaktadır. Ayrıca edebiyat sosyolojisi çalışmalarını ideolojik yaklaşımlar çerçevesinde değerlendiren ve sürdüren kimi girişimlerin de alanın önüne engel olarak çıktığı söylenebilir. Edebiyatı doğrudan toplumsal kimliğin, ait olunan grubun, kabul edilen ideolojinin uzantısı olarak gören yaklaşım aynı tarz çalışmaları sürdürdüğü için alanın ilerlemesinde engel oluşturmuştur. Buna rağmen bu alandaki çalışmalar giderek artmaktadır.⁸

Türkiye’de edebiyatı toplumu analiz etme kaynağı olarak gören, alanında birçok çalışması bulunan sosyal bilimciler arasında, Kemal Karpat, Nükhet Esen, Murat Belge, Nurdan Gürbilek, Jale Parla, Sabri F. Ülgener, Mehmet Tekin, Sezai Coşkun, Halil İncelik, Orhan Okay, Süha Oğuz Ertem, İnci Enginün, Mustafa Özel sayılabilir. Denilebilir ki, edebiyatın toplumu anlamada kullanılabilecek enstrümanlardan biri olabileceği görüşü Türkiye’de sosyal bilimler alanında çalışan araştırmacılar için yeni bir yaklaşım değildir; ancak sosyal bilimlerin metodoloji tartışmaları içinde önemli bir ‘veri kaynağı’ olarak kabul görmesi için, bu içerikle tasarlanmış daha fazla araştırma deneyimine ihtiyaç vardır.

1.1.3.2.1. Bir Kurgu Örneği Olarak Roman Sanatı

Roman her dönemde edebi türler arasında en çok ilgi çekeni olmuştur. Esnek ve dinamik yapısı, öyküleme çeşitliliği ve kendine has anlatım biçimi yüzünden geniş kitlelerce tercih edilmiştir. Öyle ki, bu durum kuramsal yazılar yazan birçok filozofun da dikkatini çekmiş, onlar da kendi görüşlerini daha geniş kitlelere yaymak için roman sanatının öyküleme biçiminden yararlanmışlardır (Voltaire, Nietzsche, Sartre, Rousseau, Diderot). Roman, dünya edebiyatına burjuva sınıfının getirdiği bir türdür (Özgül, 2002: 11). Birçok eleştirmene ve yazara göre Cervantes’in Don Quijote romanı ilk çağdaş roman olarak (Fuentes, 2003:71) kabul edilse de, roman esas büyük örneklerini 18. ve 19. yüzyıllarda vermiştir. Özellikle 19. Yüzyıldan itibaren roman sadece bireyi anlatmakla kalmamış, aynı zamanda merkezine toplumu ve çağı da almıştır (Naci, 1999:7). Örneğin Fransız romancı Zola romanı bir laboratuvar olarak görmekte, kahramanlarını ve toplumu bir deney nesnesi haline getirmektedir (Bozdağ, 2013).

⁸ Edebiyatla ilgilenmiş ve bu alanda çalışmaları olan Türk sosyologları arasında Ziya Gökalp, Hilmi Ziya Ülken, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Niyazi Berkes, Behice Boran, Mediha Berkes, Nurettin Şazi Kösemihal, Cahit Tanyol, Erol Güngör, Nurettin Topçu, Şerif Mardin, Sabahattin Güllülü, Ömer Naci Soykan sayılabilir.

Popüler romanın arketipi, çoğu kadın okurlardan oluşan ve şehirli burjuvaziye hitap eden yeni bir kültür endüstrisinin ürünü olarak doğmuştur. Bu kitle romandan, hem soylu kesime hem halk kesimine özgü dini değerleri ikame etmesini, bir anlamda inanç yerine duyguyu, doğaüstüne dayalı bilgi yerine olası gerçekliğe dayalı imgelemi koymasını beklemiştir (Eco, 2017: 27). Artık olgusal olan önemlidir ve roman duyguya hitap ettiği kadar, içine doğduğu sınıf için, ki bu burjuva sınıftır, gerçekliği temsil etme potansiyeli de taşımak zorundadır.

Lukacs'a (2003) göre ise roman, kapitalizme özgü bir türdür. Bireyin üretim sürecinden kopmadığı, uzmanlaşmanın ve yabancılaşmanın başlamadığı dönemlerin anlatısı olan epik farklı bir dünyayı anlatmakta, roman ise kural tanımaz ve kalıba oturtulamaz yapısıyla, kapitalist dünyanın kaosunu yansıtmaktadır.

Belge'nin (1998: 17-18), eleştirmen Ian Watt'dan özetleyerek anlattığı romanın özellikleri ve geçmişteki türlerden ayrımı aşağıdaki gibidir:

- Descartes'in büyük yeniliği, kendi gözlemiyle kanıtlamadığı hiçbir şeye inanmamasıdır. Bu açıdan "doğru"nun aranması, geleneksel düşünce tarzlarından kopmuş, bireysel bir sorun haline gelmiştir.
- Eski edebi türlerde, edebi göreneklerin belirlediği bir atmosferde, genel insan tiplerinin hikâyeleri anlatılırdı. Romanda ise belirli bir konuma yerleşmiş belirli insan tekleri gereklidir.
- Önceleri anlatı türünde kişiler, ya mitolojik ya da alegorik olurlardı. Bu iki çeşit tip de zorunlulukla genel ve evrenseldi. Oysa roman için belirli bireyler gerekliydi. Bunun da ilk koşulu, kişilerin gerçek hayattaki insanlar gibi adlarının olmasıdır.
- Locke'a göre kişisel kimlik, zaman içinde süren bilinçliliğin kimliği idi. Birey geçmiş yaşantısı yoluyla kendi kimliğiyle temas ederdi. Roman da insan kişiliğini, geçmişteki ve şimdiki bilinçliliği yoluyla yorumlar. Roman zamanı da bireyselleştirmiştir. Mitolojik ve dini zamanı bırakıp, tarihi ve maddeci zamana doğru bir adım atmıştır.
- Mekân da zaman kadar önemlidir artık. Homeros'un ya da Boccacio'nun kişilerinin dolaştığı yerler belirsizdir. Roman sanatı ise mekânı en ince ayrıntılarına kadar verir.
- Roman üslup bakımından da eski edebiyatla bağlarını koparmıştır. Amacı güzel, şiirsel üslup değil, gerçek yaşantıyı vermeye yakın, esnek, güzelden önce gerçekçi bir düzyazıdır. Romanın kullandığı dil, bütün diğer edebi türlerinkinden daha

göstergeseldir. Sahicilik havası vermek için düzyazı üslubunun benimsenmesi felsefi gerçekçiliğin ayırt edici yöntemsel vurgularıyla da ilişkilidir.

Bütün bunların ışığında, romanın, bireyin yaşantısını, onun duygu ve düşüncelerini, ait olduğu biricik mekâna, zamana ve toplumsal yapıya önem vererek anlatan bir edebi tür olduğu söylenebilir. Bir araştırma ya da deneme yazısı, romanın tezlerini – bir tezi varsa eğer – işleyebilir, ama bunu bir roman kadar sarıh ve etkili bir şekilde ortaya koyamaz.

Romanın Osmanlı'daki seyrine baktığımızda da yazılan romanların toplumsal bir amaç çerçevesinde ve daha çok eğitime amacıyla yazıldığı görülmektedir. Modern Türk romanı esas çerçevesini Batı'dan yapılan roman çevirilerini örnek alarak belirlemiştir. İthal bir sanat dalı olması sebebiyle, romanın ilk örneklerinin verildiği Tanzimat döneminde hem teknik, hem de tematik sorunlar Türkçe romanda fazlasıyla yer almıştır (Issı, 2002: 16). Tanzimat döneminin ilk telif romanı Şemsettin Sami'nin *Taaşuk-ı Tal'at ve Fıtnat* adlı eseridir. Ancak bu dönemde roman türünde ünlü ve önemli eserleri Ahmet Mithat Efendi ve Namık Kemal vermiştir. Bu iki yazar da romanın amacının eğlendirmenin yanında sosyal, medeni ve ahlaki bir takım dersler vermek, okuyucuları bilgilendirmek olduğuna inanmaktadır. Her iki romancı da sosyal bir sorumluluk bilinciyle yazmışlardır (Çetin, 2002a :21). Başlangıçtaki bu niyet, Türkçe romanın bundan sonraki seyrinde de devam etmiştir. Parla'ya (2004) göre Türkçe roman bir cemaat kültürü içinde beslenen idealist bir dünya görüşünün ve bilgi kuramının ürünü olarak doğmuştur. Roman yazarına göre ortada eğitilecek bir halk ile siyasi vasisini kaybetmiş bir kültürün acil bir vasi gereksinimi vardır. II. Abdülhamid döneminde batılılaşma serüveni romanda alafrangalık eleştirisi üstünden anlatılmış⁹ ve daha çok cinsel ahlaki yozlaşma ve eğlenceye dayalı tüketim eleştirisi getirilmiştir. Özellikle bu dönemde Türkçe romanda realizm ve natüralizm akımlarının etkisi çok belirgindir. (Çetin, 2002b). Moran'a (1998:12) göre romanı başlatanlar iki yoldan gelişmeye hizmet etmişlerdir. İlk olarak, edebiyatta ilerlemiş Avrupalıların geliştirdiği ve uygar insanlara yakışır bir anlatı türünü Türkiye'ye getirmek ve tanıtmakla. Bir anlamda edebiyatta Batılılaşmamıza yardım ederek. İkinci olarak da, gazete gibi romanı da eğitim amacıyla kullanarak kendilerince ilerlemeye yardımcı olarak bu işi yapmışlardır.

Cumhuriyet döneminde de genelde edebiyata, özelde romana ayrıcalıklı bir konum verilmiş ve toplumun eğitimi ve aydınlanmasında romanın işlevsel kılınması amaçlanmıştır. Bu beklentiye yazarlar da tepkisiz kalmamış, Türkçe romanın yüzyıldaki ivmesini hazırlayan kuşak “ulusal edebiyat” anlayışını benimseyip, toplumu/insanı tanımaya, tanımlamaya ve dönemin “tarihsel toplumsal gerçekliklerini” yansıtmaya

⁹ Ahmet Mithat'ın *Felatun Beyle Rakım Efendi*, Recaizade Mahmud Ekrem'in *Araba Sevdası* ve Hüseyin Rahmi'nin *Şık* ve *Metres* adlı romanları bu temanın en başta gelen örnekleridir.

çalışmışlardır (Andaç, 2002:108). Toplumsal gerçekçiliğin her zaman önemli olduğu Türkçe romanda işçi edebiyatının az oluşunu Naci (1999: 15-16), bir tarım ülkesi oluşumuza ve sanayileşmede geç kalışımıza bağlar. Öte yandan köyden ve köylünün sorunlarından çokça bahseden romancılarımızın (Fakir Baykurt, Talip Apaydın, Mehmet Başaran, Mahmut Makal, vb.) varlığı da bu nesnel nedene bağlanabilir.

Özellikle Türkçe romanda sosyal yapı ve bu yapıdaki değişiklikler, yazılan romanların ana meselelerinden olagelmıştır. Ulus devlet olma sürecinde etkin olarak tanımlanabilecek roman yazarlarının, Anadolu'ya yönedikleri görülmektedir (Balcı, 2002: 162). Karpas'a (1962: 10) göre Türkiye'nin sosyal tarihini yazacak olanların ilk sağlam kaynağı edebiyat olmalıdır. Şahin'e (2000) göre herhangi bir dönemde yazılmış edebi ürünleri incelemek, ilgili dönem insanının genel hatlarıyla değerler sistemine bakışını ve gelecek zamanların olası biçimini de içermektedir.

1.1.3.3. Örgüt Yazını ve Kurgu Eserler

Edebiyatla örgütler arasındaki ilişki üstüne süregiden tartışmanın kökü, özellikle antropolojinin de etkisiyle örgütler ve kültür çalışmaları arasındaki ilişkiye kadar gitmektedir. 90'lardan itibaren ise edebiyat çok çeşitli şekillerde örgütsel yazında kullanılmıştır (De Cock ve Land, 2006: 519). Bu sağlıklı tartışma örgüt alanında kurgu eserlerin kullanımı noktasındaki kuramsal altyapının daha da güçlenmesini sağlamıştır. Birçok araştırmacı için örgütler eskiden olduğu gibi rasyonel yapılardan oluşmamakta, bu nedenle de mekanik tekniklerle onları analiz etmek mümkün olmamaktadır. Örgüt teorisyenleri bu yüzden ilham ve yeni bakış açıları için edebi çalışmalara yönelmiş (De Cock ve Land, 2006: 518) ve bu konudaki çalışmaların sayısı arttıkça, alanın zenginliği de artmıştır (Rhodes ve Brown, 2005; Watson, 2011; Phillips, 1995). Özellikle örgüt kuramı alanındaki paradigma tartışmaları, yeni metodoloji arayışlarını da beraberinde getirerek, bilgi kaynakları ve bilgi üretim yöntemlerini çoğaltmıştır (Czarniawska, 1995). Kurgusal anlatılar olan, roman, oyun, şiir, hikâye ve filmler örgüt yazınına yeni bir perspektif getirmiştir (Phillips, 1995). Örgüt kuramı açısından edebi incelemelerin ve örgütlere edebiyat penceresinden bakmanın örgütsel antropoloji alanına katkı yapma potansiyeli vardır (Czarniawska 2009). Kurgusal hikâyelerde örgütlerden, ekonomik hayat ve iş yaşamından sıklıkla bahsedilmekte, örgüt araştırmacıları için bu hikâyeler ampirik bir materyal olmanın yanında bir ilham kaynağı olarak da değerlendirilmektedir (Alvarez ve Merchan, 1992). Aynı zamanda edebiyatın alana kazandıracağı dilsel zenginlik, yeni yazın formları örgüt çalışmalarının kendi anlatılarını yaratmalarına imkân sağlayacaktır (Czarniawska, 1999: 21).

William Whyte'in artık bir klasik olan "The Organization Man" (1956) adlı çalışması kurgusal eserlerde örgütlerin incelendiği öncü çalışmalardandır; sosyal çalışma etiğini kurgusal eserlerde incelemiş, hem dönemin popüler romanlarından hem de popüler filmlerinden yararlanmıştır (Rhodes ve Brown, 2005 :509). Whyte, ilk defa örgütsel çalışmalarda kurgu eserlerin kullanılabileceği fikrini alana kazandırmıştır. Dwight Waldo (1968), ilk kez yöneticilerin edebiyat eserlerinden bir şeyler öğrenebileceğini söylemiştir (De Cock ve Land, 2006). Waldo'nun kitabı 3 bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde yönetsel romanı tanımlamış ve bu çalışmaların örgüt teorisiyle benzerliklerini ortaya koymuştur. İkinci bölümde tam 154 romanı yönetim konuları çerçevesinde değerlendirmiştir. Üçüncü bölümde ise yönetsel romanlarla ilgili ikincil kaynakları incelemiştir. Hem uygulayıcıların hem de araştırmacıların romanlardan çok şey öğrenebileceklerini iddia etmiştir. (Thomas, 1969:621).

Czarniawska ve Monthoux'un, *Good Novels, Better Management* adlı 1994 tarihli derlemesi kurgu eserlerin örgüt ve yönetim alanında ne kadar önemli ve değerli olduğunu, alana yeni bir soluk getirme potansiyeli taşıdığını açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu kitaptaki araştırmacılara göre romanlar yönetim bilimini anlatan teorik kitaplardan çok daha derin ve etkili bir şekilde insanların ve örgütlerin fotoğrafını çekmektedir. Bugün birçok işletme öğrencisi yönetim alanı söz konusu olduğunda elden düşme ders kitaplarındansa Balzac ve Kafka'yı okumayı tercih etmektedirler (Czarniawska-Joerges ve Guillet de Monthoux, 2005: 1). Balzac'ın "İnsanlık Komedyası" adını taktığı toplu yapıtlarındaki ve Kafka'nın sözde görünmeyen ama her yerde olan bürokrasiyle giriştiği trajik mücadelesindeki insanlık durumlarının daha evrensel ve sahici görünmesi bu durumdaki en büyük etkenlerdendir. Czarniawska-Joerges ve Guillet de Monthoux'a (2005 :2) göre Heller, Below ve Eco gibi romancıları okuyan yöneticiler aslında bilmeden yönetim ve insan kaynakları alanında master yapmış olurlar. Onlara göre roman okumak yönetim okullarındaki vaka analizi çalışmalarıyla eş değer bir eylemdir. Yönetim alanında çalışan kişiler edebi eserlerden uygulamalar hakkında birçok şey öğrenebilirler (Cohen 1998; Bumpus, 2000). Her şeyden önce kurgu eserler yönetim alanında örgütleri realist perspektiften değerlendirmenin bazı durumlarda kaçınılmazı gereken bir yaklaşım olduğunu ortaya koyar (Monthoux, 2005). Monthoux bu tezini Zola'nın tekelleşmenin, tüketim çılgınlığının, perakendeciliğin ve bir aile firmasının anlatıldığı *Kadınların Cenneti*¹⁰ romanına dayandırmaktadır. Keza Boland (2005) Amerikalı romancı William Dean Howells'in *The Rise of Silas Lapham* adlı romanıyla zor bir

¹⁰ 19. Yüzyılın sonunda Paris'te geçen bu romanda Zola, yeni yeni başlayan tüketim çılgınlığını, kadınların tüketim için hedef kitle olarak alınmasını, alışveriş merkezi diyebileceğimiz kümeleşmiş mağazaların açılmasını, satış elemanlarının zorlu çalışma koşullarını merkeze bir aşk hikâyesi koyarak anlatır.

işi başardığını belirtir: Ona göre, Howells 19. yüzyılın sonlarında, Amerika'da serbest piyasa kapitalizmine doğru hareketi karakterize eden bilişsel yapıdaki değişikliklerle birlikte sosyal ve ekonomik ilişkilerdeki köklü değişimi dramatize ederek, genelde kurgu eserlerin özelde bu romanın insanın insana dışarıdan bakmasını olanaklı kıldığını ispatlamıştır. Birçok çalışmaya göre edebi metinler örgütlerin formal ve informal yapılarının anlaşılmasında kullanılabilecek önemli araçlardır (McCabe, 2014; Case, 1999; Phillips, 1995).

Clough (2002), kurgu eserlerin gerçeğin simülasyonu olduğunu, veri parçaları sunup başka bir biçimde ortaya çıkamayacak gerçeklerin onlar sayesinde görünür olduğunu öne sürmüştür. Öyküler gerçeklik ile toplum arasındaki bağlantıyı kurma rolünü üstlenmiştir (Jameson, 1981). Kurgu öğelerin örgüt biliminde kullanılması okuyucuların bilimin zor anlaşılır konularını daha rahat anlamalarını sağlayıp örgütlere dair gerçeklerin daha kolay özümsemesine yardımcı olacaktır (Richardson, 1994). Geleneksel yöntemin dışına çıkan bu yazım biçimi okuyucunun metne girmesini kolaylaştıracaktır (Rowland vd., 1990). Weick (1995) örgütsel gerçeklerin anlatılar üzerine kurulu olduğunu söylemekle birlikte, araştırmacıların örgütsel yaşamı anlamlandırma noktasında sıkıntıları olduğunu, örgütsel modelleri yorumlamada anlatıların önemini vurgulamıştır.

Rhodes ve Brown'a (2005:507) göre yöntem düzeyinde kurgu eserlerden üç şekilde faydalanılmaktadır:

- Kurgusalılık, genel olarak araştırma yazınının özelliklerinden biri olarak görülmektedir.
- Kurgu eserler, örgüt alanında ampirik çalışmalara uygun kabul edilmektedir.
- Kurgu türlerinden, araştırma çalışmalarına meşruiyet düzeyinde katkı sağladıkları için yararlanılmaktadır.

Rhodes ve Brown (2005) kurgunun bu üç biçimde de bir araştırma yazınında kullanılabileceğini belirttikten sonra, yazarın belli sorumlulukları olduğunu da ilave ederler. Yazarlara göre bu bir yönüyle yazma eyleminin etiğidir. Her şeyden önce konu edinecek kurgu eserin seçimi bir sorumluluktur. Zira kurgu eser hem bir temsil biçimidir, hem de bir anlatı performansıdır. Ancak bununla birlikte kurgu eserler ayrıcalıklı hakikat iddialarından ziyade, örgüt çalışmalarında dilin önemini ortaya koyan ve bu şekilde sosyal inşa süreçlerine dikkati çeken alçakgönüllü hikâyelerdir. Czarniawska'ya (1997: 19) göre bu tür hikâyeleri değerlendirirken kurgusal ve ampirik anlatılar arasında yapısal bir ayrıma gidilmez, çekim güçleri kurgu ya da gerçek olmalarından bağımsızdır. Genel olarak araştırmalar belirli temsil stratejileri olan ilgi çekici kurgular olarak da yorumlanabilir (Smircich, 1992). Butler'a (1997) göre edebiyatta bir biçime kavuşan hikâyeler ve bilimsel çalışmalarda bir form kazanan

deneyler ortak bir öznelliği yaratırlar. Bu öznelliğin içinde araştırmacı, aktörler ve izleyiciler vardır. Yazar bir araştırmacı olduğu kadar, araştırmacı da bir yazardır.

Czarniawska'ya (1995) göre bilimsel bilginin yanında, Jean-François Lyotard'ın anlatı kaynaklı, insana ve topluma dair günlük bir bilgi adını verdiği ve bilim insanlarının da bizzat içinde yaşadıkları bir başka bilgi türü de vardır. Bilimsel bilgi ile anlatı kaynaklı bilgi arasındaki geleneksel olarak var olan ayrım son yıllarda ortadan kalkmaya başlamış ve örgüt yazını, anlatıları daha çok kullanır olmuştur. Czarniawska saha çalışmalarının örgütlere ait gerçekleri ortaya koymakta bazı konularda yetersiz kaldığını söyler. Özellikle cinsiyet ayrımcılığı gibi somut konuları aktörleriyle konuşmanın zorluğunun bu çalışmaları kısıtladığını ama bunun için çağdaş söylemin bir parçası olan kurgu eserlerin rahatlıkla kullanılabileceğini belirtir (Czarniawska, 2006).

Yönetim alanında giderek yaygınlaşan kurgu eserlerin kullanımında merkeze çok farklı yazarlar ve onların eserleri alınmıştır. Bürokrasi, güç ve yabancılaşma çalışmalarında Kafka'nın eserleri (Warner, 2007; Munro ve Huber 2012; McCabe, 2013; Huber ve Munro 2014), liderlik konusunda çağdaş romancılardan Murakami'nin *Yaban Koyununun İzinde* romanı (Sliwa ve diğerleri, 2012), çalışma etiği alanında Melville'in *Katip Bartelby* adlı kısa romanı (ten Bos and Rhodes, 2003), çalışanların örgüt içinde gösterdikleri üstü kapalı direnme yollarını anlatmak için Bukowski'nin *Factotum*'u (Rhodes, 2009), ya da yöneticiler için retorik bağlamında Yeats'in *Easter 1916* şiiri (March, 2006), ya da modern liderlik dersleri hususunda Shakespeare'in oyunları (Stevenson, 1996; Egan, 2000), örgütsel değişimi anlamak için postmodern romancı Thomas Pynchon'ın yapıtları (Beyes, 2009), örgüt alanındaki çalışmalarda kullanılan kurgu eserlere örnek olarak verilebilir.

Örgütsel çalışmalarda kurgu eserlerin kullanımı madalyonun bir yüzüyse, diğer yüzü ise kurgu eserlerde örgütsel hayatın anlatımıdır. İş dünyası, ekonomik hayat ve örgütler anlatı sanatında sıklıkla yer alan konulardandır. Dickens'in kahramanları¹¹, Fransız realistleri ve Steinbeck'in romanları veya Fitzgerald'ın *Muhteşem Gatsby*'sindeki muzaffer girişimci buna örnek gösterilebilir¹² (Alvarez ve Merchan, 1992: 28). Bunun yanında 19 yüzyıl romanlarının büyük çoğunluğunun arka planında sanayi devrimi sonucu değişen üretim biçimleri karşısında gittikçe yalnızlaşan insanın trajedisi anlatılmakta, dönemin gerçekçi bir portresi ortaya konmaktadır. Romanın büyük temsilcileri olarak kabul edilen Rus yazarlar (Dostoyevski, Tolstoy, Gorki) sınıf çatışması temelinde gerçekçi romanın parlak örneklerini vermişlerdir

¹¹ Özellikle "Zor Zamanlar" romanı, fabrika ortamını, sendikal örgütlenme mücadelelerini, işverenlerin olumsuz tutumlarını çok çarpıcı bir şekilde anlatan ilk romanlardandır.

¹² Her ne kadar Fitzgerald'ın kahramanı müteşebbis motivasyonunu aşk acısına borçlu olsa da, roman karakterin parlak başarısının yanında dönemin sosyo-ekonomik ve politik hayatının son derece etkileyici bir fotoğrafını koyar okuyucuların önüne.

(Steiner, 2015). 20. Yüzyılda ise bir anlamda bayrağı Amerikalı yazarlar almış; Jack London, Upton Sinclair, William Faulkner, John Fante, Henry Miller¹³ gibi yazarlar farklı üsluplarıyla örgütler ve sosyal düzen tarafından baskılanan karakterler yaratmışlardır.

Yönetim bilminde etkililiği, vizyonu ve bilgeliği arttırmak için birçok çalışma yapılmış ve yapılacaktır. Yönetim bilminde önemli olan toplumsal yapıya ve çağa uygun yöntemlerin geliştirilmesidir. Bunun için uygulayıcılar için sadece ekonomiyle, hükümetlerle ve hukuk sistemiyle uyumlu olmak yetmemekte, aynı zamanda tümüyle kültürel yapıyla da etkileşime girilmesi gerekmektedir. Tarih disiplini bunun için bir yöntemse, bir diğer etkili yöntem de edebiyattır. Edebiyat sadece geniş bir bilgi kaynağı olduğu için değil, aynı zamanda alana bilgelik verme potansiyeli taşıdığı için de önemlidir (Waldo, 2005). Waldo edebiyatın sadece araştırmacılar için değil, aynı zamanda yönetim alanındaki uygulayıcılar için de farklı bir perspektif açacağını vurgularken, özelde edebiyatın genelde sanatın kullandığı sembolik dille, yaratıcı imgelerle sosyal gerçekliğin ne olduğuna dair farklı ve yeni tanımlar yapabileceğini belirtmektedir. De Cock'a (2000) göre örgüt yazınında kurgu eserleri kullanmak alana getireceği derinliğin yanında bizatihi yazma eylemi üzerinde de etkili olacaktır. Karmaşık örgütsel çıkarımları imge yüklü edebi anlatım tarzlarından yararlanarak ifade etmek, anlatılmak istenenin daha yalın ve etkili bir şekilde ortaya çıkmasını sağlayacaktır. Czarniawska (2009) romanların örgüt araştırmalarını daha da zenginleştireceğini, bir örgüt teorisini gözlüğüyle bir romanı incelemenin yeni bir tür bakış açısına imkân sağlayacağını, farklı okumaların (çoklu okumaların) farklı tür sonuçlara ulaşmada alana büyük yenilik kazandıracağını iddia etmektedir.

Batı'da örgüt çalışmalarında kurgu eserlerin kullanımı giderek artan bir olguyken, Türkiye'de örgüt yazınında kurgu eserlerin kullanımında boşluk olduğu göze çarpmaktadır. Yakın zamana dek gelen, sosyal bilimlerde pozitivist perspektifin tartışmasız tek epistemolojik çerçeve olduğu düşüncesi bunda etkilidir. Türkiye'de örgüt çalışmaları alanı, uluslararası düzeydeki metodolojik tartışmalara aşina olduğu oranda, farklı metod denemeleri de gündeme gelmeye başlamıştır. Ancak, yine de veri kaynağı ve analiz türleri çeşitliliği açısından pozitivist çizgiden büyük kopuşların olmadığı araştırma örneklerinin sayısı, diğerlerine oranla daha fazladır. Oysa Türkiye'de sosyal bilimlerin farklı alanlarında toplumsal olgulara çok boyutlu ve daha derin bakabilmenin arayışlarına rastlanmakta ve bu eğilim anlamlı bir bilimsel heyecanla karşılanmaktadır (Harmanşah ve Nahya, 2016). Örgütsel olguların bağlama özgü çok boyutlu yorumlanmasında, toplumsal gerçekçi tür olarak

¹³ Jack London'ın *Martin Eden*; Upton Sinclair'in *Şikago Mezbahaları*; John Fante'nin *Toza Sor* ve *Los Angeles Yolu*; William Faulkner'ın *Ağustos Işığı* ve *Köy*; Henry Miller'ın *Yengeç Dönencesi* romanları örnek olarak verilebilir.

tanımlanan ve sosyolojik okumaya açık romanların fazlaca yazıldığı Türkçe Edebiyat da bir veri havuzu olarak kullanılabilmelidir. Erdemir'in (2014) "Firma Nasıl Var olur? Tanpınar'ın *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* Üzerinden Kurumların Ortaya Çakışına Dair Bir İnceleme" adlı çalışması bu şekilde kaleme alınan tek çalışmadır. Türkiye'deki iş sisteminin ana unsurlarının belirli bir tarihsel dönem içindeki gelişim seyrinin izlenmeye çalışıldığı bu çalışma da Türkiye'deki örgüt çalışmaları alanına, odaklandığı konunun yanı sıra, verilerini kurgu eserlerden geliştiren bir araştırma örneği olarak katkı sunabilmeyi amaçlamıştır.

1.2. Bilim İçinde Sanat: Tarihselliğin "Kurgusal" Anlamı

Bir ülkeye özgü ekonomik örgütlenme sürecini ve tarzını anlamada önemli bir yol, bu sürecin yapısal unsurlarını tarihsellikleri içinde ele almaktır. Ülkenin ekonomik bağlamını biçimlendirmede etkisi olan asli unsurlar, politik ve sosyal yapılanmasından bağımsız değildir (Hamilton ve Biggart, 1988; Whitley, 1991). Kurumlar toplumsal ve ekonomik faaliyetleri belirler ve örgütler. Ama aynı zamanda kurumlar politik ve kültürel dizgelere, onların yarattığı sisteme içkindir (Dacin vd., 1999). Bu kurumlar karşılıklı etkileşimle, birbirilerine bağımlı bir şekilde gelişirler. Kurumların ekonomik aktiviteleri ve diğer kurumlarla ilişkileri topluma yerleşik ve bağlama içkindir, dolayısıyla tarihten gelen etkilerle şekillenmektedir (Hotho, 2009). Örgütsel olguları bu perspektifle ele alan çalışmalar¹⁴, Türkiye gibi yerel bağlamlarda ortaya çıkan örgütsel ve yönetsel özelliklerin, tarih içinde taşınarak biçimlendiğini, farklılaşarak o bağlama özgü yapılar ve usuller ortaya çıkardığını vurgulamaktadır (Whitley, 1992a; 1992b).

Bu görüşler, herhangi bir bağlamın özgüllüğünün izlerinin, o bağlamın devlet-toplum ilişkilerini de kapsayan politik örgütlenmesine ilişkin kurumsal süreçler ve aktörler üzerinden izlenebileceği bir bakış açısı sunmaktadır (Jepperson ve Meyer, 1991). Ülkelerin modernleşme ve kapitalistleşme süreçlerinde devletin, yönetim şekli itibarıyla, toplum ve örgütler karşısındaki konumlanması ve etkisi açısından dönemsel olarak farklılaşan politikalar izlediği görülmektedir. Bu politikaların kaynağı, müdahale düzeyi ve şekli, etkilediği aktörler, vb., ülkenin tarihsel süreçlerinin niteliğine bağlı olarak farklılaşmaktadır (Özen, 2014; Koç, vd., 2017).

Devlet ve farklı toplumsal yapılar arasındaki ilişkilerin tarihsel dönemlere bağlı olarak nasıl farklılaştığını izlemeyi sağlayan önemli bir unsur ülkenin "ulusal iş sistemi"dir. "Bir

¹⁴ Örgüt çalışmaları literatüründe makro kurumsal kuram ile temsil edilen bu görüşler, kapitalistleşme sürecinin her ülkede kendine özgü bir dinamik yaratacağını; bu sürece yön veren ana unsurların ülkenin ekonomi politığının oluşum seyri, tarihi ve kültürel dokusu ile "ıraksak" (divergent) şekilde biçimleneceğini, ifade etmektedirler (Oru vd., 1991; Whitley, 1992a, Whitley, 1992b).

ülkenin kurumlarının yarattığı o ülkeye özgü ekonomik örgütlenme tarzı” olarak tanımlanan (Whitley, 1991) ulusal iş sistemlerinin sınıflandırılmasında kullanılan kurumsal alanlardan biri “devlet”tir¹⁵. Whitley’e (2003) göre ulus devletler önemini kaybetmemiştir. Tam tersine devletin siyasal gücü, ekonomik aktörler ve toplumsal kurumlar üstünde etkisini sürdürmektedir. Devletin sağladığı kaynaklar, siyasi ve toplumsal meşruiyet, örgütler için hayati önemdedir. Devlet ekonomiyi yönlendirme ve riskleri paylaşma biçimiyle işletmeleri etkiler. Birçok Anglo-Sakson ülkede devletin böyle bir niyeti veya düzenlemesi görülmezken Güney Kore gibi ülkelerde devlet piyasayı şekillendirmekte olduğundan örgütler kaynaklarının önemli bir bölümünü bürokrasiyle ilişkilerini yönetmeye ayırırlar. Devletin doğrudan ve dolaylı olarak piyasaya etkisi ve onun sınırlarını, giriş-çıkış engellerini belirlemesi, bireyler-firmalar-devlet etrafındaki ilişkilerde ara kurumlara verdiği önem ve desteğin düzeyi, ekonomik aktörler arasındaki faaliyetleri düzenleme derecesi iş sistemleri arasındaki farkları yaratan önemli değişkenlerdir (Whitley, 1999:48).

Ulusal iş sistemlerinin yukarıda bahsi geçen değişkenler temelinde değerlendirilmesi ile yapılan sınıflandırmada –pek çok özelliği itibariyle- Türkiye için geçerli olduğu kabul edilen iş sistemi tipi, “devlete-bağımlı” iş sistemidir¹⁶. Devlete bağımlı iş sistemlerinde kalkınmanın itici gücü ve kontrol merkezi devlettir. Devlet piyasanın oluş(turul)ması sürecinde sektörler veya firmalararası düzenlemeleri yapabilecek ara kurumların varlığına izin vermez; izleyen konumunda değildir; paternalist bir otoriteyle piyasayı belirleyendir. Başka bir deyişle, devlete bağımlı bir iş sistemi olan Türkiye’de devlet, sektörleri, ekonomik aktörleri ve onların ilişkilerini, piyasayı oluşturan, belirleyen ve düzenleyen ana kurumdur (Öniş, 1998; Buğra, 1994; Berkman ve Özen, 2007).

Türkiye’deki iş sisteminin ana unsurlarının oluşumunu 1908-1960 dönemi içinde kurgusal eserler üzerinden izlemeye çalışan bu çalışma için ulusal iş sistemleri içinde bahsi geçen konuların ‘tarihselliği’ doğal bir kurgusal anlam kazanmaktadır. Zira tarih kolektif bellektir; bir ülkenin ekonomik, siyasi ve sosyolojik geçmişi, tarihin belli bir anında veya

¹⁵ Whitley’nin tanımlamasına göre (1999) diğer alanlar, “finansal sistem” (serbest piyasa temelli veya kredi temelli); “beceri geliştirme ve kontrol sistemleri” (kamusal eğitim sisteminin ve devlet-çalışan-sendika işbirliğinin gücü, bağımsız sendikaların gücü, uzmanlığa dayalı emek örgütlenmesinin gücü, müzakerelerin merkezi olma durumu) ve “güven ve yetki ilişkileri”dir (güven ilişkilerini yöneten resmi kurumların güvenilirliği, paternalist yetki ilişkilerinin baskınlığı ve yetki ilişkilerini yöneten toplumsal normların önemi). Bu dört alan birbirleriyle bağlantılı şekilde iş sistemlerini oluşturur ve ekonomik örgütlenme biçimlerini belirler (Whitley, 1999, s. 47-48). Türkiye iş sisteminin temellerini anlamak üzere 1908-1960 aralığının ele alındığı bu çalışmada, konjonktürel sınırlılıklar nedeniyle, Whitley’nin iş sistemlerini sınıflandırmada kullandığı söz konusu kurumsal alanlardan yalnızca “devlet”i ele alabilmek mümkündür.

¹⁶ Whitley’nin yaptığı sınıflandırmadaki “bölünmüş (fragmented) iş sistemleri”, “eşgüdümlü endüstriyel bölge (coordinated industrial districts), “parçalı (compartmentalized) iş sistemi”, eşgüdümlü veya işbirliğine dayalı (coordinated or collaborative) iş sistemi ve “devlet eşgüdümlü (highly coordinated) iş sistemleri tanımlamalarının ayrıntılı açıklamaları için Bkz. Whitley, 1999.

döneminde ortaya çıkan yapıların veya aktörlerin ömürlerinin çok ötesine uzanır (Tosh, 2008). Ele alınan dönemin ‘tarihsel arka planını ve özelliklerini’ anlamak, devlete bağımlı iş sistemimizin yapı taşlarının oluşumunu Türk Edebiyatı’ndaki gerçekçi izdüşümü üzerinden okumayı sağlayacak bir çerçeve sunabilir.

1.2.1. Kapitalizmle Tanışma

Cumhuriyet rejiminin siyasi, ekonomik ve ideolojik zemini Osmanlı’daki modernleşme hareketi üzerine inşa edilmiştir (Kahraman, 2010; Mardin, 2017). Bu noktada İkinci Meşrutiyet önemlidir, zira rejim değişikliğinin ve teorik bir süreklilik arz eden ekonomik programın temelleri bu dönemde atılmıştır (Oğuz, 2013). 1908 hareketi Osmanlı Siyasal sistemi açısından mutlak saltanattan meşruti saltanata geçiş anlamına gelmekte ve saray bürokrasisinin mutlak iktidarından kesin bir kopuşu simgelemektedir (Lewis, 1984: 212).

Kapitalistleşme genel eğiliminde birleşen Osmanlı aydınları ve bürokratları bu isteklerini gerçekleştirmek için iki ayrı yolu gündeme getirmişlerdir. Bu yollar, ‘Serbest-i Ticaret’ ve ‘Usulü Himaye’dir (Çavdar, 2003: 21). Liberalizm, devrim sonrası Osmanlı iktisadi ve siyasi düşüncesini şekillendiren temel felsefe olmuştur. Jön Türkler liberalizm yönündeki tercihlerini açıkça dile getirmişlerdir (Toprak, 2017). 19. Yüzyıl başlarından Birinci Dünya Savaşı’na kadar geçen sürede Osmanlı ekonomisi kapitalizme kapılarını açmıştır. Bu dönemde iç ve dış kaynaklı gelişmeler kurumları önemli ölçüde etkilemiştir (Pamuk, 2005: 151). İmparatorluğun Avrupa kapitalizminin siyasi iktisadi mantığına dâhil olmasını kurumsallaştırma yolunda atılan ilk adım 1838 yılında İngiltere ile yapılan ticaret antlaşmasıdır (Keyder, 2014: 43). Ancak bu dönemlerde yaşanan çevreleşme sürecinde Osmanlı İmparatorluğu’nu diğer az gelişmiş ekonomilerden ayıran birtakım kendine özgü özellikler mevcuttur. Merkezi devletin ve bürokrasinin gücü, siyasal bağımsızlığın hiçbir dönemde tümüyle kaybedilmemiş olması, dış devletler arası rekabet ve taşradaki toprak sahiplerinin gücü Osmanlı’nın özgül durumunu ortaya koyan özelliklerdendir (Pamuk, 2005: 160-161). Osmanlı İmparatorluğu doğrudan başka bir devletin egemenliği altına girmemiş olsa da, özellikle 19. Yüzyılın son dönemlerinde uluslararası finans kapital, devletin maliyesine ve üretim etkinliklerine Düyun-u Umumiye İdaresi yoluyla bir nevi el koymuştur (Kasaba, 1993: 93). Ekonominin aşamalı olarak yabancı denetimi altına girmesiyle iktisadi ve siyasi özgürlük daralmıştır (Özuğurlu, 1994: 59).

Osmanlı İmparatorluğu kapitülasyonların sağladığı kolaylıklarla birlikte yabancı sermaye açısından, düşük gümrük kapıları, ucuz işçilik ve zengin hammadde kaynakları

itibariyle kârlı bir yatırım ülkesi konumundadır (Özügürlü, 1994: 59). Geleneksel iş bölümünün yıkılmasıyla birlikte, yeni iktisadi faaliyetler ve yeni toplumsal gruplar ortaya çıkmıştır. Ticari faaliyetin yeni odaklarını oluşturan Selanik, İzmir ve İstanbul gibi liman şehirleri kaynağı Avrupa olan meta ve kredi devreleriyle bağlantıyı sağlamıştır. Liman şehirlerinde kurulan bankalar ve ticarethaneler iç bölgelere erişimi sağlayan, tüccarlardan, acentelerden, küçük satıcılardan ve tefecilerden oluşan şebekeleri harekete geçirmiştir. Ticaretin yapıcı ve yıkıcı uğraklarının büyümesi, toplumsal işbölümünün temelli bir yeniden yapılanmasına yol açmış, geleneksel düzenin küçük şehir burjuvaları ortadan kalkarken, dış ticaretle uğraşan yeni bir sınıf ortaya çıkmıştır. Bu noktada statüsü ilk elden tehlikeye düşen sınıf, Müslüman zanaatkâr ve tüccar sınıfıdır. Müslüman tüccarlar ticari faaliyetteki artıştan ve özellikle bu artışın dünya pazarlarıyla bağlantılı kısmından yararlanamamışlardır (Keyder, 2014: 46-47).

Ulusal nitelikteki bir kapitalizme yöneliş olmakla birlikte Türk burjuvazisinin cılızlığı Osmanlı İmparatorluğu'nda dışa bağımlı bir piyasa ekonomisinin ve ticaret burjuvazisinin olması, sanayi birikiminin hem devlet hem de yerli özel sermaye aracılığıyla gerçekleştirilmesini güçleştirmiştir (Boratav, 2005). İç pazardaki bir gelişme büyük ölçüde ayrıcalıklı konumdaki yabancı kapitalistlere ya da yabancıların koruduğu yerli gayrimüslimlere bu olanağı değerlendirme fırsatı doğurmuştur (Tezel, 2002: 73). Bu durum Müslüman-Türk unsurun ticari hayatta gelişmesini de engellemiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüz elli senesi modernleşme sancılarıyla geçmiştir. Bunun ilk evrelerinde daha çok askeri anlamda Batı'ya benzemeye, onun askeri teknolojisi taklit edilmeye çalışılmıştır. Ancak daha sonra bu teknoloji kullanımının bir bütünün parçası olduğu görülmüş, kültürel ve sosyal anlamda Batı'ya öykünerek, hedef olan modernleşme ülküsüne yaklaşılabileceği düşünülmüştür (Balkız, 2015). Batı fikirlerinin iyice anlaşılma ve politik bir eylem olarak kabul görmeye başladığı evre II. Abdülhamid (1876-1909) dönemidir. Bunun en büyük nedeni yeni kurulan okullarda eğitim görenlerin ve yabancı dil bilenlerin sayısının artması kadar, padişahın kendisinin de Batı'yı bir model olarak görmesidir. Bu yıllarda 19. Yüzyıl pozitif bilimlerinin Batı'nın esas güç kaynağını oluşturduğu düşünülmektedir. Son dönemlerinde sürekli kaybeden bir imparatorluğun açılan yeni okullarında okuyan dönemin öfkeli kuşağı için Batı, gücü ve başarıyı temsil etmiştir (Mardin, 2017:9-15). Her dönem hâkim ideolojiye muhalefet eden bir kesim olsa da, genel anlamda galip gelen bu düşünme biçiminin özellikleri şöyle sıralanabilir: a) Modernleşme bir ülkü olarak benimsenmiştir; b) Modernleşme için kaynak Batılılaşma olarak görülmüştür; c) Bunun için uygun olan yönetim biçimi olarak ulus devlet ve ideoloji olarak milliyetçilik

benimsenmiştir; d) Bütün bunları yapacak siyasi irade olarak devletin bizatihi kendisi seçilmiş, onun bu politik ülküde devamlılığı esas kabul edilmiştir.

Ekonomik anlamda Batı'ya bağımlılık, özellikle Osmanlı aydınında sosyo-kültürel anlamda da Batı'ya benzemeyi, onlar gibi olmayı ulaşılması gereken bir hedef olarak görme sonucunu doğurmuştur (Mardin, 2017). Batı'da gelişen ekonominin Osmanlı ileri gelenlerinin gözlerini kamaştırdığı bir gerçektir. Sanayileşen Batı ülkelerindeki ilerleme Osmanlı aydınının örnek aldığı bir olgudur. Ticaret, sanayi ve ulaşım alanlarındaki büyük sıçrama Osmanlı aydınının ana gündemi olmuştur (Çavdar, 2003: 19).

Kahraman (2012), Türk siyasi modernleşmesinin kendi içinde çelişkiler barındırdığını iddia eder. Bunun nedeni olarak da yerleşik ve kendine özgü sağlam temellere sahip bir imparatorluk geleneğinden kökleri 19. Yüzyılda atılmış ulus devlet pratiğine geçişte yaşanan sancıları görür. Bir yandan özgürlükçülük iddiasında olmak, diğer yandan onu engelleyecek bürokratik girişimlerde bulunmak ve önlemler almak; bir yandan modernleşmeden söz etmek, diğer yandan feodal kalıpları dayatmak; bir yandan birey vurgusu yapmak, diğer yandan bireyi bütünüyle ezecek bir devlet anlayışını benimsemek önemli çelişkiler olarak görülür. Siyasal sistem ve bunun ideolojik altyapısı inşa edilirken kazanımlar üstüne vurgu yapılmış, ama toplumun siyasi iradenin kontrolü dışına çıkması engellenmiştir. Bir tür miras olan bu kontrol çabası iktisadi alanda da devam etmiştir. Osmanlı'da sermayedar burjuva sınıfının varlığı önemli olsa da, bu sınıfın devlet aygıtından bağımsız gelişmesi kaygı verici bir gelişme olarak görülmüş (Toprak, 2017: 368), bu görüş Cumhuriyet rejiminde de devam etmiştir.

1.2.2. İktisadi Bir Devam Programı Olarak Cumhuriyet

Ekonomik gücün ve imkânların yabancıların ve azınlıkların elinden alınarak Müslüman Türk ticaret erbabına teslim edilmesi, milli bir burjuvazinin oluşturulması Cumhuriyet'in İkinci Meşrutiyet döneminden aldığı bir mirastır (Boratav, 2005; Özuğurlu, 1994). Milli bir kapitalist birikim oluşturmayı hedefleyen önce ittihatçılar ardından Cumhuriyet kadroları, bu işi gerçekleştirmek için devletin merkezi gücünü kullanmışlardır (Tezel, 2002: 147). İttihat ve Terakki on yıl gibi kısa bir sürede, tek parti yönetiminin kurulması ve sürdürülmesi, kapalı ekonomi özellikleri taşıyan *milli iktisat* politikasının denenmesi, devlet ile yerli ve yabancı sermaye arasındaki ilişkilerin düzenlenmesi, bir imparatorluğu milli bir devlete dönüştürmenin politik ve ideolojik hazırlıklarının yapılması gibi önemli adımlar atmış (Özuğurlu, 1994: 78), Cumhuriyet'e uzanan yolun taşlarını döşemiştir. Müslüman Türk kesim İkinci Meşrutiyet döneminde ticaretle daha yoğun

ilgilenmeye başlamış, şirket kurmuş ama dışa kapanan ekonominin spekülative kazançlara, yüksek fiyatlara, karaborsacılığa imkan sağladığı Birinci Dünya Savaşı'na kadar toplu sermaye gerektiren alanlarda varlık gösterememiştir (Toprak, 2017).

Patrimonyal devlet geleneği Cumhuriyet Dönemine Osmanlı İmparatorluğundan miras kalmıştır. Mülkiyet ilişkileri bakımından patrimonyalizm, mutlak olarak mülkiyetin hükümdarda toplanmasına yol açtığından toplumsal ve ekonomik ilişkilerde devlet başat unsur olmuştur. Üretken sınıflar yalnızca devletin desteklenmesi için gerekli kabul edilmiş ve devletin esas sahibi olarak hükümdar ve yönetici sınıf görülmüştür (İnalcık, 1992). Bu sistemde bürokraside iktidara bağlılık ve bağımlılık liyakatin önüne geçtiğinden bireysel çıkarlar devletin çıkarlarıyla koşut gitmiştir. Bürokrasi kendi bekasının devlete bağlı olduğunu bilmiştir (İnsel, 1996: 82).

Burada önemli nokta Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne miras kalan bürokrasi geleneğidir. Zira Cumhuriyet'in kuruluşu bir ölçüde Tanzimat'tan sonra şekillenen Osmanlı bürokrasisi üzerine inşa edilmiştir (Mardin, 2017). Cumhuriyetin öncülüğünü Osmanlı bürokratları arasından yükselen lider bir kadro oluşturmuştur (İnalcık, 1998). İktisadi anlamda da Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı İmparatorluğu'nun koşullarını devralmıştır (Heper, 2006). Osmanlı dönemindeki mali kriz, ödeme dengesi sorunları, dışa bağımlılık, sanayi ve ticarete gayrimüslim azınlıkların egemenliği, Birinci Dünya Savaşı gibi etkenler yeni cumhuriyetin ulusal ekonomik bağımsızlığa olan vurgusunu arttırmıştır. Savaş, tehcir, mübadele gibi olaylar gayrimüslim azınlığın hâkim olduğu ticaret gibi alanları Türk-Müslüman unsurlara devlet desteğiyle birlikte açmıştır. Girişimci bir sınıfın olmaması Cumhuriyet'in kurucu kadrolarının ekonomik kalkınmayı ve sanayileşme sürecini bizzat kendilerinin yürütmesini zorunlu kılmıştır. Gerekli mali kaynaklar, kamu işletmeleri ve kamu bankaları tarafından sağlanmış, sadece madencilik ve ağır sanayi alanlarında değil, gıda işleme ve tekstil gibi sektörlerde de İktisadi Devlet Teşekkülleri kurulmuştur. Girişimci sınıf için devlet, sosyal meşruiyetin temel kaynağı olmuş, siyasi otorite iş dünyasında yer alan aktörlerin önüne geçmiştir (Buğra ve Savaşkan, 2015). Birinci Dünya Savaşı, yeni bir devletin kurulma sancıları, ekonomik buhran, ardından gelen İkinci Dünya Savaşı, bunların öncesinde de köklü bir imparatorluktan devralınan devlet geleneği, Cumhuriyet Dönemi hükümetlerini her alanda etkin olmaya zorlamış, hükümetler kendi politik güçlerinin mutlak olduğunu düşünmeye başlamışlardır. Bunun sonucunda bürokrasi ve hukuk hükümetlerin belirlediği sosyal politika hedeflerine bağımlı hale gelmiş, bu hedefler değişken olduğu ve tutarlı bir stratejiyi yansıtmadığı için iş adamları da kendilerini hiçbir zaman güvende hissetmemişlerdir (Buğra,

1994). Böyle bir zeminde iş dünyasındaki başarı ve ilerleme devlet ile kurulan ilişkiyi önemli hale getirmiştir.

Bu dönemlerde memur maaşlarında yeterli artışın sağlanamaması, yeni yeni gelişmeye başlayan özel sektörün hem ekonomik hem sosyal statü bakımından daha cazip fırsatlar sunması kamudan özel sektöre yönetici transferi sonucunu doğurmuştur (Boratav, 2005). Devlet ile özel sektör, İktisadi Devlet Teşekkülleri ve kamu bankalarının ekonomik alandaki kilit konumları ve özel sektörde yöneticilerin ve girişimcilerin memur kökenli olmaları sebebiyle daha da yaklaşmıştır (Özcan ve Çokgezen, 2003). Özellikle 1950'lere kadar olan dönemde özel sektördeki yatırımların büyük çoğunluğu iş dünyasında etkin olan memur kökenli girişimciler tarafından gerçekleştirilmiştir (Berkman ve Özen, 2007). 1950'lerden sonra ise özellikle Marshall yardımları ve dışsal aktörler sayesinde Demokrat Parti, hızlı makineleşme ve cömert fiyat destekleriyle toprak sahipleri ve iş adamlarıyla yeni bir yurtiçi koalisyonu oluşturmuştur (Öniş ve Şensen, 2009).

1.2.3. Türk İş Sistemi

Devlet Türk iş sisteminde hem kurucu hem de dönüştürücü bir aktör olarak önemli bir yer tutmaktadır. Devlet dahlinin olmadığı, bağımsız bir sermaye birikimine geçit verilmemiş, işçi ve işveren sınıflarına milli sınıflar olarak bakılmıştır (Özen-Aytemur, 2010). Elbette bunun tarihsel nedenleri vardır. Sermaye birikiminin olmaması nedeniyle devlet eliyle bir sermaye sınıfı yaratılmaya çalışılmış ve küçük ve orta ölçekli işletmeler yerine büyük ölçekli sanayi kuruluşları desteklenerek sermayenin belirli aileler elinde toplanması sağlanmıştır (Buğra, 1998). Milli bir sermayenin yaratılması ve kulanması devletin öncelikli görevi olarak görülmüş, bu doğrultuda şekillendirilen ekonomik politikalar yerli ticaret erbabının yararına olacak şekilde oluşturulmuştur (Ahmad, 2002: 61). Devletin hem yasa koyucu hem de ekonomiyi düzenleyici konumu itibarıyla, ekonomik aktörlerin davranışını piyasa mekanizmaları değil bizatihi bürokrasi kademeleriyle ilişkileri belirlemiştir (Buğra, 1994). Devletle kurulan bu ilişki, girişimci sınıf için doğrudan yatırım yerine spekülasyon ve kolay kazanç peşinde koşma sonucunu doğurmuştur. Buğra'ya göre, girişimci sınıf için devlet belirsizlik kaynağı olduğundan bürokrasiye yakın olma, riskten kaçınma ve yatay çeşitlenmeye giderek holding tipi örgütlenme biçiminin ortaya çıkması doğal bir süreçtir. Türkiye'de büyük sermaye sınıfı mevcudiyetini ve iş yapabilme kapasitesini büyük ölçüde devlete borçlu olduğundan, kamu politikalarını kendi çıkarları doğrultusunda etkilemekten kaçınarak meşruiyetini devletin politikalarına uyarak sağlamaya çalışmaktadır. TUSİAD'ın kendi kurulma nedenini, girişimci sınıfın çıkarlarını temsil etmek yerine, özel sektörün

varlığını ispat etmek olarak açıklaması (Buğra, 1998: 524), özel sektörün siyasal ve ekonomik temsili konusunda çok şey söylemektedir.

Türk iş sistemi üzerine yapılan dönemleştirme çalışmalarında 1980 ve sonrası gibi tariflerle tarihsel süreci analiz etmek bir takım pratik yararlar sağlamaktadır (Türkay, 2009). 1980 öncesi dönemi bütünleşik bir şekilde analiz etmenin yanında, Öniş ve Şenses (2009) bu süreci dört ayrı evreye bölmüş ve Türkiye'nin iktisadi gelişmesinde ana dönemeçleri belirlemişlerdir.

1. Evre: Devletçilikten Dünya Ekonomisiyle Tarıma Dayalı Bütünleşmeye Geçiş: 1950'lerin Tarımsal Popülizmi.
2. Evre: Geniş anlamda liberal bir siyasî rejimden, 1960'lar ve 1970'lerde korumacı ve ithal ikameci sanayileşme stratejisine geçiş.
3. Evre: Neo-Liberal modelin yükselişi: 1980'den, 2000-2001 krizinin ortaya çıkışına kadarki dönem.
4. Evre: Düzenleyici Devlet Bileşenine sahip Neo-liberalizm: 2001- sonrası dönem

Öniş ve Şenses'e (2009) göre 1923-1950 arası dönemin başat unsuru devletçiliktir. Bu tarihsel süreci açığa çıkaran bir takım kırılmalar ve dönemeçler vardır. Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren, ekonominin kalkınmasını ve sanayileşme sürecini devlet kendisi yürütmüştür. Kurulan kamu bankaları ve kamu işletmeleri aracılığıyla piyasada ihtiyaç duyulan kaynakların temini sağlanmıştır. 1930'lu yıllarda çıkarılan kanunlarla İktisadi Devlet Teşekkülleri, sektörler hammadde sağlayarak ekonomik kalkınmada önemli bir rol üstlenmiştir (Buğra, 1994; Öniş, 1998). İktisadi Devlet Teşekkülleri kalkınmanın devletin denetimi ve kontrolü altında gerçekleşmesini sağlamış, bu dönemde yoğun bir sanayileşme politikası izlenmiştir (Buğra, 2003).

1931-1950 yılları arasında ticari faaliyette bulunan girişimci sınıf, çoğunluk devlet memuru kökenlidir. Bu dönemde devlet en etkili karar alıcı olmayı sürdürmüş, özel sektörün oluşmasında kontrolü elinde tutmuştur (Buğra, 1994). Memur kökenli girişimciler ekonomik örgütlerin ortaya çıkışında devletin rolünün önemli temsilcileri konumundadır. Özel sermayenin oluşumunda siyasî ilişkiler önemli bir rol oynamış, yapılan yatırımların önemli bir bölümü özel sektörde faaliyet gösteren devlet adamları tarafından gerçekleştirilmiştir (Berkman ve Özen, 2007).

Dönemin egemen gücü ABD'dir ve onun Marshall Planı kapsamında dış politikada uyguladığı politikalar belirleyicidir. Türkiye Marshall yardımlarından en fazla yararlanan ülkeler arasındadır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra iki kutuplu dünyada ABD'nin yanında yer alan Türkiye Cumhuriyeti'ni kapitalist dünya ekonomisiyle bütünleşmeye çalışmış,

piyasa merkezli bir büyümeyi hedefleyerek bundan fayda elde etmeyi beklemiştir. Bu noktada devletin fonksiyonu ve önemi daha da artmış, yapısalcı bir kalkınma iktisadı doğmuştur. Birinci evrenin kırılma noktası 1950'deki iktidar değişikliği ve arkasından gelen büyük toprak sahipleri ve çiftçilerle tarıma dayalı bir koalisyona giren yeni hükümettir (Öniş ve Şenses'e 2009).

Türkiye'de özel sektörün ilerlemesini sağlayan başat unsur, mülkiyet hakkının kabulünden çok, devletin toplumsal yarar için bazı iş adamlarına tanıdığı ayrıcalıklar olmuştur (Buğra, 2005: 386). İş adamları sadece sermaye kaynakları ve yatırım fırsatlarını değil, aynı zamanda toplumsal meşruiyetlerini de devlete borçlu olmuşlardır. Bu durum dönem dönem yoğunluğu değişse de gelenekselleşmiş bir iş yapma pratiğine dönüşmüştür.

1960'lardan itibaren gelişen sanayi ile yeni bir sermaye grubu sahne almış, bir önceki döneme ait devlet sermaye ilişkisi değişmiştir (Dişbudak, 2008). İş hayatında ailelerin kontrolünde olan şirket grupları ortaya çıkmış, bu grupların oluşturduğu holdingler aracılığıyla devlet iş hayatını kontrol altında tutmaya çalışmıştır. (Özen, 2002; Buğra 2003). Türkiye'de tarihsel olarak kurumların şekillenmesinde temel aktörün devlet olması, iş dünyasının ve örgütlerin siyasetten bağımsız hareket etmesini bir anlamda olanaksız kılmıştır (Buğra ve Savaşkan, 2015).

Bu tarihsel izlekte birkaç unsurun önemli olduğu göze çarpmaktadır. Özellikle Cumhuriyet rejiminin ideolojik altyapısının oluşmasında başat unsuru oynayan, Osmanlı merkezi otoritesine başta muhalefet eden, sonra kontrolü alan Osmanlı aydını ve onun ilerleme için elzem gördüğü modernleşme çabaları ve bunun için gerekli motiflerin bulunduğu Batılılaşma ülküsü önemli bir unsurdur. İkinci olarak merkezi konumda olan ve siyasi, iktisadi ve sosyal alanlarda karar verici konumda olan ve bu iktidarı hiçbir güçle paylaşmak istemeyen devlet ve onun uygulayıcı unsuru olan bürokrasi çarkı belirleyici olmuştur. Son olarak ise ticari hayatla ilgilenen, bekasını ve gelgitli iktidarını devlete borçlu olan en geniş tabiriyle ticaret erbabı denilen sınıf Türk iş sisteminin tarihsel unsurlarını oluşturmuştur.

1.3. Araştırmanın Amacı ve Sorusu

Bu çalışmada kurgu eserlerin genelde sosyal bilimlerde özelde yönetim biliminde veri olarak kabul edilebileceği görüşünden yola çıkılarak, Türkçe romanda, 1908-1960 aralığı temelinde Türkiye'deki iş sisteminin temel unsurlarının oluşumunun roman içerikleri üzerinden incelenmesi amaçlanmıştır. Türkçede roman sosyolojik, ideolojik ve siyasi konuların işlendiği bir zemin olarak görülmüş (Naci, 1999; Oktay, 2000) ve böyle bir okumaya imkân sağlamıştır. Romanların ele aldığı dönemlerin ekonomi perspektifinden

okunması görece az işlenmiş bir konudur (Türkeş, 2009). Yönetim biliminde Türkiye’deki iş sisteminin temel unsurlarının oluşumunun roman içerikleri üzerinden incelenmesi ise alan için yeni bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir. Özellikle Türkçe literatürde bu konuda bir eksiklik olduğu göze çarpmaktadır. Çalışmada özellikle sosyolojik okumaya imkân sağlayan ve Türkçe romanda kanonlardan biri olarak kabul edilen eserler seçilmiştir.

Araştırmanın temel sorusu, “1908-1960 aralığında Türkiye’deki iş sisteminin temel unsurları nasıl bir oluşum seyri izlemiştir” olarak belirlenmiştir. Türkiye’deki iş sisteminin temel unsurlarının oluşumunun incelenmesinin, mevcut iş sistemi çalışmaları açısından farklı pencereler açma ihtimali araştırmanın temel çıkış noktalarındandır.

1.3.1. Araştırmanın Yöntemi: Anlatı Geliştirme

Kurguya dayalı edebiyat eserleri, sıklıkla toplumsal tahlil aracı olarak işlev görmüş (Önal, 2012: 355), sosyal bilimlerin farklı alanlarında yararlanılan önemli birer kaynak olma işlevini artırmıştır (Whiteman ve Phillips, 2006: 11-12). Edebiyatın belgesel niteliği (Hoggart 1966: 226), örgüt alanındaki çalışmalarda da edebi eserlerin kullanımını arttırmış ve bu şekilde örgüt yazını zenginleşmiştir (Rhodes ve Brown, 2005; Watson, 2011; Phillips, 1995). Bu çalışmada, Türkçe romanda Türkiye’deki iş sisteminin temel unsurlarının oluşumunun incelenmesi amacıyla İkinci meşrutiyetten 1960’a kadar olan dönemi anlatan on roman belirlenmiştir. Bu romanlardan devlet ile ticaret erbabı ilişkisini anlatan bölümler seçilmiş, daha sonra seçilen bu parçalar dönemi anlatan tarihsel olaylarla birleştirilerek bir anlatı (narrative) çerçevesinde işlenmiştir.

Son yıllarda anlatı (narrative) yöntemine, psikoloji, sosyoloji, antropoloji, dil bilim, örgüt çalışmaları ve tarih gibi alanlarda artan bir ilgi vardır (Mitchell ve Egudo, 2003). Örneğin psikoloji tarihinde, erken dönemlerde bireylerin hayatına yoğun bir odaklanma olmuştur ve özellikle Freudcu gelenek hastanın hatıraları ve hayallerinden hastanın hayatını anlamak için tutarlı bir anlatı oluşturmaya çalışmıştır. Keza tarih disiplininde de geçmiş olayların anlatı tasvirleri yoğun şekilde kullanılmış, verilerin düzenlenmesi ve açıklanmasında yorumlama temel dayanağı oluşturmuştur (Polkinghorne, 1988). Anlatı yönteminin nerede konumlandığına dair yapılan bazı çalışmalarda, bu yöntem edebi teorinin bir devamı, etnografik yöntemin bir uzantısı ya da psikanalizden gelişen bir metot olarak değerlendirilmektedir (Addleson, 2000; Craig-Lees, 2001). Bazı yazarlar ise postmodernist düşüncenin ya da sosyal inşacılık kuramının sadece modernizm eleştirisi yapmadığını, aynı zamanda anlatı yönteminin uygulanması ve anlaşılması noktasında temel oluşturduğunu iddia etmektedirler (Gergen, 1998).

Edebi çalışmalarda anlatıya yönelik 1960'lı yıllarda yapısalcı, bilimsel ve betimleyici bir retorik geliştirilerek yapılmıştır Sosyal bilimlerde ise anlatıya ilgi görece geç bir tarihte, 1980'lerin başında, tamamen farklı konuları kapsayacak şekilde olmuştur. Kültür ve insan psikolojisi araştırmalarında antipozitivist ve birey odaklı bir yaklaşım benimsenmiştir (Hyvarinen, 2007:449). Kültürün hikâyelere içkin olduğu ve herhangi bir toplumu anlayabilmek için o toplumun kökenlerindeki dramatik yakıtı oluşturan hikâyeler bütünü bilmek gerektiği görüşü yaygınlaşmıştır (Fulford, 2015: 37-44).

Anlatılar doğası gereği çok disiplinlidir ve sosyal bilimlerdeki yorumsama (hermeneutik¹⁷) yaklaşımın bir uzantısıdır. Hikâyelerdeki zengin verileri yakalamak için niteliksel bir araştırma imkânı sunarlar. Geleneksel metodlar öykülerde somutlaşan anlamı tam olarak yakalamak için yeterli değildir. İnsanların belirli bağlamlarda oluşturdukları metinler anlatı yönteminin bizatihi çalışma nesnesidir. Odak, öykü, dilsel ve yapısal özellikler incelenerek bireylerin ve grupların hayatlarındaki olayları ve eylemleri nasıl anlamlandırdıkları ortaya çıkabilir (Riessman, 1993, Akt: Mitchell ve Egudo, 2003:2).

Etnografik araştırmalar sosyoloji alanında sıklıkla kullanılmaktadır. Benzer şekilde antropolojide de etnografik yöntem kullanılmış ve yaşam öyküleri anlatı biçiminde incelenmiştir. Bununla birlikte anlatı (narrative) metodu, etnografik yöntemden ve metinsel analizden farklıdır. Etnografik yöntemde araştırmacının kendi kişisel notları, bilimsel çalışmalar için alternatif bir format olarak kabul edilir. Dolayısıyla soruşturmanın esas konusu araştırma sonucu kurgulanan hikâyeler değil, anlatılan olaylar olmaktadır. Dil tekil anlamları yansıtan bir araç konumundadır. Anlatı yönteminde ise dil yalnızca anlam oluşturmak için bir araç değil, aynı zamanda gerçeğin kurucu ögesidir. Hikâyeler dünyayı yansıtmaz, onu belagatle inşa eder ve yorumlar (Riessman, 1993, Akt: Mitchell ve Egudo, 2003:2).

Sosyoloji ve psikolojide metnin nesnelliği sorunu sosyal inşacılık kuramıyla farklı bir boyut kazanmış ve dilin incelenmesi teşvik edilmiştir. Anlatı yöntemi etnografik yöntemden ve metin analizinden yorumlama ilkesiyle ayrılır. Bu tıpkı bir kurgu eserin başkahramanının etrafındaki şeyleri yorumlamasına benzer (Bruner 1990: 51). Bir toplum bilimci için bu hikâyeler, sosyal yaşam ve kültür hakkında çok şey söyler, çünkü esasında hikâyeyi anlatan, kültürün bizatihi kendisidir. Araştırmacılar insanları izleyerek, koşulların, inançların ve anlatıların bağlama içkin ve tarihsel olduğunu görebilirler (Rosenwald ve Ochberg, 1992, Akt: Mitchell ve Egudo, 2003:3). Araştırmacılar gördükleri dünyayı (araştırma nesnesini) bir

¹⁷ Hermeneutik, genel anlamda, herhangi bir ifade, anlam, metin ya da sanat eserini yorumlama sanatıdır. Hermeneutik gelenek bir metnin, bir sözün, bir mesajın, bir dış gerçekliğin veya dış gerçeklikler toplamının en doğru anlamının veya nasıl anlaşılması gerektiğinin, nasıl anlaşılabilirliğinin üzerinde işleyen epistemolojik bir metodoloji geleneği olarak ifade edilebilir (Saygın, 2009).

hikâye formuna dönüştürüp, yorumladıkları veriyi kelimeler aracılığıyla yeni bir dünyaya dönüştürürler (Scarneci, 2011: 287).

Denzin (1998) anlatılarda üç farklı tip yazma biçimi olduğunu belirtir. Bunlar; merkezi, yorumlayıcı ve betimleyici biçimler olarak adlandırılmıştır. Merkezi yazım biçiminde hikâye nesnel olarak kurulur, hiçbir yargılama, önyargı ya da eleştiri ve duyguya yer yoktur. Gözlemlenen olayların, insanların ya da deneyimlerin kısa açıklamaları vardır sadece. Bu yazım biçimiyle, yazarın araştırma nesnesi bireyin veya grubun gerçekliğinin nesnel bir portresini sunabileceği iddia edilir. Yorumlayıcı biçimde ise, yazar, gözlemlenen insanların hayatındaki olaylarla ilgili kişisel yorumlarını açıklar. Deneyim ve anlamlar araştırmacının süzgecinden geçtikten sonra sunulur. Son olarak betimleyici biçimde ise yazar çalıştığı dünyanın kendisinin konuşmasına izin verir. Hikâye konu edilen olguların kendi sesleriyle kurulur (akt. Scarneci, 2011: 288).

Usher'e (1997:35) göre bir araştırma, yalnızca varolan dünyayı temsil ederek, yansıtarak veya raporlayarak orada neler olup bittiğini gösteremez, bir araştırma pasif olarak yansıtmaktan ziyade, veriyi etkin bir şekilde yapılandırır ve bunu belirli bir yöntemle yapar. Toplum bilimlerinde yazma araştırma sürecinin bir unsurudur ve bu eylem sadece birinin gözlemlerinin rapor edilmesi değildir, aynı zamanda anlam yaratma sürecinin bütünleyici bir parçasıdır (Berger ve Quinney, 2005: 9).

1.3.2. Araştırmanın Kapsadığı Dönem ve Seçilen Romanlar

Türk iş sisteminin temel unsurlarını anlamak üzere 1908-1960 dönemini merkeze alan bu çalışmada bir anlatı oluşturmak üzere incelenen romanlar aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 1.1. Çalışmada Yararlanılan Romanlar

YAZAR	ROMAN	DÖNEM	İLK BASIM YERİ VE YILI
Orhan PAMUK	Cevdet Bey ve Oğulları	1905- 1970	İstanbul, 1982
Yakup Kadri KARAOSMANOĞLU	Ankara	1920’ler	İstanbul, 1934
Memduh Şevket ESENDAL	Ayaşlı ve Kiracıları	1930’lar	İstanbul, 1934
Halide Edib ADIVAR	Sonsuz Panayır	1940’lar	İstanbul, 1946
Yılmaz KARAKOYUNLU	Salkım Hanımın Taneleri	1940’lar	İstanbul, 1989
Yakup Kadri KARAOSMANOĞLU	Panorama	1930-1950 arası	İstanbul, 1950
Orhan KEMAL	Hanımın Çiftliği	1950’ler	İstanbul, 1961
Yaşar KEMAL	Yusufoğlu Yusuf	1950’ler	İstanbul, 1975
Aziz NESİN	Zübük	1950’ler	İstanbul, 1961
Atilla İLHAN	Kurtlar Sofrası	1950’ler	İstanbul, 1963

İktisat tarihi açısından Cumhuriyet Dönemi İkinci Meşrutiyet Döneminin bir devamı olarak değerlendirilmekte (Yenal, 2003: 25-28), ‘milli iktisat’ yaklaşımı milli bir burjuva sınıfı yetiştirmenin aracı olarak görülmektedir (Boratav, 2005: 26-27). Ayrıca Türk devrimini oluşturan politik fikirlerin filizleri de yine İkinci Meşrutiyet döneminde atılmıştır (Şirin, 2008). Türkiye siyasi ve kültürel hayatının önemli kavşaklarından biri olan II. Meşrutiyet’in ilanı ile toplum yaşamında büyük bir canlanma olmuştur. Padişahın yetkilerinin sınırlandırılması ve azınlıkların eşit haklar kazanması sonucunu doğuran temel siyasal kazanımların yanında, aynı zamanda kültürel alanda da önemli değişiklikler yaşanmıştır. Gazeteler sansüre gönderilmemiş, dergi ve kitaplardan oluşan büyük bir yayım furyası başlamış, kadın hareketleri, işçi hareketleri ortaya çıkmıştır (Akşin, 2003: 27). Belge’nin (2008) tabiriyle dönem bir özcülük arayışı dönemidir aynı zamanda. Dağılmanın eşliğindeki imparatorluk ve dönemin siyaset ve yazı adımları yaratacakları bir ‘öz’e sığınmanın peşindedirler. Cumhuriyet öncesi bu ‘öz’ daha çok Osmanlı-İslamcı merkezlidir. Bu dönemde sanayileşmenin önemi de idrak edilmiş, Osmanlı topraklarında Batı Avrupa’da izlenen sanayi devrimine benzer gelişmeler beklenmiş, ancak Osmanlı’da sermaye birikiminin

olmayışı bu beklentinin gerçekleşmesini engellemiştir (Toprak, 2013:313). Kısacası bu dönem siyasi, ekonomik ve sosyal alanda birçok dönüştürmenin görüldüğü, bir imparatorluğun rejim değişikliği arifesindeki sancılarının yaşandığı özel bir dönemdir. Bu dönemde adeta rejim değişikliğinin, yeni bir devletin kuruluşunun provasını yaşamıştır (Çetik, 2016). Dolayısıyla Türk iş sistemi üzerine yapılacak çalışmalarda, II. Meşrutiyet dönemi Cumhuriyet'in kuruluş yıllarını anlamak için göz ardı edilmemesi gereken bir dönemdir. Çalışmada bu dönemin roman karakteri *Cevdet Bey ve Oğulları* romanının kahramanı Cevdet Bey'dir. Cevdet Bey kendisinin deyimleriyle ilk Müslüman tüccardır. II. Meşrutiyet döneminin görece özgürlük ve yenilik ortamında kendisi de sınıf atlama ve zengin olma hayalleri kurmuş ve çalışkanlığıyla da bunu başarmıştır. Pamuk, romanında üç bölümde yetmiş yıllık bir tarihi anlatmaktadır. Romanın ikinci kısmı 1930'ların sonları ile 1940'lı yılları merkeze almaktadır. Artık arandılan öz bulunmuş, bir anlamda Türklük anlayışı kurumsallaşmıştır. Bu yıllar devlet sermaye ilişkisi açısından da önemli bir dönemdir. Çekirdek bürokratik iktidar, bir yandan kendi iktidarını taşıyacak yeni bir bürokratik sınıfın inşası için uğraşırken, diğer yandan da sürekli olarak kendi iktidarının kontrol sınırları içinde kalacak bir burjuvazi ve sermaye hareketi oluşturma çabası içindedir (Kahraman, 2012:151).

Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun *Ankara* isimli romanı 1934 yılında yayımlanmıştır. Roman üç ayrı zaman dilimine odaklanır. Milli Mücadele dönemi, ardından Cumhuriyet'in ilanı ve Ankara'nın başkent oluşu, son olarak da Cumhuriyet'in kuruluşunun yirminci yılı anlatılmaktadır. Bu bölüm romanın ütopyik ayağını oluşturur. Cumhuriyet ideolojisi etrafında oluşturulan Cumhuriyet Dönemi Türk romanında Anadolu, genç Cumhuriyet'in toplumu baştan biçimlendirme amacı etrafında bir hareket merkezi olarak görülmektedir. Bu amacı önemseyen dönem romanları, Anadolu üzerinden yeni rejimin gereklerini anlatma misyonuna hizmet etmişlerdir. Bu nedenle dönemin romanları, Birinci Dünya Savaşı, Mütareke ve Cumhuriyet'in ilk yıllarının siyasî, ekonomik, sosyal ve ahlâkî açıdan yozlaşmışlığını, İstanbul - Anadolu ya da kirli İstanbul - temiz Anadolu çatışması etrafında ele almıştır (Sevinç, 2009). Karaosmanoğlu bu noktada yozlaşmanın adresini Ankara ve Ankara burjuvazisi olarak göstermektedir. Bu nedenle dönem romanlarından ayrılmaktadır.

Çalışmada *Ankara* romanıyla beraber, yine Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun *Panorama* romanı koşut olarak işlenecektir. Karaosmanoğlu'nun *Panorama* romanı bir yönüyle *Ankara* romanının devamı olarak görülebilir. Hatta *Ankara* romanının 3. Bölümünde Selma Hanımın üçüncü eşi, idealist ve olumlu bir karakter olarak çizilen Neşet Sabit karakterinin izi *Panorama* romanında sürülebilir. Neşet sabit *Ankara* romanında olumlu bir karakterken, *Panorama*'da hırslı ve bakan olabilmek için türlü işler çeviren bir milletvekili

karakterine dönüşmüştür. *Panorama* 1923 ile 1950 yılları arasındaki bir zaman dilimini anlatır. Merkezde İstanbul ve Ankara vardır ve toplumun çok farklı kesiminden insanlar konu edilmiştir. Karaosmanoğlu'nun kötümser bakış açısı aynen devam etmekte ve bu romanda da inkılapların toplum nezdinde kabul görmemesi işlenmektedir.

Çalışmada 1930'lu yılların başları Esendal'ın *Ayaşlı ve Kiracıları* romanı vasıtasıyla ele alınmıştır. Tek parti rejiminin hâkim olduğu bu yıllar, bir anlamda rejimin içe kapanarak otoriter dokusunu kazandığı yıllardır. Parti-devlet bütünleşmesi, milliyetçiliğin ve devletçiliğin siyasallaştırılması dönemin önemli siyasal gelişmelerindendir (Kahraman, 2012:39). Esendal, iki dönem milletvekilliği ve aralarda hem Kabil hem de Tahran'da elçilik görevini yaptığı için bürokrasiye ve hükümete her daim yakın olmuş bir yazardır. Aynı zamanda dört yıl boyunca CHP Genel Sekreterliği de yapmıştır. Bu nedenle romanında bürokrasiye sert eleştiriler getirdiği birçok yeri bir şekilde atmak zorunda kalmıştır. Tek parti rejimi altında eleştiriye açıkça yapmak zaten zordur. Buna rağmen Esendal bu konuda dönemi itibariyle görece en cesur yazarlardandır.

Türkiye Cumhuriyeti fiili olarak İkinci Dünya Savaşı'na girmemiş ama onun ekonomik yükünden ve olumsuzluklarından fazlasıyla etkilenmiştir. 1940 sonrasının zorlu koşullarında mevcut sınıf yapısıyla, siyasi kadrolara ve yüksek bürokrasiye çok geniş yetkiler veren iktisat politikaları birleşince gelir dağılımında önemli değişiklikler oluşmuş, bu değişiklikler ise savaş sonunun ekonomik, sosyal ve siyasi gelişmelerini doğrudan biçimlendirmiştir (Boratav, 2005: 82). Çalışmada 1940'lı yıllar iki roman ile işlenecektir. Halide Edib Adıvar'ın *Sonsuz Panayır* romanıyla, Yılmaz Karakoyunlu'nun *Salkım Hanımın Taneleri* adlı eseri koşut değerlendirilecektir. Eleştirmenler "Yolpalas Cinayeti", "Sonsuz Panayır" ve "Âkile Hanım Sokağı"nı da içeren son dönem romanlarında Halide Edib'in 40'lı yıllarda gelişen Toplumcu anlayışa dâhil olduğunu ve bu anlayışın iyi örneklerini verdiğini düşünmektedir (Celal, 2016). Halide Edib Adıvar, dönemi için oldukça etkili muhalif yazarlardan biridir, romanını tek parti döneminin iktidarda olduğu ve savaşın hemen ertesi bir dönemde 1946 yılında yazmıştır. Siyaset, sermaye ve basın ilişkisi bu nedenle görece kısıtlı şekilde detaylandırılmıştır denilebilir. Ama Karakoyunlu bu konuda zamansal bir avantaja sahiptir. Daha doğrudan, dönemin politikalarını, özellikle Varlık Vergisi Kanunu sermayenin sistemli bir biçimde el değiştirmesi olarak değerlendirmektedir.

1950'deki seçimlerle Türkiye'de önemli bir değişim yaşanmış ve bir süredir gücü tartışılan tek parti iktidarı fiilen sona ermiş, Demokrat Parti seçimleri kazanarak iktidar olmuştur. Bu dönem çalışmada dört romanla anlatılacaktır. Orhan Kemal'in *Hanımın Çiftliği* ve Yaşar Kemal'in *Yusufçuk Yusuf* romanıyla feodal sistemin dönüşümü, Aziz Nesin'in *Zübük*

romanıyla taşra esnafının siyaset algısı ve onunla ilişkisi, Atilla İlhan'ın *Kurtlar Sofrası* romanıyla da siyaset ile iş dünyası arasındaki karanlık ilişki anlatılmaya çalışılacaktır.

Dönemlerinde hem okuyucular hem de eleştirmenler tarafından büyük oranda teveccühle karşılanan ve Türk edebiyatının kanonları arasında gösterilen bu romanlar (Naci, 1999), elbette sadece çalışmanın merkezi sorusuna cevap vermek için yazılmamıştır. Her bir yazar roman sanatının kendine has imkânlarıyla ve sahici karakterlerle ele almaya gayret ettiği dönemi kendi gördükleri biçimiyle ve görece estetik bir kaygıyla anlatmaya çalışmıştır. Bu romanların ortak özellikleri, çağ romanı olmaları ve panoramik bir anlatıya sahip olmalarıdır. Bu nedenle de sosyolojik bir okumaya açıktırlar. Bu çalışmanın konusu yapıtların edebi bir incelemesi değil, tarihsel-sosyal bağlama ilişkin öğelerle birlikte roman parçalarının iç içe geçtiği bir anlatı çerçevesinde, dönemin devlet ticaret erbabı ilişkisine kurgu eserler penceresinden bakma çabasıdır.

1.3.3. Roman Özetleri

1.3.3.1. Cevdet Bey ve Oğulları

Cevdet Bey ve Oğulları romanı Orhan Pamuk'un ilk romanıdır ve biçim olarak 19 yüzyıl klasik romanlarına benzer ve bu tür romanlarda sık görüldüğü üzere bir aileyi merkeze alır (Aytaç, 2000:29). Bir gelişim ve panoramik bir çağ romanıdır. Işıkçı Ailesi'ni üç kuşak boyunca anlatmakla kalmaz, aynı zamanda toplumun belirli bir tarihsel dönemdeki dönüşümünü de gözler önüne serer. Abdülhamid'e yapılan suikast girişimi, Jön Türkler, askeri muhtıra, dönemin aydınlarının doğu-batı sorunsalı etrafındaki tutumları, devrin bürokrasisi ve siyasi hayatı romanın panoramisini oluşturan unsurlardan birkaçıdır. Roman yaklaşık 70 yıllık bir süreyi kapsamaktadır. Pamuk'un kendisi de anlatmak istediği konuya (bir aile romanı) en uygun formun klasik form olduğunu belirtmiştir:

18 yüzyıl romanı, bugünkü romana, bizim “düşünce romanı” dediğimiz postmodern romana, oyuncaklı şeylere, gerçekçi olamayan romana daha yakın. 19. Yüzyıl romanı ise bu aile romanına, Fransızların nehir roman dediği romana yakındır ve Hegel sonrası tarih fikrinin bir sonucudur. Kuvvetli bir gelişme fikriyle ilgilidir ailenin oluşumu. Biriktiren, saklayan, elde anahtar gezen tiplerin oluşumu aslında, ailenin, modern kapitalizmin bir şekliyle ilgili olmasından da kaynaklanır. (Pamuk, 1999: 130).

Roman üç ana bölüme ayrılmıştır. İlk ve son bölüm sadece bir günü anlatmaktadır. İlk bölümde, toplumsal dönüşümün sancılarının yaşandığı Abdülhamid döneminde Müslüman tüccar Cevdet Bey'i evlilik hazırlıkları içinde tanırız. Evlenmek, büyük bir aile içinde yaşamak, ev sahibi olmak heyecanı içindedir. Okuduğu romanlardaki büyük ailelerden birini

kuracaktır. Yıl 1905'dir ve Cevdet Beyin bir nalburiye dükkânı vardır. İşlerini büyütmek, zengin biri olmak ve tıpkı bir batılı gibi modern bir hayat yaşamak istemektedir. Görücü usulü olan evliliği de bu düşünceye uygun bir proje evliliğidir zaten. Müstakbel eşi Nigan Hanım batı terbiyesi almış, iyi ve soylu bir ailenin kızıdır.

İkinci bölümde zaman 1930'ların sonlarıdır, ithalatçı tüccar ailenin hayatı merkezdedir, Cevdet Bey yaşlanmış ve onun oğulları ve arkadaşları öne çıkmış, özellikle Refik'in hayatı ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır. Karakterler tek parti döneminin sosyal, kültürel ve ekonomik dinamikleriyle etkileşim içindedir. Büyük oğul Osman, bir ölçüde babasının görevini devralmış, onun kurduğu düzenin hamisi olmuş, şirketin yönetimini üstlenmiştir. Osman iş hayatında başarılıdır, ama aynı şeyi özel hayatı için söylemek mümkün değildir. Eşini aldatmaktadır ve aynı şekilde eşinin de kendisini aldattığını bilmemektedir. Romanın önemli bir dönüm noktası kâğır evin yıkılması ve yerine bir apartmanın dikilmesidir. Bunun sonucunda yaşam biçimleri tamamen değişmiş, aile bireyleri kendi küçük adacıklarına çekilmiştir. Nigan Hanım bu sonucun aileyi beklediğini bildiğinden apartman fikrine şiddetle karşı çıktığı halde, roman bunun kaçınılmaz bir son olduğunu, bu değişikliğin toplumsal hayattaki değişimle koşut olduğunu sarsıcı bir şekilde anlatmaktadır.

Bir günü anlatan son bölüm 12 Aralık 1970 gününde geçer ve ailenin ressam torununa odaklanır. Ufukta 1971 askeri muhtırası ve merkezde ideoloji ve sanat tartışmaları vardır. Cevdet Beyin torunu Ahmet, Galatasaray'da okumuş, Paris'te resim eğitimi almış, burjuva hayatını eleştiren bir karakterdir. Kendisini devrimci olarak tanımlamaktadır. Yıkılan köşkün yerine dikilmiş aile apartmanında yaşamakta ve geçimini zar zor sağlamaktadır. Ahmet hem bir sosyalist darbe olmasını ummakta, hem de bu darbeyi yapma ihtimali olan sosyalist arkadaşlarını beğenmemektir. Bu onun “yaman” çelişkisidir. Sanatta bağımsızlığı ve bireyciliği savunurken, toplumsal hayatta sosyalist olmak gerektiğine inanmaktadır.

Cevdet Bey, Refik, Osman ve Ahmet romana otuzlu yaşlarında girerler. Acar'a (2000: 61) göre bu durum, bir anlamda aynı genç adamı değişik mekan ve zamanlarda dönmüş olarak tekrar tekrar okumaya benzer. Refik ve Osman, Cevdet Beyin kişiliğinin temelindeki çelişkinin iki yanı olarak değerlendirilebilir: Müslüman suçluluğu ve Frenk hırsı. Bu dört kahramanın da ortak amaçlarının kendi hayatları için bir anlam arayışı olduğu söylenebilir. Romanın bu çalışmayı ilgilendiren teması Türkiye'de ulusal burjuvazinin doğuşu ve gelişen liberalizmdir. Özel'e (1990) göre, *Cevdet Bey ve Oğulları* romanı bir Türk işadamlarının ortaya çıkışını konu edinen ilk ciddi edebiyat eseridir.

1.3.3.2. Ankara

Yakup Kadri Karaosmanoğlu *Ankara* isimli romanını 1934 yılında yayımlar. Roman üç bölümden oluşmaktadır. Milli Mücadele dönemi, ardından Cumhuriyet'in ilanı ve Ankara'nın başkent oluşu, son olarak da yapıtın ütopyik ayağını oluşturan Cumhuriyet'in kuruluşunun yirminci yılı anlatılmaktadır. Bu açıdan romanın son bölümü hariç, ilk iki bölümün dönemin gerçeklerine ayna tutan bir yaklaşım içerdiği söylenebilir. Zira Yakup Kadri Karaosmanoğlu Türk edebiyatında realist romanın başarılı bir temsilcisi olarak kabul edilmektedir (Akman, 2013; Sevim, 2014).

Romanın merkezinde Selma Hanım karakteri vardır. Eserin başında Anadolu gerçeklerine uzak bir aydın profili çizerken, sonlara doğru deyim yerindeyse bir Anadolu kadınına dönüşecektir. İstanbul'da büyümüş Selma Hanımın kocasının yanına Ankara'ya gelişyle roman başlar. Selma Hanım dönemin Ankara'sını (köy ile kasaba arası bir taşra kenti) ve orada yaşayanları başlarda küçümser, bu küçümseme giderek bir hapis hayatına dönüşür. Bankacı olan kocası Nazif Beyin yanında kendisini hiçbir işe yaramayan, amaçsız biri gibi hissetmektedir. Hakkı Beyle tanışınca hayatı ve yaşadığı topraklara bakışı değişecektir Selma Hanımın. Ülke sorunlarını önemseyecek, milli mücadele için cepheye gidip hastabakıcılık yapacaktır. Selma Hanım sonunda milli mücadeleye kayıtsız Nazif Beyden ayrılarak, Hakkı Beyle evlenir. Hakkı Bey ordudan ayrıldıktan sonra bir şirkette yönetici olarak çalışmaya başlar. Eski Miralay Hakkı Bey bu andan itibaren hızla değişerek balolara, çaylara, eğlenceye dalarak Batılılaştığını düşünür. Artık milli idealleri bir kenara bırakmış, yabancılarla komisyon işleri yaparak sadece kendi maddi refahını düşünmeye başlamıştır. Selma Hanım bir kez daha bir süs eşyası durumuna düşmüştür. Balolarda, toplantılarda sadece Hakkı Beyin eşi olarak tanıtılmaktadır. Bu bölümdeki temel eleştiri dönemin modernite algısının doğurduğu yeni iktidar ilişkileridir. Modernleşen vatandaşlar kendi kimliklerini aramaktadırlar. Milli Mücadele döneminin taşra kenti Ankara, artık genç Cumhuriyet'in gözde başkentidir. Hızlı yaşanan değişim ve dönüşüm sadece şehrin değil, insanların da odak merkezini kaybetmeleri sonucunu doğurmuştur. Selma Hanım kendi halkından ve devrimlerden uzaklaşan zümreyle olduğu gibi, ikinci kocasından da zamanla uzaklaşmaya başlar. Sonunda Selma Hanım Hakkı Beyden ayrılarak, kendi hayatının ve ideallerinin sorumluluğunu almaya karar verir.

Selma Hanım bir kız yurdu müdiresi olur ve gazeteci ve yazar olan Neşet Sabit ile evlenir. Selma Hanım yeni kocasıyla birlikte bir senteze varmıştır artık, Batı'nın örnek alınması ama bu toprakların kültüründen de uzaklaşılması gerektiğine inanmaktadır.

1.3.3.3. Ayaşlı ve Kiracıları

Memduh Şevket Esendal'ın romanı ilk olarak *Vakit* gazetesinde tefrika edilmiş, sonra 1934 yılında yayımlanmış ve CHP'nin düzenlediği roman yarışmasında 5. olmuştur. Bundan sonra yazara olan ilgi artmıştır (Kurdakul, 1992:18). Ancak dönemin siyasi konjonktürü gereği romandan bürokrasiye getirilen eleştirilerle ilgili bölümler çıkartılmıştır (Kudret, 1987: 424). *Ayaşlı ve Kiracıları* romanı bir apartman dairesinde oda kiralayan bir banka memurunun yaşadığı ve tanık olduğu olayları anlatması üzerine kuruludur. Cumhuriyetin ilk yıllarındaki toplumsal ve siyasal yapı romandaki zengin karakter çeşitliliği sayesinde işlenmiştir.

Roman otuz beş bölümden oluşmaktadır. Ayaşlı İbrahim Efendinin kiraladığı apartman katının bir odasını tutan anlatıcı banka memuru yaklaşık on bölüm boyunca odalarda yaşayan kiracıları anlatır. Anlatıcının ismini hiçbir zaman öğrenemeyiz. Dokuz odalı apartman katında tıpkı anlatıcı gibi kiracıların da bir çeşit zorunluluktan kaldığını anlarız. Kiracılar farklı meslek dallarından ve farklı kökenlerden gelmektedir. Yazar belki de bir apartman katı odasına düşmelerinin nedeni olarak gördüğü birçok olumsuzlukla donatmıştır roman kişilerini: Uyuşturucu, kumar, rüşvet, aldatma bunlardan yalnızca birkaçıdır. Anlatıcı çevresindeki insanların bu olumsuz davranışlarından rahatsız olmaktadır. Memduh Şevket Esendal, anlatıcısına romanın sonunda iyi bir evlilik yaptırarak bir nevi onun kaderini diğer kahramanlarinkinden ayırır.

Romana getirilen eleştirilerde en çok vurgulanan hususlardan biri, yazarın dilinin sadeliği, süslü anlatımdan bilinçle kaçınmış olmasıdır, bunun yanında yapıtın dönemin Ankara'sının toplumsal hayatından başarıyla bir kesit verdiği de belirtilir (Sezer, 1983; Oktay, 1993; Naci,1999).

Dönem ilginçtir. İnsanlar bürokrasinin merkezine akın etmekte, Ankara yoğun göç almakta, kent büyük bir hızla genişlemektedir. Herkesin bu genişlemeden pay alma hayalleri vardır. Ayaşlı İbrahim Efendi apartman katını devletten kiralamıştır. Farklı sosyal ve kültürel çevreden gelen, memur, iş adamı, kumarcı, tüccar, fotoğrafçı birçok insan odaları kiralayarak geniş bir yelpaze sunarlar okuyucuya. Türkiye'nin yaşadığı modernleşme sancıları bir apartman katına sıkıştırılmış gibidir. Yükselme, bürokrasiye yakın olma, ranttan pay alma en önemli değerlerdir artık.

Cevdet Bey ve Oğulları romanındaki evin simgesel önemi *Ayaşlı ve Kiracı*'larındaki apartmana dönüşmüştür bir anlamda. Her odada bir hayat, bir hikâye vardır. Bu hikâyelerin birbirine eklenmesiyle deyim yerindeyse bir ülkenin kuruluş sancıları ortaya çıkmaktadır.

Parla (2004) Tanzimat romancısının otoriteyi temsi eden bir baba figürü olduğunu ve bu yazarların dönemi yorumlarken, onlara göre baba rehberliğinin yokluğunda oğulları baştan

çıkarmak şeytanın Batı'dan gelecek fen ve teknik değil, duygusallık ya da Tanzimat deyimiyle 'şehvîlik' olduğunu belirtir. Aynı şekilde Esendal da kendi penceresinden 1930'lu yılların ilk yarısını anlatırken, bürokrasinin yükünü tutmuş saltanatını eleştirir ve bunun bir tür izdüşümü olarak da halk arasındaki ahlaki yozlaşmayı (kumar, gayrimeşru ilişki, dolandırıcılık) gösterir.

Romanda Ayaşlı İbrahim Efendiye 'baba' denmesinin kültüre içkin sembolik bir anlamı olduğu da söylenebilir. Ayaşlı iki yetişkin çocuğu olan, herkesle iyi geçinen, ihtiyacı olanlara para yardımında bulunan bir otoriteyi temsil eder. Tıpkı bürokrasi çarkı içinde kendilerine bir yer ya da bir avantaj elde etme telaşı içindeki roman kahramanlarının *babacan* devlete sığınmaları gibi, onun küçük ölçekteki temsilcisi durumundaki Ayaşlı İbrahim Efendiden de aynı şekilde yeri geldiğinde yardım ya da bazı şeylere engel olması beklenir.

1.3.3.4. Sonsuz Panayır

Sonsuz Panayır hem merkezine ilk defa okuyamayan ve çalışmak zorunda kalan bir kadını ve kadınların toplumdaki yerini, hem de 'iki binler' olarak adlandırılan savaş zenginlerini aldığı için Özel'in (2017) de belirttiği gibi sosyolojik bir yapıttır. Bir çağ romanıdır. Özel'e (2017:10) göre,

Sonsuz Panayır, çarpıcı bir edebi iktisat sosyolojisi. Modern Türkiye'de eğitim yoluyla paraya ve üst sınıflara tutunma arayışındakilerle; eğitimsizlik ve kültürsüzlük açığını parayla kapatmaya çalışanların çatışma ve çelişkileri. Han-ı yağmaya tutulmuş bir Rahşan el feneri. Her köşede bir milyoner yaratmak isteyen devletin de perişan amel defteri.

Halide Edip Adıvar, 1957 yılında *Hayat* dergisine verdiği mülakatta, roman haricinde tarih sentezi üzerinde durduğunu belirtir. "Çünkü benim kanaatimce romancılığın dayandığı bugünkü realite ile bu realitenin temeli tarihtir." (Yücebaş, 1964: 101). Adıvar, sadece gözlemlerini yazdığını belirtmektedir. "Hayale o kadar yer vermiyorum. Son romanlarıma kolay kolay muhayyel denemez... yüzde yüz realist olduğumu göreceksiniz." (Yücebaş, 1964: 104). Yazar bir tarihçi titizliğiyle yazdığını ve belki de kendisini devrin buna zorladığını söylemektedir.

Sonsuz Panayır romanı 1946 yılında Cumhuriyet gazetesinde tefrika edildikten bir yıl sonra yayımlanır. Okurlardan çok ilgi gören roman aynı yıl içinde dört baskıya ulaşmıştır. Bu ilginin nedeninin Halide Edib'in çok güncel sorunları ve olayları içeriden bir bakışla, gerçekçi bir dille yazması olduğu düşünülmektedir (Celal, 2016). Enginün'e göre (1978: 312) Halide Edib'in bu romanı, yer yer müstakil makaleler hüviyetini taşıyan sosyal bir roman. Yapıt

İkinci Dünya Savaşı ertesine odaklanır ve İstanbul'daki burjuva hayatını anlatır. Ülke hem ekonomik hem de sosyal olarak ağır bir yükün altındadır. Türkiye Cumhuriyeti fiili olarak savaşa girmemiş olsa da, onun ekonomik olumsuzluklarından fazlasıyla etkilenmiştir. Romanın merkezinde fakir bir ailenin kızı olan Ayşe Balkar karakteri vardır. Henüz bir lise öğrencisiyken öykü yarışmasındaki başarısıyla öğretmeni Ali Beyin dikkatini çeker ve onun aracılığıyla imrendiği burjuva hayatının içine girer Ayşe Balkar. Ali Bey onun ileride iyi bir yazar olacağına inandığından Ayşe'ye destek çıkmak istemektedir. Ayşe Balkar öğretmenin sayesinde Beyoğlu yakasında oturan türedi yeni zenginlerin çocuklarına özel dersler vermeye başlar. Roman bir karakterin gelişim hikâyesi olarak da okunabilir. Ayşe Balkar zenginlerin dünyasının içine girip duygusal eğitimini tamamladıktan sonra bu dünyanın aslında hiç de öyle düşlediği gibi olmadığını fark edecektir. Zaten öğretmeni Ali Beyin de aile kökenleri saray bürokrasisine dayanmasına ve aslında zengin olmasına rağmen bu kesim içinde çok yer almaması Ayşe Balkar'ın dikkatini önceden çekmiştir.

Roman Ayşe Balkar'ın gelecekte yayımlanacak romanının notlarından oluşmaktadır. Ayşe Balkar romanda İkibinler olarak adlandırılan karaborsacı savaş zenginlerini ve ailelerini yakından gözlemler ve bu konuda notlar alma fırsatı bulur. Roman aynı zamanda kadınların toplumdaki yeri ve o dönemde iş hayatında onlara bakış hakkında önemli detaylar vermektedir. Ayşe Balkar da o dönemde çalışan pek çok kadın gibi çeşitli sıkıntılara katlanarak sonunda hayata tutunmayı başarır.

1.3.3.5. Salkım Hanımın Taneleri

Salkım Hanımın Taneleri romanının merkezinde Varlık Vergisi ve onun sonuçlarının yarattığı ekonomik ve sosyal dönüşüm vardır. Roman 1990 yılında Sedat Simavi Ödülünü kazanmıştır (Bali, 2012: 90). Türkçe romanlar içinde Varlık Vergisi'yle birlikte anılan ve yeni nesillerin bu olayı anlamalarına yardımcı olan ilk roman *Salkım Hanımın Taneleri*'dir (Gökbunar vd., 2016: 237). Karakoyunlu dönemin ayrıntılarına girme konusunda Adıvar'a göre zamansal bir avantaja sahiptir. *Sonsuz Panayır* tek parti döneminin iktidarda olduğu ve savaşın hemen sonunda 1946 yılında yazılmıştır. Roman ticaret erbabının siyasetle ya da yazılı basınla ilişkisini detaylandırma hususunda tutuktur. Bunda tek kutuplu siyasi iklimin etkisinin olduğu bir gerçektir. *Salkım Hanımın Taneleri* bu konudaki zamansal avantajını rahatça kullanmakta, dönemin anı kitaplarının ışığında siyaset adamlarını kolayca konuşturmaktadır.

İstanbul'a doğru yapılan göç dalgası romanın açılış sahnesini oluşturur. Trenden inen yolcular İstanbul'da barınmaya gelen taşralılardır. Bu yolcular arasında romanın temel

taşlarını oluşturacak olan Durmuş ve ailesi de vardır. Durmuş sadece barınma niyetinde değildir, savaşın getirdiği ekonomik koşullardan faydalanarak aynı zamanda İstanbul’u fethetme amacındadır. Roman haksız yollardan hızla başarıya ulaşan Durmuş’un hikâyesi olduğu kadar, Varlık Vergisi’nden önce ticari hayatın önemli parçaları olan gayrimüslimlerin de çöküş hikâyesidir.

Yazar Karakoyunlu okuyucunun önüne her iki sosyal tabakadan insan manzaraları sererek dönemi anlatır. Durmuş’un karşısında Halit Bey vardır. Durmuş yükselirken nüfuslu ve güçlü bir iş adamı olan Halit Bey karısı Nora’ya uygulanan Varlık Vergisi nedeniyle her şeyini kaybeder. Durmuş ve ortağı Bekir karakteri yeni yeni palazlanan Anadolu tüccarının, Halit Bey ise gücünü ve parasını kaybeden bir önceki dönemin burjuva sınıfının temsilcisidir. Durmuş ve Bekir fırsatları değerlendirerek daha önceden Halit Beyin sahip olduğu şeylere sahip olurlar. Durmuş, Halit Beyin mallarından sonra en son sevgilisini de elinden alır. Karakoyunlu, Halit Bey üzerinden sermayenin devlet eliyle el değiştirilişinin hikâyesini anlatır. Romanda Durmuş’un artık ‘bey’ olduktan sonra bile istediği saygıyı görememesi, ya da Halit Bey ile Leon karakterinin mal varlıklarını kaybettikten sonra bile çevreden saygı görmeleri sınıfsal statünün bu kültürde sadece para ile alakalı olmadığına bir göstergesi olarak okunabilir.

Romanda dönemin gerçek siyasetçileri ve onların kendi aralarında yaptığı konuşmalar da vardır. Karakoyunlu, bunların çoğunu anı kitaplarından almıştır. Bu durum yapıtı daha da gerçekçi kılmaktadır.

1.3.3.6. Panorama

Panorama romanı ilki 1949 ikincisi 1952 yılında olmak üzere iki cilt halinde yayımlanmıştır. Cevdet Kudret Yakup Kadri Karaosmanoğlu’nun romancılığı üstüne şunları söyler:

Sanatını dış etkilere alabildiğine açık tutan Yakup Kadri, Fransız romanının gelişimini izleyerek, roman alanında iki yol tutmuştur: İlk XIX. yüzyıl Fransız realist ve natüralistlerinin yolunda, aynı anlayış ve aynı teknikte eserler vermiş (1920-1937); Balzac, İnsanlık Komedyası genel başlığı altında topladığı eserleriyle nasıl Fransız toplumunun Birinci İmparatorluk, Restauration vb. devirlerinin özelliklerini; Zola, Rougon-Macquart dizisiyle, “İkinci İmparatorluk devrinde bir ailenin doğal ve toplumsal tarihi”ni göstermek istediye, Yakup Kadri de, Türkiye’nin Tanzimat’tan bu yana geçirdiği siyasal ve toplumsal evrelerini, birbirini tamamlayan bir roman zinciri içinde tasvir etmiştir... Son olarak, XX. Yüzyıl Fransız edebiyatında görülen “ırmak roman” yolunda eser vermeye başlamıştır (1949’dan bu yana)... Cumhuriyet devrini bir bütün olarak (1952’ye kadar) ele almıştır (*Panorama*, 2 cilt) (Kudret, 1987: 115-116).

Roman birinci cildi 11 ikinci cildi 7 olmak üzere toplam 18 bölümden oluşmaktadır. Bölümler arasında bir bağ olduğunu söylemek oldukça güçtür, karakterler çeşitli bölümlerde karşımıza çıkarlar, ama her bölümün kendine ait bir izleği vardır. Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren yaklaşık otuz yıllık bir süre hemen hemen her sosyal tabakadan insan aracılığıyla ele alınır. Yazar genel olarak yapıtında kendine yakın olan karakterler yaratmış ve onlar aracılığıyla düşüncelerini aktarmıştır. Bunun yanında karşıt görüşte olanlar da vardır.

Romanda yazara en yakın karakter olan Halil Ramiz Bey, idealist bir milletvekilidir ve romanda bir anlamda Yakup Kadri'nin alter egosudur. Partinin ileri gelenlerine çok yakın bir konumdayken zamanla gözden düşmüş ve yalnız kalmıştır. İnkılaplara ve Cumhuriyet'e bağlı bu karakter aracılığıyla yazar Cumhuriyet'in ilk yıllarının siyasi ve düşünsel hayatını eleştirir.

Panorama romanının özetini yapmak oldukça zordur. Zira eser adı gibi, küçük memurdan milletvekiline, banka müdüründen öğretmene, komiserden ev kadınına, müteahhitten doktora, din adamından şoföre, milyonerden işsiz güçsüzlere kadar çeşitli sosyal tabakadan insanı birbiriyle ilgisiz pek çok olayın içinde anlatır. Bu sayede Türkiye'nin dönemsel bir panoramasını ortaya koymaya çalışır. Bu romanda da yazarın diğer romanlarındaki temel izleklerinden olan alafranga-alaturka teması ile gericiilik vurgusu ve karşı devrim korkusu önemli yer tutmaktadır.

1.3.3.7. Hanımın Çiftliği

Hanımın Çiftliği romanı *Vukuat Var* romanıyla başlayıp *Kaçak* romanıyla sonlanan serinin ikinci kitabıdır. Hanımın çiftliği temelde köylüye karşı zorbaca davranan hovarda bir çiftlik sahibini ve sınıf atlamak için aşkını satmak zorunda kalan, bundan sonraki hayatını bunun intikamını almak üzerine kurmuş bir kadını anlatmaktadır. Ama ne romandaki ana kadın karakter olan Güllü, ne de toprak sahibi Muzaffer Bey tutarlı ve az daha olsa sempatik bir portre çizerler.

Orhan Kemal, *Hanımın Çiftliği*'ni yoğun geçim sıkıntısı çektiği bir dönemde yazmıştır. Yazarın tefrika romancılığına başladığı döneme denk gelmektedir roman (Bezirci, 1984:117). Muhtemelen bu nedenledir ki, ilgi çeksün diye, roman boyunca hızlı bir tempo tutturulmaya çalışılmıştır.

Güllü sevgilisi Kemal öldürülünce Ramazan'la evlendirilmek üzere, onun zengin dayısı Muzaffer Beyin çiftliğine gelir. Güllü, Ramazan'ı sevmediği için onunla evlenmek istememektedir. Herkes Muzaffer Bey gelmeden önce bu evliliğin olmasını istemektedir. Zira Muzaffer Bey kadın düşkünü, zorba ve yeğeninin nişanlısına bile göz dikecek kadar ahlaki melekeler yönünden zayıf bir adamdır. Sonunda beklenen olur, Muzaffer Bey, Güllü'yü görür

görmez beğenir ve yeğeninin sevdiği kadını hiç düşünmeden onun elinden alır. Güllü de bu durumdan memnundur, artık evin hanımı olmuştur. Kısa sürede Muzaffer Beyi kontrolü altına alıp çiftlikte sadece kendi sözünün dinlenmesini sağlar. Çiftlikteki lüks hayat onun başını döndürmüş, kulüplere, toplantılara, her türlü eğlenceye gider olmuştur. Bu arada Ramazan düştüğü durumdan oldukça rahatsızdır, bir süre sonra amcasıyla sert bir tartışmaya girer ve çiftlikten kovulur. Sadece çiftliktekiler değil, bütün köylü Muzaffer Beye düşmandır. Habip isimli bir köylü yeni parti seçimleri kazanınca topraklarını Muzaffer Beyin elinden alacağını düşünmektedir. Ancak Muzaffer Bey de yeni partiye geçince bu hayalinin gerçekleşmeyeceğini anlayan Habip Muzaffer Beyi öldürür. Çiftlik artık ismini değiştiren (Serap) Güllü'ye kalmıştır. Yeni adıyla Serap Hanım, Muzaffer Beyin yerini almış ve çılgın bir hayat sürmeye başlamıştır. Güllü evlenmeye karar verdiği avukatıyla tarlaları dolaşırken toprak yüzünden köylülerle tartışır. Bu köylüler daha sonra çiftliği ateşe vererek yakarlar. Güllü kundakçılarla onları ele vermeyeceğine dair pazarlık yaparak canını kurtarır ve kaçır.

Romanın merkezi figürlerinden olan Muzaffer Bey, pamuk ekiminden kazandığı paralarla zengin olan, büyük toprak ağalarından biridir. Batıl inançları yoktur, cumhuriyet devrimlerine bağlıdır. *Vukuat Var* romanında çizilen bu Muzaffer Bey portresi, devam niteliği taşıyan *Hanımın Çiftliği* romanında değişmeye başlar. Yeni partinin (Demokrat Parti) rüzgârı arkasına alması, Amerika'nın yeni partiyi desteklediği yönündeki haberler ve oradan gelecek olan zirai yardım Muzaffer Beyin CHP'den uzaklaşmasına, onun devletçi modelini demode olarak nitelemesine yol açmıştır. Küçük toprak sahipleri de hep yeni partiye geçmiştir.

1.3.3.8. Yusufçuk Yusuf

Yaşar Kemal *Akçasazın Ağaları* adlı eserinde Çukurova'nın geçirdiği ekonomik, sosyal ve kültürel dönüşümü anlatır. Bu çalışmanın romanlarından biri üçlemenin ikinci kitabı olan *Yusufçuk Yusuf* tur. Bu roman ve Yaşar Kemal için Fethi Naci şunları yazar;

Köyü, köylüyü anlatan Yaşar Kemal, köy toplumunun durağan bir toplum olmadığını, köyde de bir şeylerin değişmekte olduğunu gören ve gösteren bir romancıdır. Değişik ekonomik ve toplumsal koşullar, köy insanını, bu insanın inanışını, töresini değiştirmektedir. Bunu en iyi “Yusufçuk Yusuf”ta görürüz. Yaşar Kemal “Yusufçuk Yusuf”ta “astığı astık kestiği kestik” derebeyi artığı ağa tipinin çöküşünü, yok oluşunu ve bu çöküşle, bu yok oluşla birlikte giden bir gelişmeyi, yani tarımdan para kazanan ağaların –Demokrat Partinin kredi yardımlarıyla– sanayi alanına yatırım yapmalarını anlatır, eski toprak ağalarının yavaş yavaş sanayici olmaları sürecini betimler. Değişen yaşam koşulları, gelenek ve görenekleri de değiştiriyor: Kan davası güden iki ağanın çocukları, aynı şirketin idare meclisinde artık birlikte çalışabilmektedirler (Naci,1999:28).

Yaşar Kemal'in Akçasazın Ağaları üçlemesinin¹⁸ ikinci romanı olan Yusufçuk Yusuf, kuşaklar boyu sürmüş olan ağalık sisteminin çöküşünü anlatır. Romanın ana kahramanı Derviş Bey, geleneklerine bağlı bir beydir ve Akyollu Mustafa Beyle kan davalıdır. Aralarındaki kan davasının neye dayandığı bilinmemektedir. Romanda gerilimi yaratan husus, Akçasaz bataklığıdır, bu bataklık Derviş Beyin elindedir ve ıslah olduğu takdirde son derece verimli topraklar ortaya çıkacaktır. Bu haliyle sıtma almış başını yürümüştür. Tüm köy bataklığın kurutulmasını istemektedir. Ama bunun yanında köylü bataklığı kendi imkânlarıyla kurutup, toprak sahibi olmayı da ummaktadır. Sadece köylüler de değil, sonradan ortaya çıkan ağalar da (özellikle Mahir ağa), Derviş Beyin bu bataklığına göz dikmişlerdir. Yeni ağalar, modern işletmecilik teknikleriyle bu verimli toprakları işlemek, ondan büyük paralar kazanmak istemektedirler.

Bu arada toprak sahibi olmak isteyen köylü bataklık kıyılarına kısım kısım yerleşerek bataklığı kendi imkânlarıyla kurutmaya çalışmaktadır. Böylece bataklık kuruduktan sonra oradan toprak sahibi olacağına inanmaktadır. Bu durum Derviş Bey dışındaki tüm ağaları rahatsız eder. Ancak köylü artık kontrolden çıkmıştır ve hiçbir şekilde ağaların sözünü dinlememektedir. Son olarak bir köylü kendilerini tehditle oradan çıkarmaya çalışan ağalardan birini öldürmek zorunda kalınca işler çığırından çıkar. O köylü intihar eder, öldürülen ağa kahraman olur. Mahir ağanın yüzbaşıya baskısı ve yine bağlantılarını kullanmasıyla köylü bataklık kıyılarından büyük çarpışmalar sonucu atılır.

Araları kötü olmasına rağmen Mahir ağa Derviş Beyle, kendini küçültme pahasına Oğuz geleneklerine göre barışır. Zira Derviş Beyin kökü Oğuzlara dayanmaktadır. Mahir ağa üzerinde sadece bir kefenle yalınayak bir şekilde elinde bir kılıcı sürekli havada tutarak kendi evinden Derviş ağanın evine kadar tüm köyü yürüyerek geçer, Dervişin konağının önünde de saatlerce o vaziyette bekletildikten (iyice aşağılandıktan sonra) konağa alınır. Bu arada konakta Kaymakam, parti başkanları da vardır. Mahir ağa bu halde onlarla aynı sofraya oturur. Ancak Mahir ağa menfaati icabı kendini bu durumlara düşürmüştür. Bu olaydan sonra kinini içinde biriktirir ve fırsatını bulduğunda da Derviş ağanın arkasından etmediğini bırakmaz. Derviş Beyin İstanbul'da okuyan kızı için türlü dedikodular çıkarıp Derviş Beyi halk önünde zor durumuna düşürür. Ardından genelde sarhoş gezen Deli Hacı isimli birine para vererek, onun Derviş Beye Kaymakam, parti başkanları, Yüzbaşı, milletvekili ile birlikte olduğu bir anda boynuzlu diye bağırmasını sağlar. Bu durum Derviş Beyin çok ağırına gider. Kendi oğullarından bile çok sevdiği adamı Yusuf'u (17-18 yaşlarında bir genç) Hacı'ya

¹⁸ Üçlemenin iki kitabı "Demirciler Çarşısı Cinayeti" ve "Yusufçuk Yusuf" basılmış, ancak yazar eserin üçüncü cildi olan "Anavarza"yı yayımlamamıştır.

öldürmesi için görevlendirir. Kendisi bir süreliğine İstanbul'a gider. Ama Yusuf, Hacı'yı uzun bir süre öldüremez sürekli takip eder. Ve pek çok insan tarafından görülür. Sonunda öldürmeyi başardığında ise deşifre olmuştur artık. Bu durum Derviş'in de sonunu hazırlar. Asker her yerde Yusuf'u aramaktadır. Derviş eskiden olsa bağlantıları ve nüfuzu sayesinde bu durumdan çok kolay sıyrılabilirdi bu kez durum çok farklıdır. Çünkü artık kanunlar vardır. Eskiden olduğu gibi nüfuslu tanındıkların yardımıyla işin içinden bir çırpıda sıyrılmak kolay değildir. Sistem değişmekte, derebeyliğin sonu gelmektedir. Bu Derviş Beyin yaşamının son demlerinde yaşadığı dramlardan en büyüğüdür belki de. Kendine sığınanı hiçbir zaman düşmana teslim etmeyen bir ahlakın adamı olduğu halde, üstelik kendi emriyle adam öldüren Yusuf'u, kendi canını kurtarmak için öldürür.

Tüm bu çaresizlikler içinde Derviş Bey sonunda uğruna bir sürü insanın öldüğü, bir türlü kurutulamayan Akçasaz bataklığını satar. Makineler tekrar geri gelir ve bataklık kurutulmaya başlanır.

Yaşar Kemal'in Çukurova romanlarının tümünde iki olay çok önemli bir yer tutar. Moran (2012: 153) bu iki olayın yarattığı sonuca "yozlaşma mitosu" demektedir. Çünkü Yaşar Kemal'in yarattığı Çukurova Dünyası her şeyden önce, insanı ve doğasıyla bir bozulmayı, yozlaşmayı yansıtır ona göre. Bu iki olayın yozlaşma olduğu tartışılır, ama büyük bir dönüşümü doğurdukları açıktır. Bu iki olayın da merkezi aktörü devlettir. Yaşar Kemal, Alain Bosquet'le konuşmalarının derlendiği kitapta bu iki olayın kendi hayatındaki ve romanlarındaki önemini açıkça anlatır. Bu olayların ilki 1876 yılındaki iskân olayıdır. Osmanlı yazın yaylalara, kışın kışlaklara göç eden ve hayvancılıkla geçinen yörükleri denetim altına alabilmek için toprağa yerleştirmeye çalışmış, iskâna zorlamıştır.

Türkmenler, toprağa yerleşince vergi verecekler ve asker olacaktı. Bu da onların işine gelmiyordu. Yerleşmeye karşı koyan Güney Türkmenlere karşı Osmanlı Fırka-i İslahiyeyi gönderdi. Bu büyücek bir orduydü. Türkmenler savaşı dağlar yerine ovada kabul edince yenildiler. Büyük bir kırım oldu. Osmanlı yenilenleri ovaya doldurup dağ yollarına karakollar kurdu. Ovaya hapsedilmiş yüzbinlerce Türkmen sıtmadan, sıcaktan, alışmadıkları iklim koşullarından dolayı, ovanın havasına alışincaya kadar yarı yarıya kırıldılar. (Kemal, 1993: 32).

Yaşar Kemal, *İnce Memed* romanında bu olayı doksanını geçkin Koca İsmail karakterine anlattırır (Kemal, 2001: 279-282). Bu bir anlamda Çukurova romanlarının altyapısını ortaya koyma işlemidir. Çukurova insanı için her şey yerleşik hayata geçmekle başlamıştır.

İkinci önemli olay 1950’lerde başlayan tarımdaki sanayileşme çabasıdır. *Akçasazın Ağaları*, bir anlamda bu yıllardan itibaren başlayan makineleşmeye ve bunun getirdiği ekonomik ve sosyal yapıdaki dönüşüme ağıt niteliğindedir.

1.3.3.9. Zübük

Zübük romanı ilk kez 1961 yılında yayımlanmış ve Aziz Nesin’in birçok eseri gibi çok sevilip farklı yayınevlerince çok baskısı yapılmıştır. Roman sinemaya da uyarlanmıştır. Aziz Nesin bu romanıyla olmayan bir kavramı Türkçeye kazandırmıştır. Yalancı, dolandırıcı, hilebaz anlamına gelen zübük kavramı, romanda Zübükzade İbrahim Bey adlı kahramanın kişiliğinde somutlaşmıştır, ancak zübüklüğün sadece ona has bir olgu olmadığı, bu topraklara içkin bir durum olduğu da romanın ana tezlerindendir.

Roman 23 bölümden oluşmakta ve her bölüm bir anlatıcı tarafından anlatılmaktadır. Romanda anlatılan kasabanın adı ve olayın geçtiği zaman belirtilmemiştir. Ama romandaki anıştırmalardan bunun 1950’lerin ikinci yarısı olduğu düşünülmektedir. Herkes başından geçen olayı kasabaya gelen Almanca öğretmenine anlatmakta, bütün anlatı bittikten sonra okuyucunun önüne tüm resim çıkmaktadır.

Zübükzade İbrahim Bey, kurnaz, hilebaz, yalancı bir tiptir, işinin olması için çevirmeyeceği dolap yoktur. Aytaç’a (2016:129) göre, bu tip sadece İbrahim Beyin karakteri yüzünden var olmaz, aynı zamanda ona ortam hazırlayan, onu besleyen bir çevre de vardır ve Aziz Nesin ikisini birlikte işlemektedir. Tüm kasabalı onun bir şekilde kazığını yemiştir, ama herkes ondan bir menfaat beklediği için dolandırılmaya devam etmektedir. Hükümetteki partiyle sıkı bağlarının olduğuna çevresindekileri inandıran Zübükzade İbrahim Bey, önce belediye başkanı adaylığını, sonra en büyük siyasi rakibi Avukat Burhan Beyden belediye başkanlığını alır. Her türlü milli ve manevi değeri sömürerek başladığı siyasi hayatındaki bir sonraki hedefi vekilliktir.

Zübükzade İbrahim Bey, çıkarıcılığı ve kurnazlığı sayesinde, kasabalının da beklentilerini sömürerek sonunda milletvekili bile olur. Ama başkent büyüktür, orada kendisinden daha maharetli zübükler vardır. Gözden düşüp yeniden milletvekili olma şansını kaybedince tekrar kasabaya dönüp, bu sefer kasabanın vilayet olma mücadelesinde yine etkin rol oynayarak öncülüğü üstlenir. Tabii bu da yine kendi çıkarları doğrultusunda attığı bir adımdır.

Romanda anlatılan Almanca öğretmeni başlarda idealist, ilerici ve devrimci bir tip gibi tanıtılsa da, romanın sonunda o da genel havaya uyacaktır. Tayininin başka bir yere

çıkarılması için Zübükzade'den yardım isteyecek, onun sözde siyasi nüfusundan medet umup roman boyunca hayıflandığı karakterler gibi davranacaktır.

Romanda ilk başta eleştirilen Zübük karakteri gibi görünse de, asıl eleştiri Zübük vasıtasıyla, Zübük'ü besleyen ve gelişmesini hazırlayan ortama yöneliktir. Romanda Zübük'ün oyunları, hileleri, dolandırıcılıkları çeşitli vesilelerle anlatılır. Halkın Zübük'ün bütün oyunlarına göz yumması onun zübüklüğünden yararlanma isteğinden kaynaklanmaktadır. Masum olarak algılanan halk, her seferinde iş yaptırabilmek için Zübük'e rüşvet verir, fırsat bulduğu her an ona yaltaklanır. Bu durum eserin mizah gücünü yükselten en başarılı noktalardan biridir. Halkın zübüklüğüne en güzel örnek “El Öpenleri Çok Olsun” başlıklı bölümde verilir. Zübük'ü başlarından atma isteği onu milletvekilliğine kadar götürür. Onun namussuzluğunu, kendisi için yararlı gören kasabalı, milletvekili olmasını da onaylar.

Dönemin siyasetçileri ve siyaset anlayışı da Nesin tarafından eleştirilmiştir. Zübük karakterini başarıya götüren asıl unsur siyasettir. Katıldığı siyasi parti sayesinde yükselmiş, seçimleri kazanabilmek için her türlü hileye başvurmuştur. Siyasi eleştirinin en güçlü olduğu bölüm, Avukat Burhan Bey'in yenilgisini işleyen “Zübük Avukat Burhan Bey'i Nasıl Yedi?” başlıklı bölümdür.

Nesin, Almanca öğretmeni karakterine romanın son bölümünde zübüklüğün ne olduğu konusunda arkadaşına yazdığı mektupta şöyle söyler:

Şimdi çok iyi anladım ki, Zübük bir tane değil, biz hepimiz birer zübüğüz. Bizim hepimizin içinde zübüklük olmasa, bizler de birer zübük olmasak, aramızdan böyle zübükler büyüyemezdi... Onları biz kendi zübüklüğümüzle yaratıyoruz (Nesin, 1997:273).

1.3.3.10. Kurtlar Sofrası

Atilla İlhan'ın toplumsal sorunlara değindiği ve kaleminin siyasi konulara eğildiği evrenin başlangıcı sayılan eseri Kurtlar Sofrası romanıdır (Zileli, 2010). Zaten yazarın kendisi de “toplumsal ya da toplumcu roman” olarak tanımlamıştır yazma anlayışını. Ona göre bu tip romanlar ancak tarihi bir perspektifle yazılabilmektedir (Kırılmış, 2013: 392).

Kurtlar Sofrası adlı romanda 27 Mayıs öncesinde Türkiye'deki siyasi, ekonomik ve sosyal hayat anlatılmış ve ülke bir çeşit kurlar sofrasına benzetilmiştir. Olaylar 1950'li yılların ikinci yarısında geçmektedir. Çok kahramanın olduğu bir romandır. Naci'ye (1999: 438) göre bu kadar çok kişinin sahne aldığı az roman vardır Türkçe edebiyatta. *Kurtlar Sofrası*'ni yazıldığı dönemde diğerlerinden ayıran özelliği onun bir kent romanı olmasıdır. Köy romanlarının revaçta olduğu bir dönemde Atilla İlhan, şehirde yaşayan iş adamlarını, basın camiasını, sanatçıları, sinemacıları, dolandırıcıları, polisleri, öğrencileri anlatır.

Romanın kahramanı Mahmud muhalif bir gazetede çalışmaktadır. Mahmud cumhuriyet ilkelerine bağlıdır ve ortaya koyacağı eserle inkılaplardan uzaklaştığını düşündüğü toplumu aydınlatma amacındadır. Bu noktada karakterin yazarın bir çeşit alter egosu olduğu söylenebilir. Dönemin karaborsacılarının, hırsızlarının karşısındadır Mahmud. Bir inşaat şirketi ile ilgili yazdığı yazıdan dolayı, şirketin sahibinin tuttuğu adam tarafından öldürülür. Mahmud'un kız arkadaşı Ümid Paris'te okumuş, ileri görüşlü, açık fikirli biridir ve şirketin sahibi Keleşoğlu'nun da kızıdır. Ümid, Mahmud'un ölümünün ardından onun yarım bıraktığı işi tamamlamaya karar verip evden ayrılır ve Mahmud'un Beyoğlu'ndaki pansiyonunu kiralar. Ümid araştırmaları sayesinde gazetede babasının şirketi hakkında yazılanların doğru olduğunu, yapıların çürük ve ortakların dolandırıcı olduğunu öğrenir. Üstelik polisin de bunları bildiği halde hiçbir şey yapmadığını görür. Ümid bir tesadüf sonucu Mahmud'un ölüm emrinin babası tarafından verildiğini öğrenince gazetenin sahibine her şeyi anlatır. Ümid'in babası Avrupa'ya kaçmaya çalışırken yakalanır. Gazete ertesi gün bütün olan biteni okuyucularına duyurur. Romanın sonunda Ümid, Mahmud'un bir sözünü hatırlar ve roman bu cümleyle biter: “Memleket bir kurtlar sofrasına döndü mü, isyan haktır.”

Kurtlar Sofrası siyaset, basın ve iş dünyası arasındaki ilişkiyi konu alır ve bu alanların birbirleriyle çıkar ilişkisi içinde olduğunu söyler. Kazanç üstüne kurulu bu ortaklık ancak zarar görüleceği anlaşıldığı zaman bozulmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

KISIM II: 1908-1960 ARALIĞINDA TÜRK İŞ SİSTEMİNİN TEMEL DİNAMİKLERİNİ KURGU ESERLER ÜZERİNDEN AKTARAN ANLATI

2.1. Devletçilikle Birlikte Gelişen Ekonomi

“Jön Türklerden Cumhuriyete: Modernleşme ve Milli İktisat”

Türk demokrasi tarihi açısından II. Abdülhamid dönemi tüm çelişkilerin bir arada bulunduğu bir zaman dilimidir. Cumhuriyete kadar iki büyük demokrasi denemesi onun zamanında uygulama alanı bulmuş, Türk tarihine damgasını vuran siyasi partiler bu dönemde kurulmuş, aynı şekilde tarihimizde istibdat olarak bilinen evre de yine Abdülhamid döneminde yaşanmıştır (Oğuz, 2013: 110). II. Abdülhamid döneminde İstanbul’da merkez Yıldız Saray’ı olmuştur. II. Abdülhamid, devletin polis ya da jandarma birimlerine güvenmediğinden, bir tür “hafîye” teşkilatı kurmuş, bu teşkilat İstibdat Dönemi boyunca İstanbul halkını baskı altında tutmuştur (Çetiner, 2008: 101).

Osmanlı İmparatorluğunun son yüz elli senesi modernleşme sancılarıyla geçmiştir. Bazı tarihçiler bu modernleşmenin 16. Yüzyıla kadar çekilebileceğini öne sürmektedirler. Modernleşme süreci 19 yüzyıla kadar klasik unsurlarla götürülmüş, yani Osmanlı sisteminde salt devlet merkezli olmuştur. Merkezin kendisi dönüştükten sonra ise bir dizi yeni eleman devreye girmiştir. Bu, aydınların yeni bir kategori olarak devletle bütünleşmesi sürecinin başlamasıdır. Aydınların devlette oynadıkları rol ve aynı şekilde devlete olan organik bağlılıkları bu dönüşüm için önemlidir (Kahraman, 2010: 4-12). Osmanlı sisteminin geleneksel bir yapıdan bürokratik bir devlete doğru evrilmesi birkaç aktörün gerilimli ve uzun süren etkileşiminden oluşmuştur. Bu evrimsel süreci bir noktada sultanın meşruiyet krizi tetiklemiştir (Şirin, 2008: 95). II. Abdülhamid dönemi hem klasik unsurların hem de siyaseten değişim isteyen Osmanlı aydınının bir arada konumlandığı özel bir dönemdir. Bu noktada Jön Türklere ayrı bir parantez açmak gerekir. Jön Türkler 19. Yüzyılın ikinci yarısında meşruti bir temele dayalı bir sistem kurmak, anayasa ile oluşacak meclise ülke geleceğini emanet etmek gibi fikirlerle yola çıkan, bunun için büyük bir mücadele veren, hedef olarak Batı örneğini kendisine seçen Osmanlı aydınlarının ortak adıdır (Burak, 2003: 291). Kendilerini yeni Osmanlılar olarak kabul etmektedirler, ama Avrupa ihtiyar imparatorluğa yeni bir ruh ve hayat vermek isteyen bu grupları Jön Türk (Genç Türkler) diye adlandırmıştır. Köhneleşen monarşilere karşı ayaklanan, direnen bütün ülkelerin muhalifleri bu isimle anılmıştır. Osmanlı aydını tutucu yöneticisinden muhalif yazarına kadar çağdaş dünyada var olabilmek için değişmek ve olaylara yön vermek gerektiğini anlamıştır. Edebiyat

zevkinden yönetime, Avrupa politikasından modernleşmenin yöntem ve ölçüsüne kadar birçok konu bu dönemde basın yayın aracılığıyla tartışılmıştır (Ortaylı, 2011:300). 23 Aralık 1876'da imparatorluk artık anayasal bir monarşi olmuş ve 1922'de saltanat kaldırılana kadar, ömrünün son 46 yılını bu rejimle tamamlamıştır (Ortaylı, 2008: 243).

Bu dönemde imparatorluğun ekonomik durumu da iyi değildir. Bu zamana kadar alınan dış borçlar ödenememiştir. 1854'te ilk dış borcunu alan devlet, Fransa, İngiltere, Avusturya, Almanya ve diğer alacaklı temsilcilerinin katılımıyla başlayan görüşmeler sonunda Düyun-u Umumiye İdaresi'nin kurulmasını kabul etmek zorunda kalmıştır. 1881'de kurulan ve bir yıl sonra çalışmalarına başlayan idare, Osmanlı Devleti içinde devlet gelirlerinin yabancılar tarafından toplanarak Avrupa'ya aktarılması usulünü ortaya çıkarmıştır. Osmanlı maliyesinin gelir kaynakları arasından tuz ve tütün tekelleri, damga resmi, balıkçılıktan ve alkollü içkilerden alınan vergiler, ham ipekten toplanan öşür ile Doğu Rumeli vilayetinin ödediği yıllık vergi Düyun-u Umumiye devredilmiştir. 5 binden fazla çalışanı olan Düyun-u Umumiye İdaresi'nin esas ağırlığı taşrada oluşmuştur (Pamuk, 1990:189-190). Özellikle Tanzimat reformları Osmanlı İmparatorluğu'nun sivil topluma geçişini hızlandırmasının yanında, Osmanlı ekonomisinin kendi içine kapalı geleneksel yapısının pazar ekonomisine dönüşmesine devletin resmen cevaz verdiği yeni bir dönemi başlatmıştır. Bu durum lonca sistemini çökerterek yerli sermaye birikimini önlemiştir (Karakışla, 1998:27). Devlet yirminci yüzyıla ekonomik olarak oldukça ağır bir bagajla girmiştir.

20. Yüzyılın başlarına gelindiğinde büyük toprak sahipleri ve ticaret sermayesi uluslararası işbölümünde Osmanlı'nın payına tarımın düştüğünü, devletin elindeki sınırlı kaynakları tarımsal kesime aktarmasına, yerli ve yabancı sermayenin demiryolu, yol ve liman gibi altyapı yatırımlarına yönelerek tarımsal üretimin gelişmesine katkı sağlaması gerektiğini savunmuşlardır. Bunun yanında ticaret ve açık ekonomiden yana olan kesimler de yok değildir (Çavdar, 2003: 29), sanayileşmeden yana görüşlere de rastlanmaktadır. Özellikle bu kesim ancak korumacı politikalarla Avrupa denetiminin aşılabileceğine inanmışlardır. Ancak milli ekonomi kurma hedefinin iktisat politikalarını yönlendirmeye başlaması için Birinci Dünya Savaşı yıllarını beklemek gerekecektir (Pamuk, 1990: 184-185).

Cevdet Beyin ticaret yaptığı dönem Müslüman/Türk tüccar için rekabetin zor olduğu bir dönemdir. II. Meşrutiyet liberalizmi siyasi yaşamın yanı sıra ekonomik yaşama da yansımış, liberal ekonomi Osmanlı Devleti'nde ticarete zaten egemen konumda olan gayrimüslimlerin ve yabancıların etkinliklerini daha da artırmıştır (Tezel, 2002: 98). Bunun somut sonucu şirket kurma sayısında gözlemlenebilir. 1908-1913 yılları arasında yabancı

sermayeyle kurulan anonim şirketlerin sayısı önemli ölçüde artmıştır (Toprak, 2017: 47). *Cevdet Bey* bu dünyada yer almak için etraftaki gayrimüslim tüccarları taklit etmesi gerektiğini düşünmektedir. *Cevdet Bey*, elektrik işi de yaptığı nalbur dükkânına geldiğinde gazete ilanlarına bakar. Aldığı gazete “öteki tüccarlar aldığı, ticaret hayatını yansıttığı ve Fransızcasına yararı olduğu için okuduğu Moniteur D’Orient” (CBVO:16) gazetesidir. Gazetede ilanlar yabancı tüccarlarla ve onların tasfiye veya yeni mallarıyla ilgilidir. Gazeteye kendisinin de bir ilan vermesi gerektiğine inanır, sonra bu fikirden vazgeçer. *Cevdet Beyin* önündeki örnekler hep gayrimüslim tüccarlar olduğu için onları taklit etmesi, onlar gibi olmaya çalışması anlaşılır bir durumdur. Ama *Cevdet Bey* sadece ticari hayatta değil, yaşam biçimiyle de gayrimüslim tüccarları taklit etmektedir. Oturduğu evden, büyük ve modern bir aile kurma isteğine, evdeki alafranga tuvaletten bahçe merakına kadar kendine çizdiği bir proje hayatı yaşamak arzusu içindedir. Onun yaşadığı ikilem alaturka tuvalet ve piyano olayına bariz bir şekilde yansımıştır. Konaktaki tuvaletlerden alt katta olanı alaturkaya çevirir. İlk başta bunu hizmetçiler için yapsa da, sonradan kendisi de gizli gizli kullanmaya başlar. Başta eşinin piyano çalmasından gurur duymuştur. Bu özelliğin onu modern batılı bir kadın yaptığını düşünmüştür. Ama gerçekte piyanoyu hiç sevmemiştir. “Nigân da çalardı bir zamanlar. İlk duyduğumda heyecanlanmışım, başkalarına gururla anlatmışım, ama hiçbir zaman şu piyano tıngırtısına ısınmadım!” (CBVO: 111). Siyasi rejimde yaşanan modernleşme sancılarının¹⁹ bir benzerini Müslüman tüccar olan ve kendisini gayrimüslim tüccarların arasında yalnız hisseden *Cevdet Bey* de yaşamaktadır.

“Canım sıkıldı, çünkü onların arasında bir taneyim... Benim gibi hem zengin bir tüccar hem Müslüman olan kaç kişi var? Bütün şu Sirkeci’de, Mahmutpaşa’da, bir şu Selanıklıların sokak içindeki manifaturacı dükkânı, bir şu Fuat Beyin yeni açtığı dükkânı, bir de Ethem Pertev’in eczanesi var. Onların içinde de en zengini benim. Onların içinde yalnızım.” (CBVO: 18).

“Bir Sorunsal Olarak Osmanlı’da Müslüman Türklerin Ticaret Algısı”

Anadolu torakları coğrafi konum itibarıyla transit ticaret yolları üzerinde olagelmıştır. Ticaretin önemli bir geçim kaynağı olması gereken bir yerde bu alanın büyük oranda gayrimüslimlere bırakılmış olması tartışıla gelen bir konu olmuştur hep. Osmanlı İmparatorluğu’nun son döneminde Müslüman Türklerin ticari hayattan uzak kalmış olmalarını

¹⁹ Osmanlı’da ve devamında Türkiye Cumhuriyeti’ndeki Modernleşme hareketi kısmi başlasa da özellikle 20. Yüzyıla birlikte ülke için topyekûn önce bir kurtuluş daha sonra bir kalkınma ve gelişme aracı olarak görülmüştür. Türk modernleşme süreci toplumun devletçe denetlenmesinin ve düzenlenmesinin bir aracı olarak kullanılmıştır. Bu nedenle siyasi, ticari ve kültürel bir teşebbüsü modernleşme şemsiyesi dışında değerlendirmemek oldukça güçtür. Türk Modernleşme hareketi kendi karşısını da yaratarak Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş felsefesinin önemli bir ayağını oluşturmaktadır (Belge, 2008; Mardin, 2017)

açıklayan üç temel yaklaşım olduğu söylenebilir. İlki, vakayı kültürel etmenlerle açıklar ve girişimcilik faaliyetlerine ilişkin toplumsal tavrın olumsuz olduğu, bu etkinliğe karşı gelenekleşmiş bir saygı noksanlığı bulunduğunu belirtir. Kimi yazarlara göre bu durum şuur altına inmiş bir ürkekliktir ve her türlü teşebbüsün önünde bir engeldir (Ülgener, 1991:76; Yenal, 2003: 38). Bu nedenle ticari bir girişim toplum nezdinde uzak durulması gereken ahlaki bir sorundur. İkinci yaklaşım, imparatorluğun endüstri devriminden sonra Avrupa'ya bağlanma biçimiyle açıklar durumu. Ülkedeki geleneksel sanayi modern Avrupa sanayii ile rekabet gücünden yoksundur ve bunun sonucunda 18. Yüzyıldan itibaren gerileme dönemine girilmiştir. Özellikle kapitülasyonların getirdiği değişikliklerin bu bağlamda özel bir önemi vardır. Avrupalı elçilerin kendi vatandaşlarına sağladığı koruma, zaman içerisinde gerçek ya da sonradan kazanılmış değişik ulusal kimlikli ticaret gruplarının doğmasına neden olmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarında aynı olguya getirilen bir diğer yaklaşıma göre ise, Müslüman kesimin iş hayatında başarılı olamama nedeni, Tanzimat döneminin bir ürünü olarak görülür. Bunun açıklaması ise Tanzimat döneminde Müslüman kesime cazip iş olanakları sunan modern bir bürokrasinin yaratılmasıdır. Devlet bürokrasisinde parlak bir gelecek, ticaret ve iş hayatını ikinci sınıf bir meslek haline sokmuştur (Buğra, 2013: 64-67; Yenal, 2003: 38). Olgunun tek bir nedeni yoktur, bu üç yaklaşımın da olgunun açıklanmasında doğruluk payı vardır. Sonuç olarak hem Osmanlı son dönem iktidarları hem Cumhuriyet hükümetleri ticari hayatta gayrimüslimlerin güçlenmesi, yerli sanayinin gerilemesi üzerine bir takım düzenlemelerle birlikte yerli bir ticaret sınıfı yaratma çabasına girmiştir (Çavdar, 2003: 10).

Cevdet Bey, çocukluğunda ve ilk gençliğinde onu tanıyan insanların şimdi ticaretle uğraştığı için kendisini küçümseyeceklerini düşünerek dertlenir.

“Bütün bunlar paradan! diye düşündü. Ben de bu yüzden kimsesiz kaldım! Her şey paradan! Onlar bir Müslüman’ın böyle tüccarlık yapmasını küçümserler! (CBVO:35). Paşa odanın ortasında durdu. Bir hamamböceğine bakar gibi Cevdet Bey’e baktı: ‘Tüccar!’ diye fısıldadı. Kızımı bir tüccara vereceğim aklıma gelmezdi.” (CBVO:57).

Paris’te yaşamış bir Jön Türk olan Cevdet Beyin abisi kardeşine hem siyasi dönüşümü anlamadığı hem de ticaret yaptığı için sık sık çıkışmaktadır.

“Sen revolüsyon ne demek biliyor musun? Ya da ihtilal? Kanın gürül gürül aktığı giyotinli bir revolüsyon. Ama ne bileceksin sen böyle şeyleri! Senin bildiğin, sevdiğin tek şey var...” Sözüünün gerisini ya getiremedi ya getirmede, ya da açıkça söylemek istemedi. Yalnızca parmaklarının ucunu ‘para’ diyen insanlar gibi birbirine sürttü.” (CBVO :28).

“Osmanlı’da Ticarete Siyasetin Önemi”

II. Abdülhamid’in son dönemlerinde devleti İkinci Meşrutiyet’in ilanına götürecek siyasi gelişmeler yaşanmaktadır. Özellikle Babıali’ye yakın olan ya da onunla iş yapan herkes bir ucundan bu gelişmelerden etkilenmektedir. II. Abdülhamid’e karşı örgütlü muhalefet özellikle 1905’den sonra hareketlilik kazanmaya, Avrupa’da gelişen muhalif örgütler askeri okullarda yankı bulmaya başlamıştır (Şirin, 2008: 99). İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin iktidarı 1908’den sonra artık kısmen kontrol ettiği dönemde sayıları önemli ölçüde artan gazete ve dergide ticaretin önemini vurgulayan yazılar çıkmış, İkinci Meşrutiyet’le birlikte Müslüman Türk unsur ticarete daha çok yer almaya başlamıştır (Toprak, 2017: 154). Yine bu dönemde Osmanlı emek dünyasının belirli bir kesimi sendika çatısı altında örgütlenmeye başlarken, iktisadi düzenin liberalleştirilmesi doğrultusunda önemli adımlar atılmış, Osmanlı girişimciliğe özendirilmiştir (Toprak, 2017: 32). Jön Türkler bir anlamda liberalizmi bir ulus ve burjuvazi yaratmanın temel programı olarak görmüşlerdir (Özuğurlu, 1994: 83).

Cevdet Bey kendisi gibi hem Müslüman hem de büyük bir tüccar olmak isteyen *Fuat Bey*le buluşup düzenli aralıklarla yemek yemektedir. *Fuat Bey* bu yemeklerin birinde *Cevdet Bey*e siyasete de girmesi gerektiğini, değişimin farkında ve içinde olması gerektiğini söyler. *Cevdet Bey* ise kararsızdır. “Ben siyasetle hiç ilgilenmedim. Ben bir tüccar olarak siyasetin bana ne gibi bir yararı olacağını anlayamıyorum... Ben bunlara bir tüccar olarak karışmamak gerektiğini düşünüyorum...” (CBVO: 44-45). *Fuat Bey* ise kararlıdır. “Abdülhamit birazdan ya gidecek ya ölecek... Ondan sonra bu Jön Türklerin önemi artacak. Onlar devletin başına geçecek... Biraz daha esnek ol, ya hep ya hiç görüşünü değiştir” (CBVO:45-46). *Fuat Bey* aileden tüccar olduğu için hem ticarete hem siyasete *Cevdet Bey*den farklı bakmaktadır.

“Her şey oradaki, Avrupa’daki gibi serbest olursa fena mı olur? Kadınlarımız köle gibi, ramazanda oruç tutmayan mahkemeye çıkarılır... Hayır en kötüsü, en kötüsü şu: Bütün bu köhne kurallar ve gelenekler yüzünden ticaretle meşgul olanlar senin, benim gibi Müslümanlar değil de, hep Ermeniler, Yahudiler, Rumlar. Bak ben bile tam Müslüman sayılmam! Sen tek başınasın!”(CBVO:44).

İkinci bölümde *Cevdet Bey*in bu tavsiyeye uyduğu anlaşılır. *Cevdet Bey* artık yaşlanmış, idareyi oğullarına bırakmıştır. Geçmişini hatırladığı bir sahnede, bütün tarihsel olayları ticari hamleleri vasıtasıyla yâd ederek bir anlamda tüm hayatını fırsatları kollayan, onlardan yararlanan iş bilir bir tüccar gibi yaşadığını ispat eder. Her durumdan bir kazanç kapısı çıkarmıştır.

“Her şeyin tarihini biliyorum. Evi 1905’te aldım. Evlendim. Abdülhamit’e bomba atmışlardı. Sonra Meşrutiyet iyi oldu. Yan bahçeyi de satın aldım. Harpte şeker ticaretinden kazandığım parayla bütün her şeye çekidüzen verdim. Şirket büyüdü. Osman isteyince üst kata çıktık. Cumhuriyetten dört yıl sonra...” (CBVO:106).

Harpte şeker ticareti yaparak *Cevdet Bey* işlerini epey büyüttüştür. Romanın birkaç yerinde geçen bu eylemde *Cevdet Bey*, yeğeninin ona yaptığı suçlamaları, yüksek fiyattan şeker satıp fırsatçılık yaptığını kabul etmez ama şeker ticareti yaptığını kabul eder (CBVO: 162-163). Ancak daha sonra bu iş için devletten destek aldığını ömrünün son günlerinde itiraf eder. Şeker getirmek için İsmail Hakkı Paşa’dan destek görmüştür (CBVO: 181). Ayrıca *Cevdet Beyin* arkadaşı *Fuat Bey* İttihat ve Terakki’ye yakın olmanın faydasını görmüş ve vagon²⁰ ticaretinden iyi para kazanmıştır (CBVO:203).

“*Milli İktisat Mevhumu*”

19. Yüzyıl pozitivist felsefesinin bir ürünü olan ilerleme anlayışı Jön Türkler’den İttihatçılar’a hâkim konumunu korumuştur. Birinci Dünya Savaşı ile son bulan ilerleme ya da evrimci dünya görüşü, yerini devrimci, köklü dönüşümlere bırakacaktır. Bir biçimde Birinci Dünya Savaşı yeni bir ulus inşa edenlerin işini kolaylaştırmıştır. Savaş; siyasette, ekonomide, toplum anlayışında, kültürel değerlerde yeni bir dönemi başlatmış, savaş ertesi zihniyet değişimi sonucu ideolojilerin hâkim olduğu bir dünya inşa edilmiştir (Toprak, 2013: 383-385). 1918 sonrası İttihat ve Terakki ileri gelenleri icraatlarından dolayı üç kez yargılanmışlardır. Bu yargılamalarda yer alan ortak suçlamalardan biri onların iktisat politikalarıdır. İktisadi faaliyetleri siyasal nüfusu kötüye kullanmak olarak yorumlanmış ve haksız kazançların elde edilmesine yol açtığı ileri sürülmüştür. Bir başka deyişle yargılanan İttihatçı yönetimin ‘milli iktisat’ politikası olmuştur (Toprak, 2017: 31). Milli iktisat tezi, ilhamını Alman tarihçi okulunun korumacı doktrininden almakta ve sanayileşmeyi kalkınmanın ana yolu olarak görmektedir. Bu görüş devlet desteğiyle bir yerli ve milli burjuvazinin yetiştirilmesi gerektiğini, bunun hem mümkün, hem de kalkınma ve modernleşme için zorunlu olduğunu ileri sürmektedir (Boratav, 2005: 26-27). Milli İktisat ulus devlet kavramına yönelişi de simgelemektedir. Birinci Dünya Savaşı bir savaş ekonomisi dönemidir. Tüm savaşılan ülkelerde olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğu’nda da devlet iktisadi faaliyetlere müdahale etmiş, iktisadi yaşama doğrudan katılmıştır. Savaş yılları piyasanın

²⁰ Savaş zamanında demiryolunun kontrolü ordudadır. Ordunun ihtiyacı dışındaki vagonlar tüccarlara dağıtılmıştır. Ancak gerçekte ticaret yapma niyetinde olmayan bazı uyanıklar Harbiye Nezareti’nden torpil yoluyla vagon vesikası elde etmişler ve kiraladıkları vagonları yüksek fiyatlar karşısında malı çürüme tehlikesiyle karşı karşıya olan tüccarlara devrederek büyük paralar kazanmışlardır.

millileştirilmesi için aranan fırsatı vermiştir. Sermaye birikiminin serbest piyasa koşullarında oluşamayacağını gören İttihatçılar, küçük üreticileri bir araya getirerek anonim şirketler kurmuşlar, bu şirketlere her türlü ayrıcalık tanınmış, kooperatifler aracılığıyla ticaret yabancı ve gayrimüslim ellerden alınarak Müslüman-Türk unsura devredilmiştir. Savaş yılları piyasanın dokunulmazlığını kaybettiği bir dönemin kapılarını açmıştır. Etnik dinsel dengeler değişmiş, Tanzimat liberalizminin güçlendirdiği etnik-dinsel işbölümü ortadan kalkmıştır (Toprak, 2017: 45-47).

Kapitalist birikimi oluşturmayı amaçlayan, öte yandan bu birikimi gerçekleştirmek için devleti merkeze alan görüşler İttihatçıların ardından Cumhuriyet dönemi hükümetlerinin iktisat politikası olmuştur. Asker bürokrat yönetici kadro, iktisadi milliyetçilik anlayışıyla, ulusal ekonominin geliştirilmesinin, bir Türk girişimciler sınıfının yaratılması ve bunun için de bazı Türklerin hükümet uygulamaları yoluyla zenginleştirilmesiyle eşanlamli saymaya başlamıştır. Birinci Dünya Savaşı bu teze uygulama alanı sağlamıştır (Tezel, 2002: 147-148). Ankara romanının kahramanı *Ömer Efendi*'nin ailesi Birinci Dünya Savaşı yıllarında zengin olmuştur. Devletin ekonomiye Müslüman-Türk unsur lehine sonuçlar verecek şekilde müdahale etmesine imkân sağlayan savaş (Pamuk, 1990; Toprak 2013; Tezel 2002), Müslüman-Türk girişimci sınıf yaratılması için gerekli fırsatı *Ömer Efendiye* vermiştir.

“Büyük Kavgâ'nın iptidalarında üç kardeşten biri Veysel Efendi, bir tüccarın yanında çalışıyor; öbürü Ömer Efendi, köyler arasında gezginci manifaturacılık yapıyor; üçüncüsü Hüseyin de Dereboyu'nda tabaklık ediyordu. Ankaralılar arasında hiç kimse bunların adını sanını bilmediği için Büyük Kavgâ'nın ikinci yılı, birdenbire ne gibi işlerle zengin oluverdiklerini hatırlamaz. Zira Büyük Kavgâ'da cephe gerisini tutanlardan birçoklarının, yalnız Ankara'da değil, memleketin her bucağında hiç yoktan servet ve samana konuverişleri en tabii hadiselerden biri halini almıştır. Onun içindir ki günün birinde Sungurlu Zadelere, Tahtakale'de (...) hanındaki mağazalarını açıp işe başladıkları vakit Ankara iş ve ticaret âlemi bu yeni müessesenin varlığını alışkın bir tavırla kabul etti.” (A:28).

Aynı şekilde devlet gücünün ve olanaklarının, çeşitli yollarla kişilerin zenginleştirilmesi için kullanılmasının ulusal ekonominin geliştirilmesi için gerekli görülmesi düşüncesi Kemalist kadrolar içinde geçerli bir görüş olmuştur (Tezel, 2002: 148).

İktisat tarihi açısından Cumhuriyet Dönemi İkinci Meşrutiyet Döneminin bir devamı olarak değerlendirilmekte, ‘milli iktisat’ yaklaşımı milli bir burjuva sınıfı yetiştirmenin aracı olarak görülmektedir. Bu noktada 1923 yılında İzmir’de toplanan ulusal iktisat kongresi pratik olmaktan ziyade sembolik bir anlam taşımaktadır. Kazım Karabekir’in başkanlık yaptığı, Mustafa Kemal’in açılış konuşmasıyla başlayan kongre, yeni rejimin karşılaşılabileceği tüm iktisat politikası sorunlarının tartışıldığı ve tüccar, sanayici, çiftçi ve amele gruplarının blok

oylarıyla kararların alındığı bir forum olmuştur. Kongre yönetici asker bürokrat kadronun, toplumun varlıklı sınıflarıyla Türk-Müslüman sermaye çevreleriyle kaynaşmasında önemli bir adım olmuştur (Boratav 2005: 45; Tezel, 2002: 148).

Kongre çalışmaları sonunda kabul edilen iktisadi kararlar, temenniden ibaret olmasına rağmen, dönemin başlangıcında egemen olan iktisadi felsefeyi ve görüşleri temsil etmesi bakımından önemlidir. Kalkınmacı, ekonomik hayatın denetiminin milli unsurlara geçmesini ve ılımlı bir korumacılığı öngören tezler öne çıkmıştır (Boratav, 2005: 46). Cumhuriyeti kuran milliyetçi asker-bürokrat lider kadrosu, Anadolu'daki varlıklı Müslüman-Türklerin çıkarlarını, işgalci yabancı güçlere karşı kazandıktan sonra ulus devlet modeline göre sürdürülecek bir toplumsal kalkınma programına onlarla beraber geçmeye çalışmışlardır. İstiklal Savaşı'nda ve Cumhuriyet'in kuruluşunda bariz bir siyasi üstünlüğe sahip olan askeri bürokrat liderlerin bu yönelişleri Batı'nın burjuva ulus devlet tasarımıyla etkilenmiştir. Bu tasarım asker bürokrat lider kadrosunun siyasi iktidarlarını kurmak ve sürdürmek için gerçekleştirdiği toplumsal siyasi ittifakın Müslüman-Türk toplumunun varlıklı kesimine dayandırması sonucunu doğurmuştur (Tezel, 2002: 459).

“Cumhuriyet'in Erken Dönemleri Liberal İzdüşümleri”

Genel olarak Cumhuriyet tarihi çalışmalarında 1923-1929 yılları, liberal politikaların izlendiği bir dönem olarak sınıflandırılmıştır (Boratav 2005; Tezel 2002; Çavdar, 2003; Buğra 2003). Ancak bundan devletin ekonomiden kendisini soyutladığı ve sadece düzenleyici rolünde olduğu anlamı anlaşılmamalıdır. Böyle bir dönemselleştirmenin pratik yararı, 1929 ekonomik buhranından sonra izlenen içe kapanmacı devletçilik modeliyle farkını ortaya koymasındır. Yılmaz'ın (2005) belirttiği gibi bunun Türkiye Cumhuriyetinin 1930'lardan itibaren daha otoriter bir siyasi yönetim biçimini kabul etmesiyle de ilgisi vardır.

1923-1929 dönemi iktisat politikalarının, resmi iktisat görüşleri bakımından 1908-1922 dönemi ile zihni olarak benzerlik göstermesi yöntem bakımından da koşutluklar yaratmıştır. Türk ekonomisinin ulusallaştırılması noktasında kuramsal bir devamlılıktan söz edilebilir. 1924 yılında kurulan İşbankası izlenen iktisadi politikanın niteliğini göstermesi bakımından önemlidir. Genel Müdürlüğü görevine İmar Vekillikinden istifa eden Celal Bayar, yönetim kurulu başkanlığına ise Siirt Milletvekili Mahmut Bey getirilmiştir. Banka yerli ve yabancı sermaye ile siyasi iktidar arasındaki bütünleşme sürecinde aktif rol oynamış, çeşitli iktisat politikası kararlarını sermaye çevrelerinin istekleri doğrultusunda vermiştir (Boratav 2003:311). İşbankası bir çeşit politikacılar bankası olarak kurulmuş, kolay kazanç elde etmeye çalışanlar devletin nüfuzuna dayanarak işlerini yürütmüşlerdir (Karaosmanoğlu, 1984:136;

Atay, 2008: 480). *Ayaşlı İbrahim Efendinin* kiraladığı apartman katının bir odasını tutan *banka memuru anlatıcı*, küçük bir memurdur ama çevresi tarafından sığınılması gereken bir liman olarak görülür. Küçük bir memur bile devletle eş anlamlı görülmektedir. Nitekim apartmanda hizmetçi olan *Raife Hanım* anlatıcıya iyi davranarak onunla yakınlaşmış ve ardından kızı için iş istemiştir ondan (AVK:98). Anlatıcı daktilo yazmayı öğrenmesi, ardından bir imtihana girmesi gerektiğini söylediğinde kadının kızı, ondan imtihansız bir şekilde kendisini işe sokmasını ister. “Siz söyleseniz, imtihansız almazlar mı?... İltiması olanları alıyorlar, dedi kız. Herkes söylüyor!” “Hayır almazlar diyemedim.” (AVK: 100).

Buradaki olgu halk arasındaki tabirle ‘adamını bulma’ ve ‘kayırmacılıktır. ‘Adamını bulmak’ ifadesinin sosyal bilimlerdeki kavramsal karşılığı patronaj, patron-müşteri, kliyentalizmdir. Patronaj ilişkisi modern-öncesi toplumların mutlak ilişki yöntemlerindendir. Klasik patronaj ilişkisinde para, mülk ve prestij sahibi olan toprak sahipleri, kendi sorumlulukları altındaki mülksüzlere, himaye ettikleri sanatçılara yaşamlarını idame ettirme olanağı sağlarlar. Tarım toplumlarında ise bu ilişkiyi gelenekler ve dinsel normlar sağlamıştır. Karşılıklılığa dayalı, ama eşitsiz olan bu yakın veya yüz yüze ilişki patronaj kavramının kaynağı olmuştur (Kurtoğlu, 2012: 144-145). Türkiye’de patronaj ilişkileri birkaç döneme ayrılabilir. Tek Parti dönemi ile (Cumhuriyet Halk Partisi) çok partili döneme geçişten sonra (Demokrat Parti) siyasi patronajın uygulama şekli değişmiştir. Tek parti iktidarının olduğu dönemde parti ile halk arasında belirli bir mesafe olduğundan kendisine iltimas gösterilmesini isteyen kişi yerel yöneticilerle ilişkiye girmek zorunda kalmıştır. Demokrat Parti dönemi ise kırsal kesimden yüksek miktarda oy toplamak için seçmenle daha doğrudan ilişki kurduğundan yüz yüze ilişkilere dayanan patronaj kanalları yaratmıştır (Sayarı, 2014).

1908 ile 1918 yıllarında faaliyete geçen bankaların kurucularının niteliği de, benzer bir şekilde iktidar partisi üyelerinin doğrudan iş hayatına katılmış olduklarını göstermektedir (Buğra, 1994: 71). Bu durum her iki dönem için iktidar çevrelerine önemli rant kapıları sağlamıştır. Ancak İttihat ve Terakki dönemindeki işadamları ile iktisat politikası yapan kişi ayrımının ortadan kalkmasının, özel firma ile kamu firması ayrımının niteliğini yitirmesinin aksine, Cumhuriyet döneminde politika ve iş hayatındaki ortak faaliyetler özellikle bürokratları bir seçim yapmaya itmiştir. Devletin ekonomide başat etken olmaya devam etmesine, kamu ve özel firmaların ortak girişimde bulunması geleneğinin sürdürülmesine rağmen, özel kesimin sınırları netleşmeye başlamıştır (Buğra 1994: 74-75).

Cumhuriyet Dönemi iktisadi hayatını şekillendiren önemli bir diğer husus gayrimüslim nüfustaki azalmadır. Kurtuluş Savaşı’nda ölenlere ek olarak yarım milyon Rum savaş sırasında ve sonrasında bölgeyi terk etmek zorunda kalmıştır. Keza Ermeni çiftçilerin ve

zanaatkârların göçe zorlaması ticari hayatta önemli bir dönüşüme yol açmıştır (Keyder, 2014: 118). Bu dönüşüm Türk nüfus için bir ‘fırsat alanı’ yaratmış, kalabalık bir zengin köylü grubu ortaya çıkmıştır. *Yusufçuk Yusuf’ta* ağalar topraklarının bir kısmını bu yaratılan fırsat alanları sayesinde elde etmiştir. Güçlü ağalardan olan *Mahir Bey* topraklarının önemli bir kısmını Ermeni Tehcirinden sonra elde etmiştir. Bu işi de siyasi alandaki hamileri sayesinde yapmıştır. *Mahir Bey* nüfuslu bir adamdır, bol parası ve arkasında siyasi dostları vardır

“...yurttan çıkarılan Ermenilerin çiftlikleri, evleri öyle yüzüstü kalmıştı. Bu toprakları evleri paylaşan paylaşıana... Göknel çiftliği Mahir Beyin eline böyle düştü.” (YY: 56). “...o güçlüydü. Nüfuzu, bol parası, dostları, arkasında dağ gibi partisi, bankalarda da istediği kadar kredisi vardı.” (YY:56). “...ben de para var, dost var, parti, her şey var.” (YY:62).

1920’lerle 1930’lardaki traktör alımlarının desteklenmesi, demiryolu politikası, aşarın kaldırılması gibi hükümet politikaları ekonomideki tarım sektörünün çok daha yaygın bir biçimde piyasaya açılmasıyla sonuçlanmıştır. Bu politika iki ana grubun lehine olmuştur, mevcut taşra tüccarına yeni bir teşebbüs gücü vermiş, bunun yanında yeni bir ‘orta’ çiftçi grubunu piyasaya çekmiştir. Bu ekonomik genişleme ve Türkiye’nin dünya ekonomisiyle bütünleşmesi 1929 yılındaki büyük bunalımla birlikte durmuştur. (Mardin, 2017: 224-226). Bu yıllarda başlangıçta krizle mücadele amacı güden (ekonomiyi dışa kapatmak, dışa bağımlılığı asgariye indirmek) bir dizi tedbir, giderek yeni bir devlet biçimini doğurmuştur. Sonunda bürokratik reformculuğu özümlemiş bir rejim ortaya çıkmıştır (Keyder, 2014: 124).

“Burjuvazinin Modernleşmeyle İmtihanı”

Ekonominin ulusallaştırılması ve Türk-Müslüman bir girişimci sınıf yaratma programı Türk modernleşme projesinin sadece iktisadi yönünü temsil etmez. Modernleşme hareketi geleneksel olanın karşısına yeni değer ve ilkeler manzumesi koyar. Batı’da modernleşme sürecinin Aydınlanma’yla başladığı kabul edilmektedir. 19 yüzyılda pozitivist bilim anlayışının başarılarının da desteğiyle sanayi devriminin ortaya çıkması ve Batı’nın ekonomik gücünün artması yeni bir dünya modelinin oluşumunu hızlandırmıştır. Dolayısıyla modernizm kavramı; yeni bir bilim anlayışı, yeni bir siyasal düzen, yeni bir iktisadi düşünce yapısı, yeni bir ahlak anlayışını ortaya koymakta ve Batı toplumlarının yaşadığı doğal bir süreci tanımlamaktadır (Sarup, 1995: 172). Türk modernleşme sürecinin ise Osmanlı’daki modernleşme çabalarıyla koşutluk gösterdiği hususlar vardır. En önemlisi, devletin modernleştirici unsuruna bir tür meşruiyet arayışıdır. Modernleşme kavramı toplumsal dönüşümü ifade ederken, Türk modernleşme süreci toplumun devletçe denetlenmesinin ve

düzenlenmesinin bir aracı olarak kullanılmıştır. Modernleşme talepleri toplumdan değil devlet seçkinlerinden gelmiştir (Çetin, 2003: 23-24). Hal böyle olunca, devletin koyduğu en büyük hedef olan batılılaşma çabaları, iktisadi bekalarını devlete borçlu olan sınıfın, yaşam biçimini de bu hedef doğrultusunda değiştirmesi sonucu doğurmuştur. Cevdet Bey ve Oğulları romanındaki burjuva sınıfına mensup tüm karakterler modern-geleneksel, yeni-eski çatışmasını yaşarlar. “Ama biz kadın hakları konusunda birçok ülkeden ileriyiz..” “Doğru bu önemli... Cumhuriyet işte bu... Ama eninde sonunda kadınların dünyanın her yerinde görevleri aynıdır.” (CBVO:92). Bir yönüyle devlet parayı kazanma yöntemini gösterdiği gibi, onu harcama yöntemini de göstermiştir. Roman kahramanları düzenli aralıklarla Avrupa ülkelerine giderler, pahalı butiklerden giyinip, içkiyi bir statü göstergesi olarak görürler, Batı’nın Türkiye’ye bakışıyla dertlenip onlar gibi olmak isterler. *Ankara* romanında *Murat Bey* ve ailesi onun milletvekilliği döneminde kazandığı paranın önemli bir bölümünü batılı bir hayat yaşamaya harcamaktadır.

“Kapısında bir Stude Baeker otomobili her dakika emrine amade duruyor, içeride elektrikle işler en iyi cinsten bir mobilya gramofon en son dans havalarını durmaksızın çalıyordu. Çocuklar İsviçreli bir mürebbiyenin eline bırakılmıştı. Bir İsviçreli mürebbiye aynı zamanda Murat Beyin karısı ve kız kardeşine Fransızca, dans ve adabımuâşeret dersleri verirdi.” (A: 107).

Öte yandan, savruk bir yaşam tarzı gibi görünen, Batılılar gibi olma, onlar gibi yaşama isteğinin yanında, her türlü ticari faaliyet bir meşruiyet arayışını da beraberinde getirmiştir. Cevdet Bey ticari olarak büyümesi ve muvaffak olmasını bireysel bir başarıdan çok, bir temsil sorumluluğu olarak görmekte ve bu başarıyı Müslüman-Türk sınıfın başarısı olarak algılamaktadır. Yeni kurulan ve uluslaşma sancıları yaşayan bir devlette atılan her türlü ticari adımı, devletin gelişimiyle ilgili bir adım gibi gösterme ve bireysel kazancı meşru kılma çabası anlaşılır bir yaklaşımdır. Buğra (1994), bu meşruiyet kaygısını, sosyal kabul görme ve ulusal çıkarlara hizmet etme gayretini iktisadi politikaların belirsizliğine bağlar. Kendilerini kaygan bir zeminde hisseden girişimciler halk nezdinde sosyal kabul görmeyi önemserler. Ancak sadece yeni bir ticari atılıma girecek bir girişimci değil, daha mütevazı bir işte çalışacak bir kişi bile, özellikle Cumhuriyet’in ilk dönemlerinde, buna milliyetçi bir cepheden bakma eğilimindedir. *Cevdet Beyin* oğlu *Ömer*’in Sivas-Erzurum demiryolu hattında çalışma kararı aldığı anda çevresinin verdiği tepki dönemin havasını yansıtmaktadır. “Demek ki önce inkılâba hizmet edeceksiniz. Bu demiryolu çok önemli. Doğu kaynıyor. Bu yapılan demiryolu Türkiye’yi bir bütün yapacak, inkılâbı da doğuya götürecektir. Siz önce, demek ki, inkılâba hizmet ediyorsunuz. Böyle söyleyin... Para sonra gelir!”(CBVO:124). Buradaki ana ve kabul

gören motivasyon para kazanmak değil, bir girişimde bulunurken inkılaba yani devlete hizmet etmektir.

Sanayileşmenin en önemli sonuçlarından biri trenin icadı olmuştur. 19 yüzyıla kadar en önemli taşıma yolu olarak kullanılan deniz seferleri yerlerini demiryollarına bırakmış ve önceden deniz ve nehir kenarlarına kurulan şehirler artık demiryolu güzergâhına kurulmuştur. Önceleri özel teşebbüs ile yapılan demiryolları, 19 yüzyılın ikinci yarısından itibaren her ülkede devlet desteğiyle yapılır olmuştur (Toprak, 2003: 10-11). Demiryolu Cumhuriyet Dönemi için de öncelikli projelerden biri olmuştur. Bir yandan ekonomik kalkınmayı hızlandırmak, diğer yandan siyasi birliği ve savunmayı güçlendirmek için bu dönemde hem yeni demiryolu hatları inşa edilmiş, hem de yabancı şirketlerin ellerindeki demiryolları satın alınarak demiryollarına milli bir nitelik kazandırılması hedeflenmiştir (Avcı, 2014). Özellikle 1933 yılından itibaren ihaleleri Türk firmaların kazanmaya başlaması devlet eliyle yeni bir burjuva sınıfının ortaya çıkmasına katkıda bulunmuştur (Tekeli ve İlkin, 2004: 297).

“Soyadı kanunu çıktığı zaman Demirağ, Yolaçan, Demirbağ, Kayadelen gibi soyadları alan bu yeni zenginler altı yedi yıl önce ya bir ufak taşeron, ya yeni mezun bir mühendis, ya da bir devlet memuruydular. Demiryolu yapımı sırasında zekâlarını, girişkenliklerini kullanarak zengin olmuşlardı.”(CBVO:325).

Romandaki bu yeni burjuvazi, varlığını ve geleceğini devlete borçlu olduğundan Cumhuriyet iktidarıyla kurduğu fikri ortaklığı eyleme dönüştürme gayreti içindedir. Yükselmek isteyen hırslı ve gözü pek gençler ya bir paşa kızıyla ya da bir milletvekilinin kızıyla evlenip hayallerine kısa yoldan ulaşma gayretindedirler. Çalışmada konu edinilen 1950 öncesi romanların hepsi de böyle karakterler mevcuttur. Cevdet Bey ve Oğulları’nda demiryolu inşaatının patronu *Kerim Naci Beydir*. *Kerim Naci Bey* hem toprak ağası, hem demiryolu müteahhidi, hem de milletvekilidir. Bütün çalışanlar ona ve gücüne hayrandır. *Kerim Naci Bey* siyasi nüfusunu kullanarak gücüne güç katmıştır.

“Burada en büyük efendi hâlâ Kerim Naci Bey... Burada bütün demiryolu inşaatının en büyük patronu bir toprak ağası... Hem toprak ağası, hem demiryolu müteahhidi, hem de milletvekili... Size bir şey kalmamış dostum... Hah, ha...”(CBVO: 282). “Kerim Naci Bey. Nefret ediyorum ondan. İşçiler, ustalar, taşeronlar, herkes hayran ona... Herkes onun hakkında hikâye anlatıyor... General babam gibi... Herkes ona âşık: Ata binişini, servetini, yürüyüşünü, yakışıklılığını övüyorlar... Hem kölelik ediyorlar, hem de seviyorlar... O ne yapıyor? Hiç! Eskişehir’de gezmekle bitmeyecek toprağı vardır! İyi insanmış, milletvekiliymiş, iyi nişancıymış” (CBVO:283). “Şu meşhur Kerim Naci Bey’i de tanıdım. Atı ile geziyordu. Söylendiği kadar var. Nerdeyse atına binmiş Napolyon. Herkes ağzı açık, hayran, el pençe

divan durup bakıyor. O da ordusunu teftiş eden kumandan gibi başını sallıyor... Devlet denetmenleri de atlarıyla arkadan geliyor...”(CBVO: 288).

Kemah, Pamuk’un aile tarihi açısından da önemli bir yere sahiptir. “Sivas-Erzincan tren yolunun yapımını, Ömer’in bu yolda ve yol üzerindeki Kemah’ta geçen günlerini yazabilmek için yalnız aile hatıralarını dinlemedim, kendim de bu yerlere gittim” (MP: 338). Pamuk’un dedesi de Kemah’ta çalışmış, “demiryolu inşaatlarından çok paralar kazanmış, fabrikalar kurmuş, başarılı bir mühendis ve işadamı”dır. (MP:11)

Özellikle Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında ticaretle uğraşma, para kazanma, yeni bir iş kurma isteği sadece iktisadi alanla ve bu alanın uzantılarıyla açıklanabilecek bir olgu değildir. Modernleşme, Batılılaşma ve bu kavramlarla koşut giden kimlik sorunları (Parla, 2004; Yetkin, 2008) ticari hayatın içindedir hep. Zira ekonomik hayatın gelişmesi devletin gelişmesiyle eş anlamlı görülmektedir.

“Bürokrasi, Siyaset ve Rant”

Osmanlı İmparatorluğu’nun siyasi ve kültürel yapısı üzerine inşa edilen Cumhuriyet rejiminin iktisadi politikaları, ilk andan itibaren devletin varlığı ile doğrudan bir bağlantı içindedir. Türk devletinin bekası bir ‘iktisadiyat devleti’ olmasına bağlıdır. Devletin iktisadi hayatının kurucusu, denetleyicisi ve yasal sınırlarının tayin edicisi olarak ekonomik hayatını belirleyicisi olması, iktisadi aktörlerin de devletin bekasına bağlılıklarını zorunlu kılmıştır (Özen-Aytemur, 2010). *Ankara* romanında *Selma Hanımın* ikinci kocası *Hakkı Bey*, romanın ilk bölümünde, ki bu karakteri sayesinde *Selma Hanımı* etkilemiştir, emperyalist Batı’ya düşman, vatanperver, idealist bir miralay portresi çizer. Devleti için ölmeye hazırdır. Oysa ilk başta *Selma Hanıma* alafranga bir salon zabiti gibi gelmiştir. Bu genç zabit *Selma Hanıma* Milli Mücadele yıllarında vatan sevgisini kazandıracaktır. Ama romanın ikinci bölümünde, savaş bittikten sonra bir şirketin yönetim kurulu başkanı olarak sahneye çıkar. *Hakkı Bey*, *Ankara*’ya su tesisatı yapmak için gelmiş bir Alman grubunun temsilcileriyle görüşür (A:102). Temsilciler *Hakkı Beyden* milletvekilleriyle görüşmesi için yardım isterler. “Hakkı Beyden istedikleri, bu işle alakadar olan vekillerden biriyle ilk resmi temaslarının temini idi.” (A:103). *Hakkı Bey* temsilciler içinde yer alan Almanlardan biriyle Dünya Savaş’ı sırasında silah arkadaşlığı yapmıştır. Ama bu aracılığı sadece yardım için yapmayacaktır. Bu işten kendi komisyonunu da alacaktır (A:104).

Piyasanın temel aktörü devlet olunca yeni bir işte icazet alınması gereken kurumda devlet olmaktadır. Tam burada bürokrasinin rolü ve önemi ortaya çıkmaktadır. Siyasi karar verme sürecine doğrudan katılmayan, fakat politikaların oluşturulması ve uygulanmasına

dahil olan bu yapının (Demir, 2011:63) tanımı, 2. Dünya Savaşı'ndan sonra geçerliliğini yitirmeye başlamıştır. Günümüzde artık bürokrasi ile siyaset arasında kesin bir çizgi çizmek oldukça güçtür (Gökçe vd., 2002: 46). Türkiye Cumhuriyeti'nde 1950 öncesi çekirdek bürokratik iktidar, kendi iktidarını taşıyacak yeni bir bürokratik sınıfın inşası gerçekleştirmiştir (Kahraman, 2012:151). İktisadi politika açısından, bürokrasi iki savaş arası dönemin devletçiliğiyle özdeşleşmiştir (Keyder, 2014: 9). Ayaşlı ve Kiracıları'nda *Hüseyin Beyin* hikâyesi bürokrasinin zaman zaman nasıl keyfi bir şekilde işlediği, özellikle taşra bürokratlarının güçlerini kullanarak zorbalıkla nasıl iş yaptıklarını anlatmaktadır. *Hüseyin Bey* Vanlı, “büyük muharebede muhacir olmuş, muharebede yerleri yurt olduğu ve dağıldığı için muharebeden sonra da yerine dönmek istememiş. Olduğu yerde kendisine milli emlaktan birkaç tarla vermişler (AVK: 77).” *Hüseyin Bey* verilen bu toprağı ekip biçer, ama eski ağalardan Vilayet İdare Kâtibi, Mal Müdürü, bir belediye azası, İskân Müdürü bu toprakları onun elinden alırlar. Şikâyet dava derken, olay bir kişinin ölümüne kadar gider ve *Hüseyin Bey* hapis yatar. Sonra yeniden dava açıp hakkını arar. Anlatıcı Banka Memuru, *Hüseyin Beyin* hikâyesini anlatırken birisinin ona akıl verdiğini söyler. Bu birisinin kim olduğu açıkça belirtilmez, ama *Hüseyin Beyin* cevabından nüfuslu bir kişi olduğu ve tarlasını elinden alanlar gibi bürokrasi de görevli olduğu anlaşılır.

Ayaşlı ve Kiracıları'ndaki *İskender Bey* karakteri düzenbaz bir karaktere sahip olduğu için, memleket kalkınması gibi laflarla kazancına meşruiyet kazandırma isteği *Cevdet Bey* ve *Oğulları*'ndaki *Cevdet Beyden* ve *Ömer*'den farklıdır. Burada da bir meşruiyet arayışı vardır, ama *İskender Bey* diğer karakterler gibi samimi değildir. İş yapabilmek için kendisine fayda sağlayacak her türlü adamla ilişkiye girmeye çalışır, en çok da siyasi ve bürokratik gücü olanlarla. *İskender Bey* bürokraside adamını bularak yolunu bulan ve kazanç peşinde koşan insanlardandır. “Bu hesapları *İskender Bey*, tanıdığı birkaç mebus beye de açmış; çünkü bu işte en büyük menfaat memlekete! O mebuslar da çalışacaklarmış” (AVK: 59).

Cumhuriyet Dönemi'nde iktisadi hayatta belirleyici olan bir diğer husus imar ve planlama çalışmalarıdır. Yapılaşma ekonomik bir eylem olarak, kentsoylu denilen sınıfın oluşmasına da imkân sağlamıştır. Özellikle başkent Ankara bu konuda en hızlı ve etkin planlamanın yapıldığı kent olmuştur (Ankara Enstitü Vakfı, 1997). Batı'daki örneklerin tersine, Ankara'nın gelişimi tabandan gelen sivil bir iradede çok, modernleşme projesinin bir uzantısı olarak siyasilerden gelmektedir. Bu dönemlerde bürokrat kesimden kaynaklanan spekülasyon baskıları nedeniyle planlarda değişimler yaşanmıştır (Yırtıcı, 2011). *Panorama* romanında komisyoncuların makine ve tesis alım satımında yüksek paralar kazandığı için devlet zarar etmektedir.

“Diğer bir arkadaşımız, sanayileşme hareketimiz hakkında uzun etüder ve birçok istatistik malumat mahsulü olan bir sıra makale yazmış ve bunların sonunda şu neticeye varmıştı: Kurduğumuz bazı endüstri tesisleri bize pek pahalıya mal olmuştur; çünkü, makineler alınır ve tesisler kurulurken işe birçok tufeyli araçlar karıştırılmıştır.” (P: 215-216).

Ankara romanının kahramanı *Murat Bey* milletvekilliğinden sonra arsa spekülasyonu ve taahhüt işleriyle uğraşarak oldukça zengin olur.

“Büyük çapta arsa spekülasyonlarından ve onu takip eden birkaç taahhüt işinden sonra devrin en zengin adamlarından biri sırasına giren ve mebusluktan çekilmiş olduğu için kâh İstanbul’da kâh Avrupa’da dolaşmakta bulunan Murat Bey, şimdi Kavaklıdere’de, kuleli, verandalı ve konfor modernli bir büyük köşk içinde asri hayatın büyük zevkini sürmeye başlamıştı.” (A: 106).

Azınlıkların ülkeyi terk etmesinden sonra Cumhuriyet Dönemi’nde devletin elindeki toprak miktarı artmıştır. Sermaye birikiminin anahtarı olan toprak dağıtma işinde bürokratik çark yeterli ve adil olamamıştır. Çoğunluk sınırlı ve belirli bir kesim bu topraklara sahip olmuştur. Düzenli bir toprak paylaşımını devlet, kendi mülkiyetindeki topraklar üzerinden başaramamıştır. Türkiye coğrafyasının üçte ikisi halen devlet mülkiyetindedir (Yırtıcı, 2011). *Panorama* romanında da rant önemli bir yer tutmakta, arsa spekülasyonlarından müteahhitler büyük ve haksız kazanç sağlamaktadır. “Arsa spekülasyonlarında kendisine ipuçları vermiştir; yaptırdığı binaları hesaba uymayacak derecede ucuza çıkarmasını bilmiştir ve çizdiği planların ücretine dair herhangi bir bahsin açılmasına bile rıza göstermemiştir. Böyle bir iş adamı nerede bulunur?” (P:26). Cumhuriyet’in ilanından sonra kolay ve büyük meblağlarla para kazanmanın yolu bir iş kurmaktan ya da üretimden değil, aracılık ve spekülasyondan geçmektedir. Bu öyle bir dönemdir ki, iş takipçileri ve arsa spekülörleri milletvekilleri ve yüksek bürokratlarla iş bağlama yarışına girmişlerdir (Velidedeoğlu, 1983:141). “Çalışmak... Şimdiki hayat hiç buna göre organize değildir. Çoğu arsa spekülasyonlarıyla, komisyonculukla, müteahhitlikle veyahut bir takım yüksek sinekür’lerle birdenbire en geniş bir maişet seviyesine varmış insanlardan mürekkep bu muhitte...” (A:152).

“Zor Yıllar 1940’lar”

Türkiye Cumhuriyeti fiili olarak İkinci Dünya Savaşı’na girmemiş ama onun ekonomik yükünden ve olumsuzluklarından fazlasıyla etkilenmiştir. 1940 sonrasının zorlu koşullarında mevcut sınıf yapısıyla, siyasi kadrolara ve yüksek bürokrasiye çok geniş yetkiler veren iktisat politikaları birleşince gelir dağılımında önemli değişiklikler olmuş, bu

değişiklikler ise savaş sonunun ekonomik, sosyal ve siyasi gelişmelerini doğrudan biçimlendirmiştir (Boratav, 2005: 82). Savaş döneminde Türkiye yarı seferberlik havasına girmiş, bir yandan çalışan nüfusun en etkin yaş grupları askere alınmış, diğer yandan devlet bütçesinin gittikçe artan bölümleri savunma harcamalarına yöneltilmiştir. Savaş öncesi istikrarlı bir şekilde yürütülen ‘denk bütçe’ ilkesi sarsılmış, savunma harcamaları para basarak finanse edildiğinden Türkiye Cumhuriyet’i enflasyonla tanışmıştır (Kafaoğlu, 2002:29-30). Tüm bunlara dış ticaret ve özellikle ithalat büyüklüklerindeki hızlı daralmalar eklenince, kalkınma ya da sanayileşme girişimleri, yıllarca süren bir durgunluğun, hatta gerilemenin içine itilmiştir. Savaş dönemi ortaya çıkan ekonomik daralma, savaş ekonomisinden yararlanıp haksız ve kolay kazanç elde etmeye çalışan büyük bir tüccar ve çiftçi grubu ortaya çıkarmıştır. Bundan dolayı, üretim ve yatırım düzeyi gerilerken bile, bu dönem belli ellerde büyük sermayelerin toplanabildiği yıllar olarak anılmaktadır (Özgür, 1976: 181-182). *Sonsuz Panayır*’da sonradan zengin olan vurguncuların adı “iki binler”dir. “İki binler bütün Türkiye’deki yeni milyonerlerin sayısıdır. Hülasa bir adama yeni milyoner derlerse mutlak iki binlerdendir; iki binlerden derlerse mutlak yeni milyonerlerdendir.” (SP: 25). Bu kesim savaş dönemi bir anda, büyük bir vurgunla zengin olmuşlardır. Ülkenin tek zengini onlar değildir, ama “iki binler” olarak adlandırılan grup parayı kolay kazandığından nasıl harcaması gerektiğini de bilmez. Bir emek harcayarak, üreterek elde etmediklerinden para onlar için değerli değildir.

“Acaba bu milyonerlerin hiç eskisi yok mudur? Vardır, belki de bugünkü para ölçüsüyle milyarder bile vardır. Fakat onlara sadece kibar ve zengin denir. Çünkü eskiler nesiller boyunca, küçük bir emekle başlayıp bir firma kurmuşlar, belki de son harp yıllarında dünyalıkları biraz artmıştır. Fakat halk onlara karşı haset ve sefalet günlerinde lüks gösterilerine duyulan gayz ve garazı duymaz.” (SP: 25).

Bu kesim savaş zamanı vurgunla parayı kazanmıştır, ama bu durum sadece fırsatçılık ve kurnazlıkla açıklanabilecek bir durum değildir. Arkalarında siyasi bir kudret de vardır. “... bu iki binlere, haklı ya da haksız, bir de siyasi kudret izafe ederler... hepsinin bir siyasi arkası, yeni tabirle dayısı olduğu rivayet edilir.” (SP: 26). Bu kadar kısa sürede vurgunla zengin olmuş kesim, siyasi otoriteye karşı da son derece pragmatiktir. Sadece bir kişinin adamı olmak değil, her devrin adamı olmaya çalışırlar.

“Bunların çok bariz olan bir tarafı da siyasi dayıları sık sık değiştirmeleridir. Evlerinde, üstünde bir satır yazı yazmadıkları mükellef yazı masalarının karşısında, resmi asılı nüfus sahibi bir siyasi dayının bir gün birdenbire resminin kalktığı görülür. Çünkü bugün karşısında göbek attıkları hamilerinin yıldızı

söner sönmez, duvardaki resmi de yere düşer, birkaç gün sonra yeni sivrilen bir mevki sahibinin portresi duvara asılır.” (SP:27).

Savaş ortamı ve onun getirdiği yükümlülükler, devletin bir dizi radikal önlem alması sonucunu doğurmuştur. Sonuçları itibariyle hala tartışılan ‘Milli Koruma Kanunu’ ve ‘Varlık Vergisi Kanunu’ bu dönemde yürürlüğe girmiştir. Milli Koruma Kanunu, yürütme organına, ekonomiyi tümüyle kontrol edebilecek derecede müdahale olanakları vermiştir. Bu kanunla sadece sanayi kesimi değil, toprak sahipleri de hükümetin kontrolüne girmiştir. Gerekli görülen yerlerde hangi tür ve ne miktarda ürün yetiştirileceğine yürütme organı karar verebilmiştir (Özgür, 1976: 183). Varlık vergisi ise başlangıçta mecburi bir borç olarak ortaya atılmış ama daha sonra vergiye dönüştürülmüştür. Deklare edilen resmi amaç, enflasyonla mücadele, savaş zamanı çok para kazanmış olanlardan vergi almak ve devlet gelirlerini arttırmaktır. Ancak bu açıklamalardan başka o dönemde açıkça ifade edilmeyen, bu vergi kullanılarak gayrimüslimlerin dışarıya göçe zorlanması ve ekonomide ağırlığın Türklere verilmesi gibi başka amaçların olduğu da iddia edilmiştir. Zira vergi ağırlıklı olarak gayrimüslimlere uygulanmıştır. Ancak bu görüşün karşısında, o dönemde esnaf ve tüccarın büyük oranda gayrimüslimlerden oluştuğu ve bu yüzden verginin ağırlıklı olarak onlara uygulanmasının normal olduğu görüşü de bulunmaktadır (Karabulut, 2005).

Varlık Vergisi, İttihatçıların sermayenin gayrimüslimlerden Müslüman-Türk unsurlara geçmesi için uyguladıkları politikaların bir devamı niteliğindedir (SHT). Aktörlerin uygulamaları gibi fiziksel özellikleri de aynıdır. “Bu bacaksız İttihatçı eskisinde Ali Paşaları, Reşid Paşa'ları hatırlatan ciddiyet ve kararlılık vardı.” (SHT.65). Verginin uygulama içeriği ve uygulama şekli siyasi çevrelerde de tartışmalara neden olmuştur. “Verginin siyasete alet edilmesine siz vasıta olmayınız. Bir tesadüf hissiyle hareket ediyorsanız, bu size yakışmaz.” (SHT.65). “Ben İttihatçılar gibi yapmıyorum, yalnız gayrimeşru kazançlardan vergi alıyorum. Ne olaksa olur.” (SHT.66). Bu arada tahakkuk edilecek verginin belirlenmesinde görev yapacak komisyonda parti müfettişlerinin de yer alacak olması, verginin tek parti iktidarının milli devlet anlayışı doğrultusunda uygulanacağına delalet etmektedir. “Verginin tahakkukunda parti müfettişlerine yetki verildi. Sızıltı çıkarmayalım.” (SHT: 71).

Durmuş İstanbul’a geldiğinde ne kadar hırslı olsa da, çok kısa bir sürede yanında çalıştığı *Halit Beyin* yerini alabileceğini düşünmemiştir (SHT). Varlık Vergisi kanunundan sonra nakit sıkıntısına giren vergi mükellefleri mallarını yok pahasına satmak sorunda kalmışlardır (Tezel, 2002: 263). Sermaye değişimi bir devlet politikası olarak uygulanmış ve ticari hayatta azınlıkların piyasadan çekilmeleri sağlanmış, iktisadi millileştirmenin yeni bir aşamasına geçilmiştir (Oran, 2002:392). 1935 ve 1950 nüfus sayımlarının karşılaştırılması,

Rum, Ermeni ve Yahudilerin sanayi ve ticarete toplam istihdam içindeki paylarının önemli ölçüde azaldığını ortaya koymaktadır (Tezel, 2002: 263). *Halit Beyin* Yahudi kökenli akli dengesi yerinde olmayan eşi *Bayan Nora*'ya koyulan dört yüz bin liralık vergi miktarı ve kayıtlarda kadının ticaret erbabı ve askerliğini yapmamış olarak görünmesi, verginin eşitlik ilkesiyle belirlenmediğinin ve keyfilüğünün bir göstergesidir (SHT:87). Verginin ödeme süresi on beş gün olarak belirlenmiştir ve ödemeyenlerin mallarına icra yoluyla el konulmuş, bu mallar mezatlarda satılmaya başlanmıştır. *Durmuş* karakteri gibi Anadolu'dan gelen ve elinde sıcak para olan yeni zenginler, bu malları ucuza ve vadeli almışlardır.

“Her düşkünün malını ucuza kapatmış, çok kısa sürede sayılı varlık sahiplerinden biri olmuştu. Ekalliyetlerin mallarını önceden peyliyor, sonra pazarlamaya çıkıyordu. Perakende dükkânları olanlar satılan ekalliyet mallarını alıp, bir süre depoda beklettikten sonra el altından dağıtıyordu. Trabzon'a, Diyarbakır'a, Denizli'ye kadar yayılmış bir şebekenin başıydı.” (SHT: 78).

Moda Kulübü işletmecisi, *Durmuş*'a yaşananları özetler, “Servetin el değiştirmesi mirasta da olur. Bir servet sınıf değiştiriyorsa işte o zaman fırsat doğuyor demektir. Her şey altüst olur.” (SHT: 182).

2.2. 1950'ler Dünya Ekonomisiyle Tarıma Dayalı Bütünleşme

“Bazı Şeyler Değişir”

Türkiye’de kalkınma stratejisi ve iktisat politikaları, İkinci Dünya Savaşı’nı izleyen dönemde, kapitalist dünya ekonomisinin ABD liderliğinde yeniden yapılandığı bir konjonktürde şekillenmiştir (Özcan, 2015: 39). 1950 yılında yapılan seçimlerle Türkiye’de siyasi iktidar el değiştirmiş, ancak Demokrat Parti’nin bu başarısı birdenbire gelmemiştir. 1946 seçimlerini kaybetmiş olsa da, o yıl mecliste elde ettiği kısıtlı sandalye sayısı önemli bir zaferdir. Zira karşısındaki parti bütün devlet katlarında ve bürokraside tartışmasız bir kontrole sahiptir ve kurucu parti konumundadır. CHP’nin iktidar üzerindeki tek elinden gönüllü bir şekilde vazgeçmesinin hem iç hem de dış nedenleri vardır. Türkiye’nin Birleşmiş Milletler’e katılmasının ve Sovyetlerin toprak ve askeri üst talepleri sebebiyle Batı’yla ilişkilerini geliştirmesinin aynı zamanda psikolojik-siyasal bir uyum gerektirdiği gerçeği dış nedenler olarak ortaya konabilir. İçerideki baskılar da aynı derecede etkilidir. Monolitik siyasal sistem, toplum ile devlet arasında çatışma yaratan çoğulcu sosyal yapı üzerinde sıkıntı yaratmaktadır. Farklı siyasal grupların temsil talepleri siyasal sistemin değişmesine neden olmuştur (Karpaz, 2010: 230-231). 1946 seçimleri bir sonraki seçim için gösterge mahiyetindedir. Seçim kanunundaki değişikliklerden; gizli oy, açık sayım, yargı güvencesinden sonra 1950 yılındaki

seçimlerin sonucunun en azından halk için beklenildiği Şekilde sonuçlandığı söylenebilir (Kahraman, 2012: 186-187). Savaş yıllarında ortaya çıkan ekonomik maliyetler, tarımsal ürün fiyatlarındaki artıŐlar, Varlık Vergisi ve Milli Korunma Kanunu çerçevesinde yapılan uygulamalar ile devlet iŐletmelerinden kaynaklanan haksız rekabet koŐullarının yarattığı rahatsızlık ve tedirginlik, daha liberal bir ekonomi beklentisi içinde olan sermaye çevrelerini, Köy Enstitüsü uygulaması ve toprak reformu girişimleri ise büyük toprak sahiplerini DP saflarına katmıştır (zcan, 2015: 39-40). Küçük toprak sahipleri de büyük oranda yeni partiye geçmiştir. Çünkü DP'nin onlara ekonomik anlamda vaatleri vardır. Seçim sonuçları daha belli olmadan herkesin ilgisi yeni partinin üzerindedir. Kalkınma tarıma dayalı ve devlet destekli olduğu için toprak sahiplerinin gözü ve kulakları beklenen iktidar deėiŐikliėindedir. “Diyorlar ki, seçimi karşı parti kazanırsa, memlekete ziraat makinelerinden başka yabancı sermaye ve Őüphesiz döviz akacakmıŐ.” (H:70).

Hanımın iftliğinin merkezi figürlerinden olan ve gücü ve otoriteyi temsil eden *Muzaffer Bey*, Cumhuriyet devrimlerine bağlı zengin bir toprak ağasıdır. Yeni partinin rüzgârı arkasına alması, Amerika'nın yeni partiyi desteklediği yönündeki haberler ve zirai yardım yapılacak olması *Muzaffer Beyi* DP'ye yakınlılaŐtıracaktır. “Şaşılacak bir Şey yok. Yeni partinin liberal politikası benim de iŐime gelir.”(H:70).

Toprak meselesi sebebiyle köylüler ile *Muzaffer Bey* karşı karşıya gelmiştir. Köylülerin ekip biçtikleri topraklar hazine malı olmasına rağmen *Muzaffer Bey* tarafından ele geirilmıŐtir. Bazı tapulu araziler bile *Muzaffer Beyin* kontrolündedir. Sırtını tek parti iktidarına dayayan *Muzaffer Bey* siyasi ilişkileri sayesinde kanunlardan kendini korumaktadır. Köylülerin umudu, siyasi iktidarın değişmesi ve zorba toprak sahiplerinin güçlerini kaybetme ihtimalleridir. Seçim sonunda toprak sahipleri ile hükümet arasındaki bir önceki döneme ait ittifakın biteceğine inanmaktadırlar. “Partileri seçimi kazanırsa biliyordu. Nerede bu türlü insan varsa hesap sorulacak, hesap vermeyenlerinse boynu vurulacaktı.”(H:109). “Benim tabancam da, topum da, mitralyzm de seçimler. Seçimleri kazandık mı ondan sonra seyreyle sen gmbrty.” (H:117).

Muzaffer Bey, ticari konumunu ve servetini tek parti iktidarı döneminde kazanmıştır. Ancak rzgrın yeni partiden yana estiğinin farkındadır. Bir Şeyler yapmalıdır, ama DP saflarına geçerse çevresinin nasıl tepki vereceğini bilmemektedir. Öte yandan gücünü ve konumunu devam ettirmek istiyorsa iktidara gelmesi kuvvetle muhtemel yeni partiyi desteklemesi gerektiğinin de bilincidir. *Muzaffer Beyin* durumu kurumsallaşmış bir sistemde bu kadar yoğun yaŐanmaması gereken bir ikilemdir.

“Muzaffer Bey tereddütlerden kurtulamıyordu. Çıkarı peşinde koşmak kalleslik sayılmazdı ama...”(HÇ:77). “Her şey, zamanın karşı partiden yana çalıştığını belli eder tarzda ağır basmaktaydı. Bunu seziyordu. Sezgi de değil, görüyordu. Elle tutulur gibi besbelliydi bu. Ama dokuzyüzotuzu bilenler için, temkin esastı. O zaman da böyle her şey Serbest Fırka lehine dönmüşken, tepeden inme bir emir, ortalığı tuzla buz edivermişti... O zaman? Ne olur o zaman? Hele partiden istifa etmişse...” (HÇ:78). “Halkın karşı partiye ilgisi dokuzyüzotuzdan da hızlıydı. Eğer kalabalıkların keyiflerine bakılırsa, oylarını öbür tarafa vereceklerinde şüphe yoktu. Bu ise, bilhassa parti ileri gelenlerinden bazılarına göre, memleket için yıkım olurdu. İnkılaplar silinip süpürülür... Devrimlerin gölgelenmesi... Evet ama, asıl mesele şahsiydi... Köylü dış biliyor, seçim kazanılınca kurulacak “Mizan”la açılacak “Defter-i âmâl” den söz ediyorlardı.” (HÇ:237).

Bireysellikten ziyade kolektif yapının önemli olduğu, aşiret ilişkilerinin ve cemaat kültürünün hâkim olduğu kırsal alanda kan davası olgusu sıradan bir vakadır. Şeref uğruna verilen kolektif bir savaş olarak görülen kan davası, ‘biz’ ve ‘öteki’ vurgusunun yoğun olduğu cemaatlerde daha sık görülmektedir (Ökten, 2010). Tillion (2006), kültürel yapının ve kimliğin oluşumunu belirleyen başat unsurun, içinde yer alınan toplumdaki toprağa sahip olma biçimi ve bu biçimin evrimsel gelişimi olduğunu söyler. *Derviş Bey* ile kan davalı olduğu *Mustafa Akyollu Beyin* oğulları ortak olup hükümetten yüklü miktarda kredi alıp fabrika kurmaya karar vermişlerdir. Bir anlamda yıkılan feodal sistem kendi yasalarını da ardında götürmektedir.

“Mustafa Akyollu Beye çok acıyorum. Oğlu varını yoğunu satmış Rüstemoğluyla birlik olmuş fabrika kuruyormuş. Çok kredi almış hükümetten. Bu Mehmet Ali cin gibi oğlan çıktı. Onun kuracağı fabrikaya Derviş Beyin oğlu Muzaffer de ortak olmuş... Mehmet Ali ile Muzaffer’in içtikleri su ayrı gitmiyormuş. Adana’da her gün, her yerde kol kolalarmış.”(YY:240).

“Bazı Şeyler Değişmez”

Siyasi güce, kaynakların paylaşılma sürecinde meşruiyet kazandıran ideolojik güç (Gökçe, 2009), sadece siyasi ve ekonomik unsurlarla gelişmez, aynı zamanda bir zihniyet olarak da filizlendiği toplumsal ve politik kültürde yer eder. Türk siyasal düşüncesinde devlet ve onunla ilgili kavramlar başat ideoloji olarak en eski metinlerde bile geçmektedir. Cumhuriyet dönemi Türk siyasal düşüncesindeki ideolojiler, farklılıkları olmakla beraber devlet algısı hususunda çok büyük oranda benzeşmektedirler (Ertugay, 2017). *Zübük*, dolandırıcı, yalancı, ikiyezlü, fırsatçı bir karaktere sahiptir. Buna rağmen kasabalının zihninde yer eden devlet algısı nedeniyle her istediğini yapmaktadır. Çünkü her fırsatta çevresine siyasilerle olan yakınlığını vurgulamaktadır. “Yahu Zübükzâde İbraam Bey'den iyi iltimas mı

olurmuş... Hükümet onun bir dediğini iki etmez. Yeter ki istesin...”(Z:28). “Hangi taşı kaldırsan altından Zübükzâde çıkıyor. Herifin her bir yerde eli var, hükümetle mektuplaşıyor, vekillerle sabah akşam telefonlaşıyor; daha da var mı ötesi?” (Z:28). Zübük, meclisten kendisini ziyarete gelineceğini belirten bir mektup almış gibi davranır. Bu mektupta bahsedildiği gibi, kasabalının algısında da, devlet demek ‘her şey’ demektir. “Hükümet ağanın evinde konaklayacak diyorum sana... ‘Te’ demek Türkiye demek. ‘Be’ demek Büyük demek... ‘Me’ demek Millet demek... Tekrar ‘Me’ demek Meclis demek... Yani, hükümet demek, devlet demek, vatan ve millet ve her şey demek...”(Z:11). Devlet kutsal kabul edilmekte ve bir korku nesnesi olarak görülmektedir. Çoğu yerde ise hükümet devlet ile eşanlamli kullanılmaktadır. “Meşveret kurulacak. Bir devlet işi görüşülecek, esrar...” (Z:92). “Yani bu adam hükümet kaymakamı değil. Bir Hükümet kaymakamı, mümkünü yok, bu kadar iyi olamaz, halka böyle iyi hoş davranmaz.” (Z:253). “Hangisi elverişli gelirse onu yapın canım. Biz, hükümetin işine karışmayız.”(Z:214). “Lâkin hükümetten korkusundan, ne olur ne olmaz diye, kendisi ocak başkanı olmadığı gibi, kurula da girmedi.”(Z:264).

Demokrat Parti iktidara gelince kamu yatırımlarını arttırarak ve özel teşebbüsü geliştirerek hızlı büyüme amacını gerçekleştirmek istemiştir. Batı dünyası ve Amerika Birleşik Devletleri ile aynı kutupta yer almanın bir dizi avantajlar sağlayacağını düşünerek, dış yardımlara ve yabancı sermaye üzerine kurulu bir iktisadi politika uygulamıştır (Coşar, 2005). Türkiye soğuk savaş sebebiyle Marshall yardımlarından en fazla yararlanan ülkelerden biri olmuştur (Öniş ve Şenses, 2009). DP cari harcamaları azaltmaya, yatırım harcamalarını arttırmaya öncelik vermiş ve devletin ekonomideki yerini küçültmeye çalışmıştır. Böyle yaparak üretim hayatını devletin faydasız müdahalelerinden ve bürokratik engellerden kurtarmayı, sermayenin üretime kaymasını sağlayıp birey için uygun girişim ortamı oluşturmayı temel iktisadi hedef olarak belirlemiştir. Ancak başlangıçta yabancı sermaye ve dış krediye dayalı bir büyüme stratejisi öngörülse de, dış kaynak bulmakta karşılaşılan güçlükler ve yabancı sermayenin yapılan teşviklere rağmen ülkeye beklenen düzeyde gelmemesi, devletin sanayileşmede öncülüğü üstlenmesine ve iç kaynaklara yönelmesine yol açmıştır (Coşar, 2005). Teşvikleri iş adamları ve büyük toprak sahiplerine veren bir siyaset izlenmiştir (Duman, 2007). *Yusufçuk Yusuf* ‘un ana teması bir sistem, bir dönem değişimidir. Ağalık sistemi yeni üretim biçimleriyle birlikte artık yok olmaya başlamıştır. Demokrat Parti’nin kredi yardımlarıyla ağalar sanayi alanına yatırım yapmaya koyulmuşlardır. Gelenekler ve görenekler de bu yeni dönüşümle değişime uğramakta, kan davası bile sanayi ortaklığı nedeniyle sonlanmaktadır. Ama bu dönemde devlet vaat edildiği gibi küçülmemiş,

tam tersine bürokratik kadrolar büyümeye devam etmiştir. Demokrat Parti iktidarının ilk beş yılında personel sayısındaki artış yaklaşık %41 oranında gerçekleşmiştir (Göküş, 2003: 44).

Siyasi sistemlerde iktidar değişikliği, ortada kurumsallaşmış bir devlet politikası olmadığında bürokrasiyi etkiler. Yeni iktidarın yönetici kadrosu ve programı ile bürokratların değer yargıları, siyaset ve yönetim anlayışları arasında bir benzerlik yoksa, ayrıca siyasi liderler, kendi rollerini genişletmek istiyorlarsa, bürokrasinin gücü kırılmaya başlar. Tek-Parti döneminden gelme bürokrasinin yönetim, siyaset ve sonuçta kamu yararı anlayışı ile DP iktidarının bu konudaki anlayışı çok farklı olduğundan iki kurum arasında çatışma kaçınılmaz olmuştur. Demokrat Partinin iktidara gelmesiyle bürokrasinin tek-parti dönemine göre etkinliğinde hızlı bir azalma yaşanmıştır. Bunun temel nedeni ise, Osmanlı'dan bu yana, ilk defa geleneksel yönetici grupların dışında bir grubun siyasal hayatta sivrilmesi, hatta siyasal iktidarı ele geçirmesidir (Göküş, 2003).

DP döneminde bürokratlar sadece siyasal seçkinlerle olan güçlü bağlarını kaybetmekle kalmamış, aynı zamanda nüfuzlarını, güvenliklerini ve gelirlerini de büyük oranda kaybetmişlerdir (Özbudun, 1995: 17). İzlenen politikalar tarım ve ticaret burjuvazisine büyük servet sağlarken ağır yükü geçim derdine düşen bürokratlar yaşamıştır. Bu durum bürokrasi içinde Demokrat Parti iktidarına karşı derinleşen bir hoşnutsuzluk yaratmıştır (Sencer, 1971:237). *Mahir Bey*, gözdağı vermek istediği bir konuşmasında gerekirse birçok bürokrati satın alabileceğini söyler. “İstersen kasabadaki bütün memurları Kaymakamından Mal Müdürüne, Mal Müdüründen Candarma Kumandanına kadar satın alayım.”(YY:62). İki toprak sahibi *Mahir Bey* ile *Mustafa Bey* konuşurlarken roman toprak sahipleri ile üst düzey siyaset ilişkisini ortaya serer. Ağalar sadece bürokratlarla değil, siyasetin tepesiyle de ilişki içerisinde. Para yardımı da yapılmaktadır. “Parti İşlerini anlattı ona... D.P.’ye yaptığı yardımı unutmamışlardı. Başbakan bile geçenlerde Ankara’da kendisine onu sormuştu. Ağa nasıl, demişti. Selam söyle, gözlerinden öperim, güneşe yolum düştüğünde onu mutlaka ziyaret edeceğim demişti.”(YY:104).

Her şeye rağmen bürokrasi etkinliğini hala sürdürmektedir. *Yusuףçuk Yusuף*’ta Akçasaz bataklığı kurutulduktan sonra orada değerli hale gelecek toprağı kimin alacağı üzerine büyük bir kavga vardır. Bu uğurda köylüler tarafından küçük toprak sahibi ağalardan biri bile öldürülür. *Mahir Bey*, sahip olmak için kavga edilen Akçasaz bataklığı hakkında Yüzbaşı ile konuşurken bataklığın köylülerin eline bırakılamayacak kadar önemli ve değerli olduğunu, bunun sadece kendi çıkarına değil, birçok kimsenin de çıkarına ters olacağını anlatır.

“Efendim, tehlike büyük, gerçekten büyük muhterem yüzbaşım... bu bataklığı hükümet kuracaktır. Kesinlikle kurutma kararı alınmıştır. Yalnız, şimdi kurutulursa (köylüler tarafından) yağma edilecektir.

Halbuki... Biz de, hükümetle birlikte... Bataklıktan kurtarılacak toprağın büyük bir kısmında bir kooperatif kuracağız. Toprağı işleyecek geliştireceğiz. Mesela büyük bir okalıptüs ormanı yapacağız. Bu kooperatife herkes ortak olabilecek, mesela siz, Savcı Bey, hâkimler, öteki aylıkları yetmeyen memur kardeşlerimiz... Bu orman on yılda, bilemedin on beş yılda yetişir ve ortaklara bir istikbal olur.”(YY:221).

İş dünyası açısından bürokratik yapının oturmamış ve istikrarsız niteliği DP’nin bu konudaki reform girişimine rağmen 1950’li yıllarda da devam etmiştir (Buğra, 1994: 225). *Kurtlar Sofrası*’nda *Asım Taga* sırtını iktidara dayamış ve bu şekilde çok para kazanmıştır. Traktör ticareti için Türkiye’ye gelmiş yabancı bir şirketin temsilcisi olan Freddy Mills ile ortak iş yapmak istemektedir. Traktör ithalatını kendisi yapacaktır ve zaten partiye de hep yakın bir iş adamı olmuştur. Fakat işin kurulma aşamasında Dış İşleri’nde avanta almak isteyenler çıkar. Asım Taga buna sinirlenirken zaten partiye sık sık yardımda bulunduğunu, hatta iş adamlarıyla parti arasında aracılık yaptığını da söyler. Hükümet ticaret ve sanayi odası seçimlerine müdahil olduğunda aracılığı Asım Taga yapmıştır.

“Arkasından bir telefon daha: - Alo, Şehirlerarası mı? Ankara’da, Yüksel Palas’da, Balıkesir Milletvekili Recai Kurter’le görüşmek istiyorum. Çok acele. Burası Taga İthalat, numaramız... Hemen bir yaprak cıgarası buluyor, üst üste birkaç defa yakıyor ve söndürüyor. Elleri, gözleri aynı anda birçok yere birden dağılıyorlar: İstanbul Ekonomi Bankası İdare Heyeti salonundaki masalara; Freddy Mills’in hiçbir şekilde elini sürmeden ve söndürmeden, piposunu dakikalarca dişlerinin arasında tutuşuna; sonra karısının, başına hala köylü biçimi doladığı tülbente; Andonıça’nın biraz eğri, fakat fevkalade, sağlam ve beyaz dişlerine! İstanbul’da bir Coni’ye sahip olamıyoruz, ne o? Adımız büyük Şirket; en taşralı yanıla isyan ediyor: Ne demek efendim? İş bozan bizim saflığımız değil, başkalarının hinoğlu hinliği. Kimin aklına gelir ki Hariciye Vekaleti’nden birileri çıkıp, avantajı için işimizi bozacak? Sanki biz başka partideniz, sanki Adnan Bey, evet evet başkası değil bizzat o, Asım seni mebus yapalım demedi. Her şeyin bir yolu yordamı, her şeyin bir usturubu olmalı muhterem! Seçim zamanı para gerekti mi, keseye davranan kim? Asım Taga. Ticaret ve Sanayi Odası seçimlerinde, işe yarar bir netice alabilmek maksadıyla, Parti’yle tüccarlar arasında mekik dokuyup, kulis yapan kim? Asım Taga! Teşkilatın ihtiyacı var diye bankadan bir kalemde yetmiş bin...” (KS:481-482).

Bu yıllarda devlete yanaşarak ihalelerden yararlanma, diğer kurumlarla rekabet etme, kamu iktisadi teşekküllerinden ara mal sağlama ve düşük faizli kredi alma gibi faaliyetler, bir süre sonra bağlama özgü bir ilişki biçimine dönüşmüş ve bu tür iş yapma biçimleri kurumsallaşmıştır (Dirlik, 2016: 17). *Derviş Bey* ile konuşan başka bir toprak sahibi yeni düzeni anlatır.

“Toprakta iş kalmadı. Bir fabrika ruhsatı aldın mı, tamam, iki milyon koydun mu, ama lafla koydun mu altı ay içinde lafla değil, düpedüz altı milyon kazanıyorsun...Hükümet kesenin ağzını açtı. Herkese önüne gelene... O kadar da değil efendim... Kendi yakınlarına, yani yakınlarına değil gözü tuttuğu, tuttuğunu koparır, büyük kapitalist hamuru olduğunu sezdiği kabiliyetli kişilere veriyor. Toprak, toprak bitti Beyefendi.” (YY: 587).

Bağlama özgü ilişki biçimine bir diğer örnek ise nüfuz ticaretidir. 1956 yılında DP İstanbul İl Başkanı Orhan Köprülü’nün gazete demeçleri²¹ nüfuz ticaretini olağan bir ilişki biçimi olarak yansıtmaktadır (Ecevit, 1956). *Seyit Sabri* döviz karaborsacılığı ve kaçakçılık yapan, aynı zamanda siyasiler aracılığıyla işlerini yürüten bir karakterdir. Nüfus ticareti yaparak büyük kazanç elde etmektedir.

“Başlangıçta bu fırıldak, önemsiz ve küçük bir fırıldaktı. Kendi kendine dönen, çelimsiz ve renksiz paralar getiren, bir fırıldakçık. İthalat daralmasının ilk belirtileri, transfer imkânsızlıkları, yavaş yavaş, iç ve dış alışveriş yollarını tıkamaya başladı. İçerideki para, şaşılacak bir ısrarla dışarı kaymak istiyor; dış ticaret, bazı bakanlıklar ve yüksek memurları tarafından, büyük bir spekülasyon mevzuu haline sokuluyordu. Nüfus ticareti almış yürümüşü. İşte o zaman Seyit Sabri, ilk çocukluğundan beri içinde kımıldanıp duran hırsızlama kazanç eğilimine, bütün kapıları açıverdi. Daha sonra, biraz Mordohay’ın ve Gaetano’nun uğraşmaları, biraz önemli siyaset adamları arasında tanıdıklarının bulunması, en fazla da İbrahim’in bu gibi işlere fevkalade yatkın olması, o ilk ve ufacık fırılдаğı, bir dev pervanesi oluncaya kadar büyötmeye götürdü onları.”(KS:251).

Çok partili hayata geçiş, iktidar değişimi, iki kutuplu dünyada Amerika’nın önderliğindeki kapitalist bloğun içinde yer alma, dışa açık büyüme, tarımsal kalkınma²², devlet eliyle sanayileşme politikasının terk edilmesinin istenmesi, özel teşebbüsün desteklenmesi ve popülist bir söylem etrafında şekillenen geniş toplumsal koalisyon (Özcan, 2015: 39), 1950’li yılların değişim yılları (Öymen, 2006) olarak tanımlanmasının nedenleridir. Ancak iyi tasarlanmış bir sanayi politikasının olmayışı, tarımsal üretim hızındaki yavaşlama, özel sektörde beklenen atılımın gerçekleşmeyişi sanayileşme konusunda devleti tekrar başat unsur olarak sahneye çıkarmıştır (Özcan, 2015).

²¹ Orhan Köprülü bu demeci kendisinin vermediğini iddia edecek, o zaman bizzat DP Genel İdare Kurulu’nun nüfuz ticaretini olağan sayan açıklamayı kaleme aldığı şüphesi tartışmaları daha da alevlendirecektir.

²² Ziraatın modern alet ve makinelerle yapılmasını sağlamak adına en büyük hamle II. Dünya Savaşı’ndan sonra yayımlacı bir politika izleyen Sovyetlere karşı ABD’nin Türkiye’yi Marshall Planı içine dâhil etmesiyle gerçekleşmiştir (Barış, 2009).

SONUÇ

Sanatın üzerinde mutabık olunan bir tanımını yapmak zor olsa da, sanat temelde insanı merkeze koyarak onun varoluşunu anlamlandırma çabası olarak yorumlanabilir. Kurmaca veya daha somut ve geleneksel formlar olarak mitler, masallar, destanlar, ya da kısaca anlatılar insanlık tarihi kadar eskidir. Bir anlamda ilkel komünal topluluklardan itibaren insanlar bir arada durmak için anlatılara ihtiyaç duymuşlardır. Anlatılar insanların kolektif iş birliğinin çimentosu olduğu gibi aynı zamanda komün hayatının hem en basit hem de en sofistike iletişim aracı olmuştur. Olaylar, deneyimler, yaşantılar anlatılar aracılığıyla hem grup içinde paylaşılmış, hem de bir sonraki kuşaklar bu anlatılarla o komünün ebedi ve edebi birer parçası olmuşlardır. Anlatılar içinden çıktıkları gerçek hayatın hem bir temsilini hem de o hayattan ayrı insanlığa kılavuz olan, deneyimlerle harmanlanmış ikinci bir varoluş biçimini yaratmışlardır.

Genel olarak modern kurgu eserleri, özel olarak ise roman bu anlatıların daha kompleks formları olarak değerlendirilmektedir. Roman, diğer edebi türler arasında en geç gelişmiş form olmasına rağmen, belki de bu sayede bütün formları bünyesinde eritme yeteneği, esnek ve dinamik yapısı, öyküleme çeşitliliği ve kendine has anlatım biçimi ile her dönemde edebi türler arasında en çok ilgi çeken olmuş, geniş kitlelere ulaşmayı başarmıştır. Modern bireyin nereden geldiğini, bugün olduğu yeri ve nereye gittiğini bilme ihtiyacını karşılayan anlatıların en güçlü temsilcisi olan roman sanatı günümüzde de farklı biçim ve biçimlerde yazılarak halen gelişimini sürdürmektedir.

1950'lerden itibaren genelde kurgu eserler özelde roman sanatı sosyal bilimlerde kimi zaman bir eğitim aracı, kimi zaman bir veri kaynağı, kimi zaman sonuçları destekleyici bir unsur olarak, kimi zaman da metni zenginleştirmek için farklı biçimlerde kullanılmaya başlanmıştır. Yönetim ve organizasyon çalışmalarındaki kuramsal çeşitlilik ve görgül çalışmalardaki bağlam genişlemesi, çok farklı veri kaynaklarından yararlanmayı da beraberinde getirmiştir. Kurgu eserlerin genel olarak sosyal bilimlerde özel olarak yönetim çalışmalarında kullanılmasının alana yeni bir perspektif katacağı düşüncesinden hareketle tasarlanan bu çalışmada, Türkiye'de iş sisteminin oluşumunda kurucu ve belirleyici aktör konumunda olan devlete, 1908 ile 1950'li yılları anlatan ve panoramik bir okuma imkânı sunduğu için seçilen on roman ekseninde bakılmaya çalışılmıştır. Aşağıdaki tabloda romanlardan çıkan sonuçlar özetlenmiştir.

Türk İş Sisteminin Temel Dinamiklerinin 1908-1960 Aralığındaki Görünümü		
Dönemler	Devlet ve Ticaret Erbabının Niteliği	Devlet ve Ticaret Erbabı Arasındaki İlişkinin Özellikleri
1908-1923	Modernleşme yolunda iktisadi kalkınmada devlet belirleyicidir. Devlet İktisadi kalkınmayı Müslüman-Türk unsur üstünden yapma yolunu seçmiştir. Müslüman- Türk ticaret erbabında sermaye birikimi kısıtlıdır.	Devlet ile ticaret erbabı ilişkisinde devletin rolü geleneksel Türk ailesindeki hem korkulan hem saygı duyulan baba figürüyle özdeşdir. Ticaret erbabı, devletin kurduğu ve rolleri dağıttığı bu oyunda devletin gayrimüslimlere karşı kendisini kolladığının farkında olarak kalkınmadaki konumunu önemsemektedir. Ekonomik hayatın gelişmesi devletin gelişmesiyle eş anlamlı görülmekte, bunu sağlamak ise bir çeşit görev gibi kabul edilmektedir.
1923-1950	Girişimci sınıf yaratılma aşamasında Devlet piyasanın temel/tek aktörü konumundadır. Sınırlı sayıdaki girişimci ile devlet arasında güçlü bir ilişki vardır.	Ticaret erbabı için temsil sorunu ve kalkınma gibi saiklerle çalışmak değil spekülâtif ve kolay kazanç peşinde koşmak daha önemli olmuştur. Doğrudan yatırım yerine bizatihi bürokrasi kademeleriyle yakın ilişkiler içinde olmak kolay kazanç elde etmenin etkili bir yöntemi olarak kabul görmüştür. Özellikle savaş döneminde ortaya çıkan ekonomik daralma, savaş ekonomisinden yararlanıp haksız ve kolay kazanç elde etmeye çalışan büyük bir tüccar ve çiftçi grubu ortaya çıkarmıştır.
1950-1960	Liberal dönüşüm yapısal bir değişiklik yaratmamıştır. Devlet başat aktör olma durumunu sürdürmektedir. Ticaret erbabı, iktidar değişimine kendini hazırlamış, siyâsilerle yakın ilişki içinde olmaya devam etmiştir.	Küçük tüccar, çalışan kesim ve köylüler, iktidar değişikliğinin mevcut bürokrasi-ticaret erbabı ilişkisini sonlandıracağı, daha adil, paylaşımcı, liberal bir sistemin geleceği beklentisi içindedir. Ticaret erbabı oturmuş bir sistemde olmayacak bir gayret içine girer ve yeni dönemde yeni roller edinerek konumunu muhafaza eder. Söylem değişikliği göze çarpmaktadır. Bürokrasi, Ankara ya da devletten bahsedildiğinde doğrudan “devlet” tanımlanması kullanılmaktayken, hükümet-devlet ayrımı vardır artık

Türk iş sisteminde hem kurucu hem de dönüştürücü bir aktör olan devlet başat aktör olarak her zaman merkezi konumunu korumuştur. Çalışmaya konu olan romanlarda da devlet, İkinci Meşrutiyet’ten 1960’a kadar olan dönemde ticaret erbabıyla olan ilişkisinde etkin ve belirleyici unsurdur. Devlet toplumdan bağımsız dışsal bir aktör değil, bağlamı belirleyen bir yapıdır. Konjonktürel kararlarla zaman zaman farklı siyasi ya da ekonomik politikalar izlese de, kendi merkezi konumunu ve karar alma iradesini başka bir güçle paylaşmamıştır.

Romanlarda devlet ile ticaret erbabı ilişkisinde devletin rolü geleneksel Türk ailesindeki hem korkulan hem saygı duyulan baba figürüyle özdeşdir. Özellikle İkinci Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’in ilk yıllarına kadar olan dönemde ticaret erbabı, devletin kurduğu ve rolleri verdiği bu oyunda devletin gayrimüslimlere karşı kendisini kolladığının farkında olarak, kendisinin de kurucu bir aktör olduğunu düşünmekte, kalkınmadaki konumunu önemsemektedir. Bu dönemde bariz bir şekilde verilen biz ve onlar ayrımı, savaş,

tehcir, mübadele gibi olayların gayrimüslim azınlığın hâkim olduğu ticaret gibi alanları Türk-Müslüman unsurlara devlet desteğiyle birlikte açması, romanlardaki ticaret erbabı için sadece para kazanma güdüsüyle bir iş yapmayı değil, aynı zamanda Türk modernleşme projesini büyük ölçüde sahiplenmeyi de beraberinde getirmiştir. Örneğin bu dönemde, ticaret erbabı için, ticaretle uğraşma, para kazanma, yeni bir iş kurma isteği sadece iktisadi alanla ve bu alanın uzantılarıyla açıklanabilecek bir olgu değildir. Modernleşme, Batılılaşma ve bu kavramlarla koşut giden kimlik sorunları ticari hayatın içindedir hep. Ekonomik hayatın gelişmesi devletin gelişmesiyle eş anlamlı görülmekte, bunu sağlamak ise bir çeşit görev gibi kabul edilmektedir. Sadece yeni bir ticari atılıma girecek bir girişimci değil, daha mütevazı bir işte çalışacak bir kişi bile, özellikle Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde, buna milliyetçi bir cepheden bakma eğilimindedir. Özellikle Cevdet Bey için ticari olarak büyümek ve bu alanda muvaffak olmak bireysel bir başarıdan çok, bir temsil sorunu olarak görülmekte ve bu başarı Müslüman-Türk sınıfın başarısı olarak algılanmaktadır. Devlet piyasanın temek aktörü olarak, İttihat ve Terakki döneminden devraldığı iktisadi politika doğrultusunda gayrimüslim unsurları piyasadan uzaklaştırarak kendi milli burjuvazisini yaratmaya çalışmıştır.

1930'lardan sonra ise ticaret erbabı için temsil sorunu ve kalkınma gibi saiklerle çalışmak değil de spekülatif ve kolay kazanç peşinde koşmak daha önemli olmuştur. Doğrudan yatırım yerine bizatihi bürokrasi kademeleriyle yakın ilişkiler içinde olmak kolay kazanç elde etmenin etkili bir yöntemi olarak kabul görmüştür. 1940'lar ise savaş dönemi olması nedeniyle ekonomik olarak zor bir dönemdir. Savunma harcamaları artmış, çalışan etkin nüfus askere alınmış, savunma harcamalarının para basarak finanse edilmesi nedeniyle ülke enflasyonla tanışmıştır. Siyasi kadrolara ve yüksek bürokrasiye çok geniş yetkiler veren iktisat politikaları nedeniyle gelir dağılımında önemli değişiklikler olmuş, kalkınma ya da sanayileşme girişimleri kesintiye uğramıştır. Bu dönemde ortaya çıkan ekonomik daralma, savaş ekonomisinden yararlanıp haksız ve kolay kazanç elde etmeye çalışan büyük bir tüccar ve çiftçi grubu ortaya çıkarmıştır. Özellikle *Sonsuz Panayır* ve *Salkım Hanımın Taneleri* romanlarında savaş dönemi karaborsadan kazanç sağlayan tüccar karakterler anlatılmaktadır. Bu karakterler aynı zamanda dönemin bürokrasi kademeleriyle yakın ilişki içindedirler. *Salkım Hanımın Taneleri*'nde Varlık Vergisi Kanunu sermayenin sistemli bir biçimde el değiştirmesi olarak görülmekte, bu kanun İttihatçıların sermayenin gayrimüslimlerden Müslüman-Türk unsurlara geçmesi için uyguladıkları politikaların bir devamı niteliğinde değerlendirilmektedir. Piyasayı etkileme potansiyeline sahip başka bir kurum olmadığından bu dönemde bürokratik kadrolarla ilişki içine girip spekülatif kazanç elde etme çabası başat iktisadi girişim konumundadır.

1950’li yıllarda Türkiye’de önemli değişiklikler yaşanmıştır. Kurucu parti iktidarını kaybetmiş, uygulanan ekonomi politikaları farklılaşmış, bürokrasi önemli kazanımlarını kaybetmiştir. Bu dönemi anlatan romanlarda değişim beklentisinin yaşanan değişimin kendisinden çok daha büyük olduğu göze çarpmaktadır. Küçük tüccar, çalışan kesim ve köylüler, iktidar değişikliğinin mevcut bürokrasi-ticaret erbabı ilişkisini sonlandıracağı, daha adil, paylaşımcı, liberal bir sistemin geleceği beklentisi içindedir. Ama beklentiler gerçekleşmez, toprak sahipleri ve iş adamları siyasilerle olan ilişkilerini aynı şekilde sürdürürler. Hatta önceki iktidarla olan ilişkilerini unutturmak için daha yoğun bir çaba harcarlar. Ticaret erbabı oturmuş bir sistemde olmayacak bir gayret içine girer ve yeni dönemde yeni roller edinerek konumlarını muhafaza ederler. 1950’li yıllarda beklenen liberal değişim devletin piyasayı bir aktör olarak belirleme konumunda yapısal bir değişiklik yaratmamış, devletin önemini daha da arttırmıştır.

1950’li yıllarda daha önceki dönem romanlarında olmayan bir söylem değişikliği göze çarpmaktadır. Daha önceki dönem romanlarında bürokrasi, Ankara ya da devletten bahsedildiğinde doğrudan “devlet” tanımlanması kullanılmaktayken, 1950’li yılları anlatan dönem romanlarında hükümet-devlet ayrımı vardır artık. Hükümet kullanımı yaygındır.

Bu çalışma Öniş ve Şenses’in (2009) dönemleştirmesinde 1. Evreyi genişleterek kendisine zaman aralığı olarak almıştır. Ancak konu edinen romanlar ölçeğinde bu dönemin blok olarak değerlendirilemeyeceği devletin her daim güçlü olmasına rağmen, bu gücün karşısında konumlanmış olan ticaret erbabının kendini konumlama biçiminin değişkenlik arz ettiği görülmüştür. Ayrıca Türk iş sistemi çalışmalarının Cumhuriyet dönemi ile başlamaması, bu dönemi oluşturan siyasi, ekonomik ve sosyal koşulların izinin İkinci Meşrutiyet dönemine kadar götürülmesi gerektiği düşünülmektedir.

Bu döneme daha sonraki çalışmalarda farklı kurgu eserler eşliğinde bakılması dönem ve bağlam hakkında daha detaylı çıkarımlar sağlanmasını olanaklı kılacaktır. Özellikle İkinci Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’in ilanına, oradan on’ar yıllık aralıklarla bu blok dönemin analizine gidilmesi durumunda daha kapsamlı bilgi edinilmesi mümkün olabilecektir.

KAYNAKÇA

- Acar, E. (2000). “Cevdet Bey ve Oğulları’nın Mekanında Zaman ve Anlam”. Engin K. (Der.). *Orhan Pamuk’u Anlamak*, İletişim Yayınları, İstanbul, 50-62.
- Addleson, M. (2000). “What is good organization?: Learning organizations, community and the rhetoric of the bottom line”. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 9(2): 233-252.
- Adivar, H. E. (2016). *Sonsuz Panayır*. Can Yayınları, İstanbul.
- Adorno, T. W. (2004). *Edebiyat Yazıları*. (Çev. S. Yücesoy ve O. Koçak), Metis Yayınları, İstanbul.
- Agassi, J. B. (1974). “Objectivity in the social sciences”. *Philosophy of Science*, 11: 305-316.
- Ağcan, M. A. (2013). “İnsanlık, Sosyo-politik Topluluk ve Evrensellik/Farklılık: Andrew Linklater, Eleştirel Kuram ve Küresel Siyaset”. *Uluslararası İlişkiler*, 10 (37): 3-35.
- Ahmad, F. (2002). *Modern Türkiye’nin Oluşumu*. Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Akman, E. (2013). “Yakup Kadri Karaosmanoğlu Üzerine Bazı Düşünceler ve Unutulan Bir Makalesi: Kastamonu”. *Sosyal Bilimler*, 3 (2): 31-60.
- Akşin, S. (2003). *Yakınçağ Türkiye Tarihi*. Milliyet Kitaplığı, İstanbul.
- Alvarez, J. L. ve Merchan, C. (1992). “The role of narrative fiction in the development of imagination for action”. *International Studies of Management and Organization*, 22 (3): 27-45.
- Alver, K. (2015). “Türkiye’de Edebiyat Sosyolojisi Çalışmaları Üzerine Bir Değerlendirme”. *Sosyoloji Konferansları*. 52: 343-354.
- Andaç, F. (2002). “Romanın Yüzyılı”. *Türk Romanı Özel Sayısı*. Hece Yayıncılık, Ankara.
- Ankara Enstitüsü Vakfı, (1997). *Ankara Nereye?* Ankara Enstitü Vakfı Yayınları, Ankara.
- Artun A. (2015). *Bir Muamma Sanat Hayat Aforizmalar*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Astley, W. G. ve A. H. Van de Ven (1983). “Central Perspectives and Debates in Organization Theory”. *Administrative Science Quarterly*, 28(2): 245 – 273.
- Ataman, K. (2016). “Bilimsel Sosyal Bilim İdealinin Açmazları: Bir Hermenötik Açılım Teklifi”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17 (2): 313-329.
- Atay, F. R. (2008). *Çankaya*. Pozitif Yayıncılık, İstanbul.

- Avcı, M. (2014). “Atatürk Dönemi Demiryolu Politikası”. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 54: 39-58.
- Aydın, E. (2009). “Edebiyat Sosyoloji İlişkisinde Sosyolojik Kaynak ve Ölçütler”. *Turkish Studies*, 4(1): 357-370.
- Aytaç, G. (2000). “Cevdet Bey ve Oğulları”. Engin K. (Der.). *Orhan Pamuk’u Anlamak*. İletişim Yayınları, İstanbul, s. 28-44.
- Aytaç, G. (2016). *Çağdaş Türk Romanı*. Doğu Batı Yayınları, Ankara.
- Badiou, A. (2013). *Etik*. (çev. T. Birkan). Metis Yayınları, İstanbul.
- Bahou, V. (1961). “Social science and literature”. *Peabody Journal of Education*, 39 (3): 162-168.
- Bahtin, M. (2005). *Sanat ve Sorumluluk*. (çev. C. Soydemir). Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Baker, K. M. (1969). “The early history of the term social science”. *Annales of Science*, 20(3): 211-226.
- Balcı, Y. (2002). *Türk Romanında Aydın Problemi (1908-1950)*. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Bali, R. (2012). “Toplumsal Bellek ve Varlık Vergisi”. E. Özyürek. (Ed.). *Türkiye’nin Toplumsal Hafızası*. İletişim Yayınları, İstanbul, s. 87-126.
- Balkız, B. (2015). “Türk Modernleşmesi, Pozitivizm ve Sosyoloji”. *Mediterranean Journal of Humanities*, 2: 123-149.
- Barış, E. (2009). “Türkiye-ABD İlişkilerinde Truman Doktrini ve Marshall Planı”. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12 (21) : 391-393.
- Barthes, R. (1997). *Göstergebilimsel Serüven*. (çev. M. Rifat). Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Bauman, Z. (1999). *Sosyolojik Düşünmek*. (çev. A. Yılmaz). Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Bauman, Z. (2011). *Postmodern Etik*. (çev. A. Türker). Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Becker, H. S. (2016). *Toplumu Anlamak*. (Çev. Ş. Geniş, E. Arıcan ve M. Hazır). Heretik Yayın, Ankara.
- Belge M. (1975). “Politik Roman Üzerine”. *Birikim Dergisi* 9: 40-44.
- Belge M. (1998). *Edebiyat Üstüne Yazılar*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Belge, M. (2008). *Genesis*. İletişim Yayınları, İstanbul.

- Berger, P. L. ve Luckmann, T. (2008). *Gerçekliğin Sosyal İnşası*. (çev. V. S. Öğütle). Paradigma Yayınları, İstanbul.
- Berger, R. ve Quinney, R. (2005). "The Narrative Turn in Social Inquiry". R. Berger ve R. Quinney (Ed.). *Storytelling Sociology: narrative as social inquiry*. Lynne Rienner Publishers, Boulder.
- Berkman, Ü. ve Özen, Ş. (2007). "Turkish business system and managerial culture: State dependency and paternalism in transition". E. Davel, J. Dupuis ve J. Chanlat (Ed). *Gestion en contexte interculturel: Approches, problematiques, pratiques et plongees*: 1-25, Quebec: Presse de l'Universite Laval et TELUQ/UQAM.
- Beyes, T. (2009) "An aesthetics of displacement: Thomas Pynchon's symptomatology of organization". *Journal of Organizational Change Management*, 22(4): 421-436.
- Bezirci, A. (1984). *Orhan Kemal*. Tekin Yayınevi, İstanbul.
- Blotner, J. (1955). *The Political Novel*. Doubleday, Garden City.
- Boland, R. J. (2005). "Identity, Economy and Morality in 'The Rise of Silas Lapham'". *Good Novels, Better Management: Reading Organizational Realities in Fiction*. Taylor & Francis e-Library.
- Boratav, K. (2003) "İktisat Tarihi". S. Akşin (Ed.). *Yakınçağ Türkiye Tarihi*. Milliyet Yayınları, İstanbul, s. 297-379.
- Boratav, K. (2005). *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002*. İmge Kitapevi, Ankara.
- Bozdağ, Ö. S. (2013). "İffet'te Emile Zola ve Naturalizm Etkisi". *Folklor Edebiyat*, 76: 233-239.
- Bruner, J. (1990). *Acts of meaning*. Harvard University Press, Cambridge, MA.
- Buğra, A. (1998). "Class, culture, and state: An analysis of interest representation by two Turkish business associations". *International Journal of Middle East Studies*, 30: 521-539.
- Buğra, A. (2003). "The place of the economy in Turkish society". *The South Atlantic Quarterly*, 2(3): 453-470.
- Buğra, A. (2005). "Türk İşadamları ve Liberalizm". T. Bora ve M. Gültekinil (Ed.). *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Liberalizm*. İletişim Yayınları, İstanbul, s. 385-389.
- Buğra, A. (1994). *Devlet ve İşadamları*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Buğra, A. ve Savaşkan O. (2015). *Türkiye'de Yeni Kapitalizm*. (çev. B. Doğan). İletişim Yayınları, İstanbul.

- Bumpus, M. (2000). "Brothers and sisters: A novel way to teach human resources management". *Journal of Management Education*, 24(3): 366-377.
- Burak, D. M. (2003). "Osmanlı Devleti'nde Jön Türk Hareketinin Başlaması ve Etkileri". *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 14: 291-318.
- Burrell, G. ve Morgan, G. (1979). *Sociological paradigms and organisational analysis*. Heinemann, New York.
- Butler, R. (1997) "Stories as Experiments in Social Inquiry". *Organization Studies* 18(6): 927-948.
- Carlin, A. P. (2010). "The corpus status of literature in teaching sociology: Novel as sociological reconstruction". *American Sociologist*, 41 (3): 211-231.
- Case, P. (1999). "Organization studies in space: Stanislaw Lem and the writing of social science fiction". *Organization* 6 (4): 649- 671.
- Celal, M. (2016). "Korkmayan İnsandan Korkulur". http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/kitap/555063/_Korkmayan_insandan_korkulur_.html. (erişim tarihi: 10.09.2017).
- Clegg, S. R., C. Hardy ve W. R. Nord (Der.) (1996), *Handbook of Organizational Studies*. Thousand Oaks, CA Sage
- Clifford, j. ve Marcus, G.E. (ed.). (1986). *Writing Culture: The Poetics and Politics Of Ethnography*. University Of California Press, Berkley.
- Clough, P. (2002). *Narratives and Fictions in Educational Research*. Open University Press, Buckinghamshire.
- Cohen, C. (1998). "How literature can be used to assist in the education of managers". *The Learning Organization*, 5(1): 6-14.
- Coser, L. A. (1963). *Sociology Through Literature: An Introductory Reader*. Englewood Cliffs, Prentice Hall.
- Coşar, N. (2005). "Demokrat Parti Dönemi Maliye Politikası". *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 60 (1): 29-58.
- Craig-Lees, M. (2001). "Sense making: Trojan horse? Pandora's box?". *Psychology and Marketing*, 18(5): 513-526.

- Czarniawska-Joerges, B. (1995). "Narration or science? Collapsing the division in organization studies". *Organization*, 2 (1): 11-33.
- Czarniawska-Joerges, B. (1997). *Narrating the Organization: Dramas of Institutional Identity*. University of Chicago Press, Chicago.
- Czarniawska-Joerges, B. (1999). *Writing management: Organization theory as a literary genre*. Oxford University Press, Oxford.
- Czarniawska-Joerges, B. ve Montheux, G. P. (2005). "Introduction: Management Beyond Case and Clive". *Good Novels, Better Management: Reading Organizational Realities in Fiction*. Taylor & Francis e-Library.
- Czarniawska-Joerges, B. (2006). "Doing Gender unto the Other: Fiction as a Mode of Studying Gender Discrimination in Organizations". *Gender, Work and Organization*, 13 (3): 234-253.
- Czarniawska-Joerges, B. (2009). "Distant readings: anthropology of organizations through novels". *Journal of Organizational Change Management*, 22 (4): 357-372.
- Çavdar, T. (2003). *Türkiye Ekonomisinin Tarihi*. İmge Kitapevi, Ankara.
- Çetik, M. (2016). *II. Meşrutiyet ve Erken Cumhuriyet*. Kriter, İstanbul.
- Çetin, H. (2003). "Gelenek ve Değişim Arasındaki Kriz: Türk Modernleşmesi". *Modernliğin Gölgesinde Gelenek, Doğu Batı Dergisi*, 25: 11-40.
- Çetin, N. (2002a). "Tanzimat Döneminde Türk Romanı". *Türk Romanı Özel Sayısı*. Hece Yayıncılık, Ankara.
- Çetin, N. (2002b). "II. Abdülhamid Dönemini Türk Romanı". *Türk Romanı Özel Sayısı*. Hece Yayıncılık, Ankara.
- Çetiner, S. (2008). *Çöküş Yılları*. Remzi Kitapevi, İstanbul.
- Dacin, M. T., Ventresca, M.J. ve Beal, B.D. (1999). "The embeddedness of organizations: Dialogic & directions". *Journal Of Management*, 25 (3): 317-356.
- Dağıstan, U. (2017). "Anlam Arayışının İki Boyutu: Sanat Ve Bilim". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 3(6): 1495-1508.
- De Cock, C. (2000), "Reflections on fiction, representation, and organization studies: An essay with special reference to the work of Jorge Luis Borges". *Organization Studies*, 21(3): 589-609.

- De Cock, C. ve Land, C. (2006). "Organization/literatüre: exploring the seam". *Organization Studies*, 27(4): 517-535.
- Dellaloğlu, B. F. (2014). *Frankfurt Okulu'nda Sanat ve Toplum*, İstanbul, Say Yayınları.
- Demir, F. (2011). "Bürokrasi-Demokrasi İlişkisi ve Bürokratların Seçilmişlerce Kontrolü Sorunu". *Yönetim ve Ekonomi*, 18 (2) : 63-84.
- Demir, Ö. (2000). *Bilim Felsefesi*. Vadi Yayınları, Ankara.
- Denzin, N. (1998). "The art of interpretation, evaluation and presentation". N. Denzin ve Y. Lincoln (Ed.). *Collecting and Interpreting Qualitative Materials*. Sage Publications, London.
- Dirlik, O. (2016). "Türk İş Sisteminin Evrimi: Makro Kurumsal Bir İnceleme". *Yönetim ve Organizasyon Araştırmaları Dergisi*, 1(2): 5-30.
- Dişbudak, C. (2008). "Türkiye'de Makroekonomik Politikaların Dönüşümü". R. Günlü (Ed.). *Devlet ve Sermayenin Yeni Biçimleri*. Dipnot Yayınları, Ankara, s.195-239.
- Duman, M. Z. (2007). "Türkiye'de Burjuva Sınıfının Sosyal Profili". *Sosyoekonomi*, 5 (5): 33-46.
- Ecevit, B. (1956). "Prensip Partisi". <http://ecevityazilari.org/items/show/612>. (erişim tarihi: 06.11.2017).
- Eco, U. (1996). *Anlatı Ormanında Altı Gezinti*. (çev. K. Atakay). Can Yayınları, İstanbul.
- Eco, U. (2017). *Popüler Roman Kahramanları*. (çev. K. Atakay). Alfa Yayınları, İstanbul.
- Egan, M. (2000). "Managers as kings: Shakespeare on modern leadership". *Management Decision*, 38 (6): 315-328.
- Eliade M. (2001). *Mitlerin Özellikler*. (çev. S. Rifat). Om Yayınevi, İstanbul.
- Enginün, İ. (1978). *Halide Edip Adivar'ın Eserlerinde Doğu Batı Meselesi*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Erdemir, E. (2014). "Firma Nasıl Var olur? Tanpınar'ın *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* Üzerinden Kurumların Ortaya Çakışına Dair Bir İnceleme". D. G. Aydın ve Ç. Akdere (Ed.). *Edebiyatı İktisat*. İletişim Yayınları, İstanbul, s. 357-387.
- Ergün, D. (1973). *Sosyoloji El Kitabı*. Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- Ertugay, F. (2017). *Türkiye'de İdeolojiler ve Devlet Algısı*. Kadim Yayınevi, Ankara.
- Esendal, M. Ş. (2004). *Ayaşlı ve Kiracıları*. Bilgi Yayınevi, İstanbul.

- Eskridge, R (2003). "The Enduring Relationship Of Science and Art". <http://www.artic.edu/aic/education/sciarttech/2a1.html>. (erişim tarihi: 26.10.2017).
- Fay, B. (2001). *Çağdaş Sosyal Bilimler Felsefesi*. (çev. İ. Türkmen). Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Fischer, E. (2015). *Sanatın Gerekliliği*. (çev. C. Çapan). Sözcükler Yayınları, İstanbul.
- Foucault, M. (2005). *Özne ve İktidar*, Işık Ergüden (Çev). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Freyer, H. (2012). *Sosyoloji Kuramları Tarihi*. (çev. T. Çağatay). Doğu Batı Yayınları, Ankara.
- Fuentes, C. (2003). *Kendim ve Ötekiler*. (çev. Ş. Yeğin). Can Yayınları, İstanbul.
- Fulford, R. (2015). *Anlatının Gücü*. (çev. E. Kardelen). Kolektif, İstanbul.
- Gergen, K. J. (1998). "Narrative, moral identity and historical consciousness: a social constructionist account". <https://pdfs.semanticscholar.org/84a2/4510c02cf02045ebecdfa135a09e2cf68230.pdf>. (erişim tarihi: 06.11.2017).
- Gewirth, A. (1954). "Subjectivism and objectivism in the social sciences". *Philosophy of Science*, 21(2): 157-163.
- Giddens, A. (2012). *Sosyoloji*. (çev. H. Özel). Kırmızı Yayınları, İstanbul.
- Goffman, E. (2014). *Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu*. (çev. B. Cezar). Metis Yayınları, İstanbul.
- Gombrich E. H. (2014). *Sanatın Öyküsü*. (çev. Ö. Erduran ve E. Erduran). Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Gökbunar, R., Çandır, M., Arslan A. ve Özcan, P.M. (2016). "Varlık Vergisinin Türk Romanında Yansıması". *Bilig*, 78: 231-251.
- Gökçe, F. (2009). *Devlet ve Eğitim*. Pegem A Yayınları, Ankara.
- Gökçe, G., Şahin, A. ve Örselli E. (2002). "Türkiye'de Siyasetin Bürokrasi Üzerindeki Etkisi: Siyasallaşma". *S.Ü. Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 4: 45-58.
- Göküş, M. (2003). "Demokrat Parti Döneminde Türk Kamu Bürokrasinin Genel Görünümü". *Selçuk Üniversitesi İ.İ.B.F. Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 5: 41-62.
- Gulbenkian Komisyonu (2000). *Sosyal Bilimleri Açın*. (çev. Ş. Tekeli). Metis Yayınları, İstanbul.

- Harari, Y. N. (2015). *Hayvanlardan Tanrılara Sapiens*. (çev. E. Genç). Kolektif Yayınevi, İstanbul.
- Hamilton, G. G. ve Biggart, N. W. (1988). "Market, Culture and Authority: A Comparative Analysis of Management and Organization in the Far East". *American Journal of Sociology*, 94: 52-94.
- Hamzaoglu, O. (2012). "Bilimsel Yöntem Nedir". A. Şenel (Ed.). *Bilim ve Bilimsel Yöntem*. Bilim ve Gelecek Kitaplığı, İstanbul.
- Harmanşah, R. ve Nahya, Z.N. (2016). *Etnografik Hikayeler: Türkiye’de Alan Araştırması Deneyimleri*, Metis Yayınları, İstanbul.
- Hassard, J. (1993). *Sociology and Organization Theory: Positivism, Paradigms and Postmodernity*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Hatch, M. J. ve Cunliffe, A.L. (2006). *Organization Theory*. Oxford University Press: New York.
- Hegtvedt, K.A. (1991). "Teaching the sociology of literature through literature". *Teaching Sociology*, 19 (1): 1-12.
- Heper, M. (2006). *Türkiye’de Devlet Geleneği*. (çev. N. Soyarık). Doğu Batı Yayınları, Ankara.
- Hoggart, R. (1966). "Literature and Society". N. Mackenzie (Ed.). *A Guide to the Social Sciences*. The Garden City Press, Letcworh, s. 225-248.
- Hotho, J. J. (2009), "A measure of comparative institutional distance". *Center for Strategic Management and Globalization*, Working Paper No. 7.
- Huber, C. ve Munro, I. (2014). "Moral distance in organizations: An inquiry into ethical violence in the works of kafka". *Journal of Business Ethics*, 124(2): 259-269.
- Hyvarinen, M. (2007). "Analyzing narratives and story-telling". <http://www.uta.fi/yky/yhteystiedot/henkilokunta/mattikhyvarinen/index/Chapter%2026.pdf>. (erişim tarihi: 05.11.2017).
- Infante, G. C. (1999). *Şehirler Kitabı*. (çev. Z. Önal). İş bankası Yayınları, İstanbul.
- Issı, A. C. (2002). "Türk Edebiyatının Romanla Tanışması". *Türk Romanı Özel Sayısı*. Hece Yayıncılık, Ankara.
- İlhan, A. (2002). *Kurtlar Sofrası*. İş Bankası, İstanbul.

- İnalcık, H. (1992). "Comments on sultanism: Max Weber's typification of ottoman polity". <http://www.inalcik.com/images/pdfs/72506692COMMENTSONSULTANISM.pdf>. (erişim tarihi: 29.08.2017).
- İnalcık H. (1998). "Turkey: between europe and the middle east". <http://www.sam.gov.tr/wp-content/uploads/2012/01/HAL%A6-L-%A6-NALCIK2.pdf>. (erişim tarihi: 28.08.2017).
- İnsel, A. (1996). *Düzen ve Kalkınma Kısacasında Türkiye*. Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Jameson, F. (1981). *The political unconscious: Narrative as a socially symbolic act*. Routledge, London.
- Jepperson, R. L. ve Meyer, J. W. (1991). "The Public Order and the Construction of Formal Organizations", W.W. Powell ve P.J. DiMaggio (Ed.). *The New Institutionalism in Organizational Analysis*, The University of Chicago Press, Chicago, s. 204-231.
- Jones, R. A. (1975). "The use of literature in teaching introductory sociology." *Teaching Sociology*, 2(2):177-96.
- Jusdanis, G. (2012). *Kurgu Hedef Tahtasında*. (çev. Ç. Öztekin). Koç Üniversitesi, İstanbul.
- Kafaoğlu, A. B. (2002). *Varlık Vergisi Gerçeği*. Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Kahraman, H. B. (2010). *Türk Siyasetinin Yapısal Analizi I*. Agora Kitaplığı, İstanbul.
- Kahraman, H. B. (2012). *Türk Siyasetinin Yapısal Analizi II*. Agora Kitaplığı, İstanbul.
- Karabulut, K. (2005). "11 Teşrinisani 1942 Tarihli Varlık Vergisi'ne Genel Bir Bakış". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 27: 325-339.
- Karakışla, Y. S. (1998). *Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839-1950*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Karakoyunlu, Y. (2000). *Salkım Hanımın Taneleri*. Doğan Kitap, İstanbul.
- Karaosmanoğlu, Y. K. (1984). *Politikada 45 yıl*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Karaosmanoğlu, Y. K. (2016). *Panorama*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Karaosmanoğlu, Y. K. (2016). *Ankara*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Karpat, K. H. (1962). *Çağdaş Türk Edebiyatında Sosyal Konular*. Varlık Yayınevi, İstanbul.
- Karpat, K. (2010). *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset*. Timaş Yayınları, İstanbul.
- Kasaba R. (1993). *Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi*. Belge Yayınları, İstanbul.
- Keat R. ve Urry J. (1994). *Bilim Olarak Sosyal Teori*. (çev. N. Çelebi). İmge Kitapevi, Ankara.

- Kemal O. (2003). *Hanımın Çiftliği*. Tekin Yayınevi, İstanbul.
- Kemal, Y. (1993). *Yaşar Kemal Kendini Anlatıyor*. Toros Yayınları, İstanbul.
- Kemal, Y. (2001). *İnce Memed 1*. Adam Yayınları, İstanbul.
- Kemal, Y. (2004). *Yusufoçuk Yusuf*. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Keyder, Ç. (2014). *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Kırılmış, İ. T. (2013). “Tarihi Romanlarda Değişen Bakış Açısı, Küçük Ağa ve Küçük Ağa Ankara’da”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6 (28): 390- 402.
- Knorr, C. K. (1994). “Primitive classification and postmodernity: towards a sociological notion of fiction”. *Theory, Culture and Society*, 11(1): 1- 22.
- Koç, E. (1994). “Görünüş ve Gerçeklik”. *Araştırma*, 15: 235-243.
- Koç, U., Özen-Aytemur, J. ve Erdemir, E. (2017). “Powerful Actor and Hesitant Institutionalization: The State in the History of Turkish Football”, *The International Journal of History of Sport*, 33: 1-18.
- Köktürk, M. (2006). *Kültür Bilimi Yazıları*. Hece Yayınları, Ankara.
- Kudret, C. (1987). *Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman II*. İnkılap Yayınları, İstanbul.
- Kuhn, T. S. (1995). *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*. (çev. N. Kuyaş). Alan Yayıncılık, İstanbul.
- Kurdakul, Ş. (1992). *Çağdaş Türk Edebiyatı 4*. Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Kurtoğlu, A. (2012). “Siyasal Örgütler ve Sivil Toplum Örgütleri Bağlamında Hemşehrilik ve Kollamacılık”. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 67 (1): 141-169.
- Lass, A. H. (1998). *Dünya Edebiyatından Seçmeler 100 Büyük Roman 1*. (çev. N. Muallimoğlu). Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- Lefebvre, H. (2012). *Gündelik Hayatın Eleştirisi*. (çev. I. Ergüden). Sel Yayıncılık, İstanbul.
- Lewis, B. (1984). *Modern Türkiye’nin Doğuşu*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Lucaks, G. (2003). *Roman Kuramı*. (çev. C. Soydemir). Metis Yayınları, İstanbul.
- Macbeth, D. (1992). “Classroom ‘floors’: Material organizations as a course of affairs”. *Qualitative Sociology*, 15(2): 123–50.
- Magee, B. (1990). *Karl Popper’in Bilim Felsefesi ve Siyaset Kuramı*. (çev. M. Tunçay). Remzi Kitabevi, İstanbul.
- March, J. G. (2006). “Poetry and the rhetoric of management: Easter 1916”. *Journal of Management Inquiry*, 15: 70-72.

- Mardin, Ş. (2017). *Türk Modernleşmesi*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Masterman, M. (1970) “The Nature of a Paradigm”. I. Lakatos ve A. Musgrave (Ed.). *Criticism and the Growth of Knowledge*. Cambridge University Press, London, s.59-90.
- McCabe, D. (2013). “The tyranny of distance: Kafka and the problem of distance in bureaucratic organizations”. *Organization*, 13: 1-20.
- McCabe, D. (2014). “Light in the darkness? Managers in the back office of a Kafkaesque bank”. *Organization Studies*, 35 (2): 255-278.
- Meglio, M. D. (2007). “Sosyal Bilimler ve Alternatif Disiplin Modelleri”. R. E. Lee ve I. Wallerstein (Ed.). *İki Kültürü Aşmak*. Metis, İstanbul, s. 77-98.
- Merrill, F. E. (2004). “Sosyolog Olarak Balzac : Bir Edebiyat Sosyolojisi İncelemesi”. (çev. K. Alver ve M. Fişne). *Edebiyat Sosyolojisi İncelemeleri*. Hece Yayınları, Ankara, s. 43-56.
- Mitchell, M. ve Egudo, M. (2003). *A review of narrative methodology*. DSTO Systems Sciences Laboratory, Edinburgh.
<http://www.webpages.uidaho.edu/css506/506%20readings/review%20of%20narrative%20methodology%20australian%20gov.pdf> (erişim tarihi: 05.11.2017).
- Monthoux, G. P. (2005). “Docteur Clérambault in Zola’s Paradise: Notes on Naturalist Studies of Passion in Organizations”. *Good Novels, Better Management: Reading Organizational Realities in Fiction*. Taylor & Francis e-Library.
- Moran, B. (1998). *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 1*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Moran, B. (2012). *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 2*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Munro, I. ve Huber, C. (2012). “Kafka’s mythology: Organization, bureaucracy and the limits of sensemaking”. *Human Relations*, 65(4): 523–543.
- Nabokov, V. (2000). *Lolita*. (çev. F. Özgüven). İletişim Yayınları, İstanbul.
- Naci, F. (1999). *Yüzyılın Yüz Romanı*. Adam Yayınları, İstanbul.
- Nesin, A. (1997). *Zübük*. Adam Yayınları, İstanbul.
- Nisbet, R. A. (1976). *Sociology as an Art Form*. Heinemann, London.
- Nutku, Ö. (2007). *Bertolt Brecht ve Epik Tiyatro*. Özgür Yayıncılık, İstanbul.

- Oğuz, A. (2013). “Türk Demokrasi Tarihinde Muhalefet Geleneğinin Oluşması Açısından Sultan II. Abdülhamid ve Dönemi”. *Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2 (2): 109-120.
- Oktay, A. (1993). “Memduh Şevket Esendal”, *Cumhuriyet Dönemi Edebiyatı 1923-1950*. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, s. 655-667.
- Oktay, A. (2000). *Toplumcu Gerçekçiliğin Kaynakları*. Tümsamanlar Yayıncılık, İstanbul.
- Ortaylı, İ. (2008). *Osmanlıda Değişim ve Anayasal Rejim Sorunu*. İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- Ortaylı, İ. (2011). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. Timaş Yayınları, İstanbul.
- Opper, J. (1973). *Science and the Arts A Study in Relationships from 1600-1900*. Fairleigh Dickinson University Press, Associated University Presses Cranbury, New Jersey.
- Oran, B. (2002). *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt 1: 1919-1980*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Orru, M., Biggart, N.W. ve Hamilton, G.G. (1991). “Organizational Isomorphism in East Asia”. W.W. Powell ve P.J. DiMaggio (Ed.). *The New Institutionalism in Organizational Analysis*. The University of Chicago Press, Chicago, s. 361-389.
- Ökten, Ş. (2010). “Kan Davası: Kanın Öcü ya da Şeref Uğruna Verilen Kolektif Savaş”. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Antropoloji Dergisi*, 24: 165-187.
- Önal, M. (2012). *Edebiyat Sanatı*. Kurgan Edebiyat, Ankara.
- Öniş, Z. (1998). *State and Market*, Boğaziçi University Press, İstanbul.
- Öniş, Z. ve Şenses F. (2009). “Küresel dinamikler, ülke içi koalisyonlar ve reaktif devlet: Türkiye’nin savaş sonrası kalkınmasında önemli politika dönüşümleri”. F. Şenses (Ed.). *Neoliberal Küreselleşme ve Kalkınma*. İletişim Yayınları, İstanbul, s. 705-743.
- Öymen, A. (2006). *Değişim Yılları*. Doğan Kitap, İstanbul.
- Özbudun, E. (1995). “Türkiye’de Devlet Seçkinleri ve Demokratik Siyasi Kültür”. E. Özbudun, E. Kalaycıoğlu ve L. Köker (Ed.). *Türkiye’de Demokratik Siyasi Kültür*. Türk Demokrasi Vakfı Yayınları, Ankara.
- Özcan B. G. ve Çokgezen M. (2003). “Limits to alternative forms of capitalization: The case of Anatolian holding companies”. *World Development* 31(12): 2061-2084.
- Özcan, F. C. (2015). “Ellili Yıllarda Türkiye Ekonomisi”. M.K. Kaynar (Ed.). *Türkiye’nin 1950’li Yılları*. İletişim Yayınları, İstanbul, s. 39-67.

- Özen, Ş. (2002). “Bağlam, Aktör, Söylem ve Kurumsal Değişim: Türkiye’de Toplam Kalite Yönetiminin Yayılım Süreci”. *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 2(1): 47-90.
- Özen, Ş. (2014). “Recontextualizing the New Institutionalization Conception of the State to the Turkish Case”, R. Westwood, G. Jack, F. Khan ve M. Frenkel (Ed.). *Core-Periphery Relations in Organization Studies*, Palgrave Macmillan, London, s.79-99.
- Özel, M. (1990). “Buddenbrook ve Cevdet Bey Ailelerinde Özel Teşebbüs Ruhu III”. *Dergah*, 3: 10-11.
- Özel, M. (2017) “Türedi Zenginlerin Romanı”. *Dergâh*, Temmuz, 329: 10-12.
- Özen-Aytemur, J. (2010). *Türkiye’de Yönetim Düşüncesinin Erken Dönemleri: Sümerbank (1930-1945)*. Libra Kitap, İstanbul.
- Özgül, M. K. (2002). “Romanın Hikâyesi”. *Türk Romanı Özel Sayısı*. Hece Yayıncılık, Ankara.
- Özgür, Ö. (1976). *Sanayileşme ve Türkiye*. Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- Özlem D.(1998). “Evrenselcilik Mitosu ve Sosyal Bilimler”. *Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek: Yeni Bir Kavrayışa Doğru-Sempozyum Bildirileri*. Metis Yayınları, İstanbul, s. 53-66.
- Özlem D. (2013). *Felsefe ve Doğa Bilimleri*. Notos Kitap, İstanbul.
- Öztürk, E. (2013). “Sosyolojide Nesnellik Sorunu Bağlamında Max Weber’in Pozitivizm-Hermeneutik İkiliğini Aşma Girişimi”. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(1): 196-241.
- Özuğurlu M. (1994). “Osmanlı İmparatorluğu’ndan Cumhuriyet’e: Örgütlü İşçi Hareketi ve Demokratikleşme Süreci”. A. Işıklı (Ed.). *Türkiye’de Sendikacılık Hareketleri İçinde Demokrasi Kavramının Gelişimi*. TC Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 35-130.
- Pamuk Ş. (1990). *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*. Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- Pamuk, Ş. (2005). *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Pamuk, O. (1999a). *Öteki Renkler*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Pamuk, O. (1999b). *Cevdet Bey ve Oğulları*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Parla, J. (2004). *Babalar ve Oğullar*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Pfeffer, J. (1982). *Organizations and Organization Theory*. Pitman, Boston.

- Phillips, N. (1995). "Telling organizational tales: On the role of narrative fiction in the study of organizations". *Organization Studies*, 16(4): 625–649.
- Pinder, C. ve Bourgeois, V. (1982), "Borrowing and Effectiveness of Administrative Science". Working Paper No. 848, University of British Columbia.
- Pitzer, A. (2014). *Vladimir Nabokov*. (çev. Y. Yavuz). İletişim Yayınları, İstanbul.
- Polkinghorne, D. E, (1998). *Narrative knowing and the human sciences*. State of New York University Press, Albany, NY.
- Prawer S. S. (1976). *Karl Marx And World Literature*. Verso, London.
- Rhodes, C. ve Brown A. D. (2005). "Writing responsibly: narrative fiction and organization studies". *Organization*, 12(4): 505–529.
- Rhodes, C. (2009). " 'All I want to do is get that check and get drunk': Testifying to resistance in Charles Bukowski's factotum". *Journal of Organizational Change Management*, 22(4): 386–401.
- Richardson, L. L. (1994). "Writing: A Method of Inquiry". N. K. Denzin ve Y. S. Lincoln (Ed.). *Handbook of Qualitative Research*. Thousand Oaks, CA: Sage, s. 516–29.
- Riley, P. (1991). "Cornerville as Narration". P.J. Frost, L.F. Moore, M.R. Louis, C.C. Lundberg and J. Martin (Ed.). *Reframing Organizational Culture*. Newbury Park, Sage, s. 215-222.
- Rowland, G., Rowland, S. ve Winter, R. (1990). "Writing Fiction as Inquiry Into Professional Practice". *Journal of Curriculum Studies*, 22(3): 291-310.
- Russell B. (2000). *Batı Felsefesi Tarihi*. (çev. M. Sencer). Say Yayınları, İstanbul.
- Sartre, J. P. (1982). *Varoluşçuluk*. (çev. A. Bezirci). Yazko, İstanbul.
- Sarup, M. (1995). *Postyapısalcılık ve Postmodernizm*. (çev. A. B. Güçlü). Ark Yayınevi, Ankara.
- Sayarı, S. (2014). "Interdisciplinary approaches to political clientelism and patronage in Turkey". *Turkish Studies*, 15 (4): 655-670.
- Saygın, T. (2009). "Sosyal Bilimlerin Doğası ve Hermeneutik". VI. *Ulusal Sosyoloji Kongresi*. Ekim 2009, Aydın, s. 101- 111.
- Scarneci, F. (2011). "How I performed 'story-telling'. A confessional story". *Sociologia*, 43 (3): 286- 308.

- Scott, W. R. (1981). *Organizations: Rational, Natural, and Open Systems*. Englewood Cliffs, Prentice-Hall.
- Sencer, M. (1971). *Türkiye’de Siyasal Partiler ve Sosyal Temelleri*. Geçiş Yayınları, İstanbul.
- Sevim, A. (2014). “Yakup Kadri’nin Yaban Romanında Aydın-Halk Kopukluğu”. *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 1 (2): 189-195.
- Sevinç, C. (2009). “Erken Cumhuriyet Dönemi (1923-1938) Türk Romanında Siyasi, Sosyal ve Ahlaki Bir Sorunsal”. *International Journal of Social Science*, 2 (1): 25-54.
- Sezer, S. (1983). “Ayaşlı ile Kiracıları Bugün de Yaşıyor”. *Yazko Edebiyat*, Haziran: 137-140.
- Shapiro, F. R. (1984). “A note on the origion of the term ‘social science’ ”. *Journal of the History of the Behavioral Science*, 20 (1): 20-22.
- Skinner, Q. (2013). *Çağdaş Temel Kuramlar*. (çev. A. Demirhan). İletişim Yayınları, İstanbul.
- Slaterry, M. (2014). *Sosyolojide Temel Fikirler*. (çev. Ö. Balkız) Sentez Yayıncılık, Bursa.
- Sliwa, M., Spoelstra, S., Sørensen, B. M. ve Land, C. (2012). “Profaning the sacred in leadership studies: A reading of Murakami’s A Wild Sheep Chase”. *Organization*, 20(6): 860–880.
- Smircich, L. (1992) “Stories of Mike Armstrong and the Idea of Exemplary Research”. P. Frost ve R. Stablein (Ed.). *Doing Exemplary Research*. Sage, Newbury Park, s. 227-231.
- Somay B. (2004). *Tarihin Bilinçdışı*. Metis Yayınları, İstanbul.
- Sözer, Ö. (2009). *Felsefenin ABC’si*. Say Yayınları, İstanbul.
- Stein, M. R. ve Vidich, A. (1963). *Sociology on trial*. Englewood Cliffs NJ, Prentice Hall.
- Steiner, G. (2015). *Tolstoy mu Dostoyevki mi?* (çev. S. Çalışkan). İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- Stevenson, W. B. (1996) “A muse of fire or a winter of discontent? teaching Shakespeare in the leadership course”. *Journal of Management Education* 20(1): 39–47.
- Stevick P. (2004). *Roman Teorisi*. (çev. S. Kantarcıoğlu). Akçağ Yayınları, Ankara.
- Swingewood, A. (1998). *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*. (çev. O. Akınhay). Bilim ve Sanat, Ankara.
- Şahin, İ (2000) “Türk Romanın Tarihi Gelişimi”. *Türk Yurdu Dergisi*, 153: 45-66.

- Şirin, İ. (2008). “Osmanlı Siyasi Yapısında Dönüşüm: Sultan’dan İnsana Devlet’ten Ferde, Tebaadan Vatandaşa”. 100. Yılında II. Meşrutiyet Uluslararası Sempozyumu Bildirileri. 22-24 Ekim 2008, İstanbul, s. 95-111.
- Tekeli, İ. (1995). “Toplum, Sanat ve Bağlam Bağımlılık Üzerine”. *Ege Mimarlık Dergisi*, 3: 62-65.
- Tekeli, İ. ve İlkin, S. (2004). *Cumhuriyet’in Harcı: Modernitenin Altyapısı Oluşurken*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Tekelioğlu, T., “Müzelik Masumiyet”.
<http://www.sabah.com.tr/cumartesi/2012/04/28/muzem-istanbulun-ilk-ask-ve-hayat-muzesidir>. (erişim tarihi: 20.04.2017).
- ten Bos, R. ve Rhodes, C. (2003). “The game of exemplarity: Subjectivity, work and the impossible politics of purity”. *Scandinavian Journal of Management*, 19(4): 403–423.
- Tezel, Y. S. (2002). *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi 1923-1950*. Türk Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Thomas, J. M. (1969). “The Novelist on Organization and Administration”. *Administrative Science Quarterly*, 14 (4): 621-622.
- Tillion, G. (2006). *Harem ve Kuzenler*. (çev. Ş Tekeli ve N Sirman). Metis Yayınları, İstanbul.
- Toprak, Z. (2003). “Demiryolu, Devlet ve Modernite”. *Demir Yol Tren Çağı*. Yapı Kredi Yayıncılık, İstanbul, s. 10-23.
- Toprak, Z. (2013) *Türkiye’de Popülizm 1908-1923*. Doğan Kitap, İstanbul.
- Toprak, Z. (2017). *Türkiye’de Milli İktisat 1908-1918*. Doğan Kitap, İstanbul.
- Tosh, J. (2008). *Tarihin Peşinde*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Türkay, M. (2009), *Sermaye Birikimi, Kalkınma, Azgelişmişlik*. Sosyal Araştırmalar Vakfı, İstanbul.
- Türkeş, Ö. (2009). “Orta Sınıf Krizde”.
<http://dunyaninugultusu.blogspot.com.tr/2009/01/orta-sinif-krizde-omer-turkes.html>. (erişim tarihi: 10.10.2017).
- Ulusoy, M. D. (2005). *Sanatın Sosyal Sınırları*. Ütopya Yayınevi, Ankara.
- Usher, R. (1997). “Telling a Story about Research and Research as Story-telling: Postmodern Approaches to Social Research”. G. McKenzie, J. Powell ve R. Usher (Ed.).

- Understanding Social Research. Perspectives on Methodology and Practice*. Falmer Press, London. s. 27-40.
- Ülgener, S. (1991). *İktisadî Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası*. Der Yayınları, İstanbul.
- Velidedeoğlu, H. V. (1983). *Milli Mücadele Anılarım*. Hil Yayın, İstanbul.
- Waldo, D. (1968). *The Novelist on Organization and Administration*. Berkeley, CA, Institute of Government Studies.
- Waldo, D. (2005). "Preface". *Good Novels, Better Management: Reading Organizational Realities in Fiction*. Taylor & Francis e-Library.
- Wallace R. A. ve Wolf A. (2015). *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*. (Çev. L. Elburuz ve M. R. Ayas). Doğu Batı Yayınları, Ankara.
- Wallerstein, I. (1993). *Jeopolitik ve Jeokültür*. (çev. M. Özel). İz Yayınları, İstanbul.
- Wallerstein, I. (2003). *Yeni Bir Sosyal Bilim İçin*. (çev. E. Abadoğlu). Aram Yayınları, İstanbul.
- Warner, M. (2007). "Kafka, Weber and organization theory". *Human Relations*, 60(7): 1019–1038.
- Watson, T. J. (2000). "Ethnographic fiction science: Making sense of managerial work and organizational research processes with Caroline and Terry". *Organization*, 7(3): 489-510.
- Watson, C. (2011). "Staking a small claim for fictional narratives in social and educational research". *Qualitative Research*, 11(4): 395-408.
- Watt, I. (2007). *Romanın Yükselişi*. (çev. F. B. Aydar). Metis Yayınları, İstanbul.
- Watt, I. (2014). *Modern Bireyciliğin Mitleri*. (çev. M. Doğan). Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Weber, M. (2012). *Sosyal Bilimlerin Metodolojisi*. (çev. V. S. Öğütle). Küre Yayınları, İstanbul.
- Weick, K. (1995). *Sensemaking in Organizations*. Sage, London.
- Whiteman, G. ve Phillips, N. (2006). "The role of narrative fiction and semi-fiction in organizational studies". *ERIM Report Series Research in Management*.
- Whitley, R. (1991). "The social construction of business systems in East Asia". *Organization Studies*, 12(1): 1-28.

- Whitley, R. (1992a). *European Business Systems: Firms and Markets in Their National Contexts*, Sage Publications, London.
- Whitley, R. (1992b). *Business Systems in East Asia: Firms, Markets and Societies*, Sage Publications, London.
- Whitley, R. (1999). *Divergent Capitalisms: The Social Structuring and Change of Business Systems*. Oxford University Press, New York.
- Whitley, R. (2003). "How National are Business Systems The Role of States and Complementary Institutions in Standardising Systems of Economic Coordination and Control at the National Level, in Changing Capitalisms". Presented to the workshop on National Business Systems in the New Global Context, Oslo, 8-11 May 2003.
- Wiley, N. (1988). "The macro-micro problem in social theory". *Sociological Theory*, 6 (2): 254-261.
- Willmott, H. (1990), "Beyond Paradigmatic Closure in Organizational Enquiry". J. Hassard ve D. Pym. (Der.). *The Theory and Philosophy of Organizations*. Critical Issues and New Perspectives, 44 -60.
- Williams, M. (1999). *Science and Social Science*. Routledge, London.
- Wolff, L. (2014). "Let's talk about Lex: Narrative analysis as both research method and teaching technique in law". *Adelaide Law Review*, 35(1): 3-21.
- Yenal, O. (2003). *Cumhuriyet'in İktisat Tarihi*. Homer Kitapevi, İstanbul.
- Yetkin, Ç. (2008). *Türk Edebiyatında Batılılaşma ve Kimlik Sorunu*. Salyangoz Yayınları, İstanbul.
- Yıldırım, C. (2011). *Bilim Felsefesi*. Remzi Kitapevi, İstanbul.
- Yılmaz, M. (2005). "Tek Parti, CHP, Kemalizm ve Liberalizm". T. Bora ve M. Gültekinil (Ed.). *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Liberalizm*. İletişim Yayınları, İstanbul, s. 189-196.
- Yırtıcı, H. (2011). "Türkiye'de Bir Sermaye Birikim Aracı Olarak Toprak Rantı ve Kent Mekânının Dönüşümü".
<http://www.mimarlikdergisi.com/index.cfm?sayfa=mimarlik&DergiSayi=376&RecID=2802>. (erişim tarihi: 03.11.2017).
- Yücebaş, H. (1964). *Bütün Cepheleriyle Halide Edip Adivar*. İnkılap ve Aka Kitabevleri, İstanbul.

- Yücedağ, İ. (2016). “Habitus’tan Mutatlaştırma’ya Toplumsalın İnşası”. *SDÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 37: 111-133.
- Yüksel, Ç. (2016). “Jules Verne’in Dünyasında STEM Eğitimi Tasarım Örneği : Ne Altı Var Ne Üstü”. <http://www.egitimdeteknoloji.com/jules-verne-stem-egitim-tasarimi-stem-nedir-cografya/>. (erişim tarihi: 04.11.2017).
- Zileli, G. (2010). “Atilla İlhan Selçuk”. <http://www.gunzileli.com/2010/07/08/attila-ilhan-selcuk/>. (erişim tarihi: 02.11.2017).
- Zima, P. V. (2004). *Modern Edebiyat Teorilerinin Felsefesi*. (çev. M. Özsarı). Hece Yayınları, Ankara.
- Zvdeick, P. (2014). *Nietzsche*. (çev. R. Minareci). Doğan Kitap, İstanbul.

ÖZGEÇMİŞ

Adı ve SOYADI : Umut DAĞISTAN

Doğum Yeri – Tarihi : Karaisalı - 11.09.1978

Eğitim Durumu

Mezun Olduğu Lise : Yeni Lise, Adana, 1996

Lisans Diploması : Çukurova Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Adana, 2002

Yüksek Lisans Diploması : Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalı, İstanbul, 2013

Tez Konusu : Modern Liderlik Teorileri ve Bilgi Çağı

Doktora Diploması : Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalı, Antalya, 2017

Tez Konusu : Türkiye’deki İş Sisteminin Temel Unsurlarının Oluşumu: 1908-1960 Aralığının Türkçe Romanlar Üzerinden İncelenmesi

Yabancı Diller : İngilizce

Bilimsel Faaliyetler

Dergilerde Yayımlanan Makaleler

- Dağıstan U. (2016). “Yönetim Biliminde Sosyo-Kültürel Bağlamın Önemi” *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 17 (1) : 1-16.
- Dağıstan U. (2017). “Örgütsel Etiğe Eleştirel Bir Yaklaşım Denemesi”. *Sobider Sosyal Bilimler Dergisi*, 11: 952-965.
- Dağıstan U. (2017). “Anlam Arayışının İki Boyutu: Sanat Ve Bilim”. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6(3) : 1-13.
- Dağıstan U. (2017). “Sosyal Bilimlerde Nesnellik Olgusu”. *Tidsad*, 14: 411-421

Hakemli Kongre/Sempozyum Bildiri Kitaplarında Yer Alan Yayınlar

- Dağıstan U. (2017). “An Entrepreneurship Tale On The Basis Of the Novel Cevdet Bey ve Oğulları by Orhan Pamuk” *The 11th Multidisciplinary Academic Conference in Prague, Czech Republic, on October .*

İş Denevimi**Çalıştığı Kurumlar**

- Akbank, Bireysel Müşteri Temsilcisi, 2005-2006, Adana
- Otel Şehrazat, Yönetici, 2008-2010, Antalya
- Sosyal Güvenlik Kurumu, Servis Yetkilisi, 2011- , ANTALYA

E-Posta : umutdagistan@yahoo.com

